

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1982, LET. XIX, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

3

IZ VSEBINE

Božidar Debenjak: Zveza komunistov in družboslovna knjiga zdaj in tu

Nova vloga zveze komunistov — aktualni intervju; prispevke objavljajo: Adolf Bibič, France Černe, Božidar Debenjak, Danica Fink, Maca in Savin Jogan, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Slavko Soršak, Vlado Struk, Gojko Stanič, Franc Šali, Bojan Štih in Ciril Zlobec

Ivan Lavrač: Prispevek k proučevanju kategorije minulo delo

Igor Ravnikar: Trnova pot do jugoslovanske strategije tehnološkega razvoja

Branko Pribičević: Socializem in nevrščenost (zasnova medsebojnega odnosa)

Christian Bay: Svoboda v konceptiji liberalizma: ideologija in kratkovidnost

TEORIJA IN PRAKSA

1982

3

revija za družbena vprašanja, let. XIX., št. 3, str. 269—432
Ljubljana, marec 1982, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Karedlje v Ljubljani;
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Maca Jogan, Stane Južnič, Marko Kerševan, Peter Klinar, Bogomir Kovač, Stane Kranjc, Lev Kreft, Ivan Lapajne, Matjaž Maček, Boris Majer, Boštjan Markič, Breda Pavlič, Ernest Petrič, Boštjan Pirč, Franci Pivec, Ciril Ribičič, Slavko Soršak, Vlado Struk, Franc Sali, Mile Setinec, Ivo Tavčar, Niko Toš, France Vreg

PRESEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Lojze Sočan

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Mihelič, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 200 din, za druge individualne naročnike 300 din, za delovne organizacije 500 din, za tujino 1000 din; cena enojne številke v prosti prodaji 40 din in dvojne številke 60 din

ZIRO RACUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- BOŽIDAR DEBENJAK: Zveza komunistov in družboslovna knjiga zdaj in tu 291

AKTUALNI INTERVJU:

- Nova vloga zveze komunistov 296
 ADOLF BIBIČ: Protislovja samoupravnega pluralizma in ZK 297
 FRANCE ČERNE: Pragmatizem in zveza komunistov 302
 BOŽIDAR DEBENJAK: Znanstvena presoja družbenih problemov 305
 DANICA FINK: Povezovanje z delavskim razredom 308
 MACA JOGAN, SAVIN JOGAN: Kritičnost do lastnega dela 311
 BORIS MAJER: Nova kvaliteta vodilne vloge zveze komunistov 313
 BOŠTJAN MARKIČ: K višjim vrednostnim usmeritvam 316
 CIRIL RIBIČIČ: Upravljalna sestava in politični sistem 318
 SLAVKO SORŠAK: Delo zveze komunistov v temeljnih družbenih celicah 320
 VLADO SRUK: Poglobljanje družbene kritike 324
 GOJKO STANIČ: Kako uveljaviti nov položaj zveze komunistov 326
 FRANC ŠALI: Na oblasti ali v sistemu oblasti 329
 BOJAN ŠTIH: Centralizem in demokracija 332
 CIRIL ZLOBEC: Krči med pričakovanim in možnim 333

ČLANKI, RAZPRAVE:

- IVAN LAVRAČ: Prispevek k proučevanju kategorije minulo delo 337
 IGOR RAVNIKAR: Trnova pot do jugoslovanske strategije tehnološkega razvoja 354

SODOBNI SOCIALIZEM:

- BRANKO PRIBIČEVIČ: Socializem in nevršččnost (zasnova medsebojnega odnosa) 362

DRUŽBA IN IZOBRAŽEVANJE:

- DALI DŽONLAGIČ: Prizadevanja za novo podobo visokega šolstva 381
 ALENKA VINDIŠ: Študentje v izobraževalnem procesu 387
 ZORAN JELENC: Politična kultura socialističnega samoupravljanja in izobraževanje odraslih 389

NAŠ PREVOD:

- CHRISTIAN BAY: Svoboda v koncepciji liberalizma: ideologija in kratkovidnost 400

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA:

- Speransovi dnevi na filozofski fakulteti (R. G.) 417

PRIKAZI, RECENZIJE:

- BERISLAV ŠEFER: Socialna politika v socialistični samoupravni družbi (Andreja Kavav-Vidmar) 419
 M. STROBL, I. KRISTAN, C. RIBIČIČ: Ustavno pravo SFR Jugoslavije (Stane Vlaj) 421
 FRANCE BUČAR: Upravljanje (Bogdan Kavčič) 423
 Listamo po tujih revijah 426
 Iz domačih revij 428
 Avtorski sinopsi 431

TEORIJA IN PRAKSA
 revija za družbena vprašanja
 let. XIX., št. 3, str. 289-432
 Ljubljana, marec 1982

CONTENTS

EDITORIAL:

BOŽIDAR DEBENJAK: The League of Communists and the Problem of Social-Science Literature 291

THE INTERVIEW:

The New Role of the League of Communists 296
 ADOLF BIBIČ: Contradictions of Self-management Pluralism and the League of Communists 297
 FRANCE ČERNE: Dogmatism and the League of Communists 302
 BOŽIDAR DEBENJAK: Scientific Evaluation of Social Problems 305
 DANICA FINK: Close Links with the Working Class 308
 MACA JOGAN, SAVIN JOGAN: Critical Attitudes Towards Ones Own Work 311
 BORIS MAJER: A New Quality of the Leading Role of the League of Communists 313
 BOŠTJAN MARKIČ: To Higher Value Orientations 316
 CIRIL RIBIČIČ: Structure of Management and Political System 318
 SLAVKO SORŠAK: The League of Communists' Activity within Basic Social Cells 320
 VLADO SRUK: Towards a more Profound Social Criticism 324
 GOJKO STANIČ: How to Assert the New Position of the League of Communists 326
 FRANC ŠALI: Being in Power or within the Power-System 329
 BOJAN ŠTIH: Centralism and Democracy 332
 CIRIL ZLOBEC: Contradictions Between Expectations and Possibilities 333

ARTICLES, DISCUSSIONS:

IVAN LAVRAČ: A Contribution to the Study of the Category of Past Labour 337
 IGOR RAVNIKAR: Thorny Way to Yugoslav Strategy of Technological Development 354

SOCIALISM TO-DAY:

BRANKO PRIBIČEVIČ: Socialism and Non-alignment (a Concept of Interrelation) 362

SOCIETY AND EDUCATION:

DALI DŽONLAGIČ: Endeavours for a New System of higher Education 381
 ALENKA VINDIŠ: Students in the Process of Education 387
 ZORAN JELENC: Political Culture of Socialist Self-management and Adult - Education 389

THE TRANSLATION:

CHRISTIAN BAY: Freedom in the Conception of Liberalism: Ideology and Myopia 400

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS:

The Sperans' Days at the Faculty of Philosophy at Ljubljana University 417

NOTES, REVIEWS 419

From Foreign Reviews 426
 From Domestic Reviews 428
 Authors' Synopses 431

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Союз Коммунистов и проблемы общественно научной литературы 291

АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:

Новая Роль Союза Коммунистов 296
 АДОЛФ БИБИЧ: Противоречия плюрализма основаного на самоуправлении и Союз Коммунистов 297
 ФРАНЦЕ ЧЕРНЕ: Догматизм и Союз Коммунистов 302
 БОЖИДАР ДЕБЕНЯК: Научное обсуждение общественных проблем 305
 ДАНИЦА ФИНК: Связывание с рабочим классом 308
 МАЦА ИОГАН, САВИН ИОГАН: Критичность к собственному труду 311
 БОРИС МАЙЕР: Новое качество ведущей роли Союза Коммунистов 313
 БОШТЯН МАРКИЧ: К высшим ценностным ориентациям 316
 ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Структура управления и политическая система 318
 СЛАВКО СОРШАК: Деятельность Союза Коммунистов в основных ячейках общества 320
 ВЛАДО СРУК: К углублению общественной критики 324
 ГОЙКО СТАНИЧ: Как утверждать новое положение Союза Коммунистов 326
 ФРАНЦ ШАЛИ: У власти или в системе власти 329
 БОЯН ШТИХ: Централизм и демократия 332
 ЦИРИЛ ЗЛОБЕЦ: Противоречия между ожиданиями и возможностями 333

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ИВАН ЛАВРАЧ: Вклад в изучение категории „прошлого труда“ овеществленного 337
 ИГОР РАВНИКАР: Тернистый путь к югославянской стратегии технологического развития 354

СОВРЕМЕННЫЙ СОЦИАЛИЗМ:

БРАНКО ПРИБИЧЕВИЧ: Социализм и неприсоединённость (концепт взаимоотношения) 362

ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:

ДАЛИ ДЖОНЛАГИЧ: Приложение усилий к новой системе высшего образования 381
 АЛЕНКА ВИНДИШ: Студенты в процессе образования 387
 ЗОРАН ЙЕЛЕНЦ: Политическая культура социалистического самоуправления и образования взрослых 389

НАШ ПЕРЕВОД:

КРИСТИЯН БЕЙ: Свобода в концепции либерализма: идеология и близорукость 400

ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ:

Дни Сперанса на Философском факультете (Р. Г.) 417

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ 419

По страницам иностранных журналов 426
 По страницам отечественных журналов 428
 Авторские синопсисы 431

BOŽIDAR DEBENJAK

Zveza komunistov in družboslovna knjiga zdaj in tu

Ko si zastavljamo za nalogo pretres aktualnega položaja družboslovne in še posebej marksistične knjige v Sloveniji, se pri tem zavestno omejujemo na tista vprašanja, ki štejejo v temeljno področje dejavnosti ZK in njenih članov.

Zvezi komunistov so v sistemu samoupravljanja zadane tri temeljne naloge: teoretsko prednjačenje, boj za razvijanje zavesti vseh družbenih subjektov in pa boj za uveljavljanje, krepitev in poglobljanje samoupravljanja proti vsem deformacijam. Tudi naloge marksističnega centra CK ZKS so določene predvsem s prvo nalogo zveze komunistov. Vse tri naloge pa se medsebojno pogojujejo.

Naša skrb za družboslovno in zlasti marksistično knjigo je torej sestavni del skrbi za teoretsko prednjačenje. Določena je med drugim z znamenitimi besedami Komunističnega manifesta: »Teoretska prednost komunistov pred ostalo množico proletariata je vpogled v pogoje, tok in splošne rezultate proletarskega gibanja.« Ta teoretska prednost je pogoj, tako je pokazala zgodovina delavskega gibanja in v njej naša lastna zgodovina, da se utirajo nove poti družbenega razvoja, premagajo krize in zastoji in da se izognemo deformacijam in padcem. Teoretsko prednjačenje v naših pogojih sestoji tako iz teoretske znanstvene prodornosti kot iz splošne teoretske kulture zveze komunistov, ki omogoča nenehen pretok idej in spoznanj v spoju teorije in prakse, ta pretok in ta spoj pa varujeta pred sholasticizmom in pred prakticismom.

Teoretsko prednjačenje komunistov se lahko vzdržuje in razvija le, če je v nenehnem stiku z naslednjimi glavnimi teoretskimi prvinami: z mislijo utemeljiteljev marksizma, vzeto v njenem dialektičnem procesu nastajanja in pa soočanja z vprašanji dobe: z najboljšo tradicijo marksizma; z marksistično utemeljitvijo naše revolucije v delih naših največjih revolucionarjev in mislecev; z marksistično mislijo v svetu; z vrhunskimi dosežki družbenih in ne le družbenih znanosti; z osmišljanjem prakse, ki je zgrajeno na prej navedenih prvinah. Viri in klasiki marksizma, veliki marksisti 19. in 20. stoletja, naši veliki revolucionarji in misleci, vse to mora predstavljati trajni, stalno se obnavljajoči in dopolnjujoči knjižni

fond: biti morajo permanentno na tržišču, pa tudi v javnih ter študijskih in univerzitetnih knjižnicah. Vrhunski dosežki slovenske, jugoslovanske in svetovne znanosti morajo nenehno pritekati na knjižni trg in v knjižnice; prav tako je potrebno nenehno obnavljanje literature, ki neposredno osmišlja prakso.

Da bi bilo teoretsko prednjačenje res prednjačenje celotne zveze komunistov, pa tudi, da bi bila zveza komunistov laže kos tudi svoji drugi nalogi, namreč vplivu na zavest vseh subjektivnih sil, je treba ob gornjem knjižnem repertoarju razviti tudi kar se da kvalitetno literaturo, ki uvaja v razumevanje, pomaga pri oblikovanju pojmovnega aparata in omogoča vstop v prej našteto primarno literaturo. Učbeniki, priročniki in podobni pripomočki zgreše svojo nalogo tisti hip, ko nastopijo kot zamenjava, kot nadomestek za primarno literaturo. Naloga priročnika iz marksizma ni, da bi zamenjal branje Marxa, temveč da bi to branje olajšal in k njemu čim hitreje peljal; prav tako ni naloga političnega priročnika, da bi z nekaj polovičnimi navedki osvobodil bralca navora, da se poglobi v, denimo, Kardeljeve Šmeri razvoja. Oblikovanje učbenikov in priročnikov je zato težka in odgovorna naloga.

Če primerjamo aktualno stanje na našem knjižnem trgu in rezultate založniške dejavnosti od leta 1978 do danes z gornjimi izhodišči in tudi s smernicami KSS za srednjeročno načrtovanje, bomo ugotovili vrsto neskladij. Zadovoljni smo lahko z založniško produkcijo v naslednjem: redno izhajajo Titova Zbrana dela, korak naprej je narejen v izdajanju Leninovih del, izšel je prvi zvezek zbranih del Borisa Zihlerla; pri izdajanju temeljne izdaje Marxa in Engelsa ter Kardelja in pa Kidriča so nastali zaostanki, vendar se je stvar premaknila z mrtve točke. Na tržišču so zdaj stalno izbrana dela Marxa in Engelsa, dopolnjena še z Anti-Dühingom. Z izidom Utopičnih socialistov se je nekoliko zapolnila vrzel v virih marksizma.

Zadovoljni smo lahko tudi, da je v teh letih izšlo nad 15 tehtnih izvirnih znanstvenih del. Za direkten uspeh načrtnega dela štejemo, da je nastala nova zbirka o marksistični estetiki in da je marksistična obravnava kulture dobila širše mesto v vseh založniških hišah. Vendar pa z bogatitvijo primarne literature nismo v večji meri uspeli na drugih področjih. Tako smo dobili le dve deli iz marksistične tradicije in eno iz sodobnega marksizma v svetu, če ne štejemo sem estetike in teorije kulture. V dopolnjevanju slovenskega repertorija Marxa in Engelsa je bil delen uspeh dosežen z novo izdajo Anti-Dühinga, medtem ko je akcija za prenovljeno izdajo Kapitala zastala, od še ne prevedenih naslovov pa se v knjigi za enkrat še ni pojavil nobeden.

Med največjimi nalogami ostajajo torej še naprej dopolnjevanje repertorijev virov marksizma, Marxa in Engelsa, marksistične tradicije in pa sodobne svetovne marksistične diskusije.

Oddelek, ki ga pogojno združujemo z imenom »učbeniki in priročniki«, je zadobil naravnost inflatorne razsežnosti. Manjše in večje založbe

opravljajo servis za najrazličnejše organizatorje seminarjev in oblik družbenopolitičnega usposabljanja. Če odštejemo visokošolske učbenike, ki pretežno imajo pričakovano raven, ostane množica knjig in knjižic, od katerih le za majhen odstotek lahko ugotovimo, da zadovoljivo rabijo namenu. Nekaj je med njimi takšnih, da bi jim bila potrebna predelava, ker se jim trajno pozna vsiljena naglica. So pa vmes tudi takšni, ki pričajo celo o majavem znanju in površnosti svojih avtorjev. Stališča, ki se zastopajo v nekaterih od njih, koreninijo celo v Kratkem kurzu zgodovine VKP/b, ne da bi to avtorjem prišlo do zavesti. Značilno za večino pa je, da hočejo biti bralcu pri roki z definicijami, da mu torej hočejo posredovati tako ali drugače razumljena izgotovljena »znanja«, ne pa da bi ga usposabljele za lastno razmišljanje in izzivale k branju primarne literature.

Če razlikujemo vzroke zastojev in pomanjkljivosti v obeh oddelkih – primarnem in sekundarnem – ne moremo zlasti mimo naslednjih ugotovitev: Zastoji nastajajo v primarni literaturi deloma zaradi preobremenjenosti najbolj usposobljenih znanstvenih delavcev in neorganizirane infrastrukture na tem področju. Načrtovani družboslovni center bi v tem marsikaj odpomogel. Zato ne bi bilo prav, če bi ga stabilizacija odrinila v preveč oddaljeno prihodnost.

Drugi vzrok zastojev je v premajhni gibčnosti založb, pa tudi v neurejenem in neskladnem ekonomskem razmerju med založništvom in tiskarstvom. Da gre tudi za premajhno gibčnost založnikov ravno ob družboslovni knjigi, in da korenini ta togost v konservativizmu, dokazujejo novi »divji« založniki, ki se zavestno spuščajo na področja, za katera menijo tradicionalni založniki, da so preveč »tvegana«. Tudi ti »divji« založniki niso brez napak in deformacij, vendar pomenijo s stališča knjižne produkcije tudi precejšnjo osvežitev. Etablirane založbe žive ravno ob družboslovni knjigi v prepričanju, da takšna knjiga »ne gre«, zato so tudi njihove akcije za plasiranje hrome, rezultat pa potem pričakovanja seveda potrdi.

Res je seveda tudi, da bi se dalo marsikaj spremeniti tudi v funkcioniranju družbenopolitičnih organizacij, vpeljati v njihovo delo več studioznega razpravljanja o problemih, ki jih odpira za njihovo področje to ali ono delo iz primarne literature; v takšnih razpravljanjih, ki kažejo spoj teorije in prakse, nepoučenost pekli. In ker družbeni trenutek narekuje odločen spoprijem s »kratkovidnim prakticizmom«, (Kardelj) se v praksi že nakazujejo nekateri elementi novega odnosa družbenopolitičnih organizacij do družboslovne knjige.

Nevzdržnost »kratkovidnega prakticizma«, v katerem je Edvard Kardelj videl celo enega »najhujših sovražnikov«, mora pripeljati tudi do tega, da se bo bistveno spremenil odnos do priročniške literature, oziroma, da bo do kraja realizirano tisto, kar je že pred leti terjala preusmeritev od »idejnopolitičnega izobraževanja« na »idejnopolitično usposabljanje«. Namesto knjižnih modrosti, zakaj je materializem boljši od idealizma in da svet ne stoji na miru, temveč se večno giblje in razvija, ki so

prevladovale v »izobraževanju«, je naloga »usposabljanja« ravno v kultiviranju dialektičnega mišljenja družbeno-konkretnih vsebin. »Mišljenje,« pravi Bertolt Brecht, »je nekaj, kar pride po težavah in je pred akcijo.« Zahteva, ki bo zdaj pred priročniško literaturo, bo: pomaga naj bralcu, da se bo dokopal do mišljenja, torej do aktivnega duhovnega odnosa.

V zadnjem času je stabilizacija močno prizadela tudi zalaganje knjig, katerim bi po naši presoji šla posebna družbena skrb, ker ravno ustrezajo prej navedenim zahtevam. Nekatere založbe so se že znašle v škripcih in so radikalno zmanjšale svoje založniške programe. Še mnogo bolj pa je težka gospodarska situacija udarila prevodno literaturo. Strogo varčevanje z devizami bo zaradi znanih predpisov o avtorskih pravicah torej še bolj omejevalo že tako izredno skromno predstavljanje sodobne marksistične produkcije, a segla bo tudi po marksizmu med obema vojnoma in celo po nekaterih avtorjih II. internacionale. Zaradi velikih zaostankov, ki jim imamo Slovenci v izdajanju te literature, bo potrebna zavestna odločitev, da se tovrstna marksistična in družboslovna literatura prednostno obravnava in da se izkoristijo vse možnosti za odkup avtorskih pravic. Gre torej predvsem za nadaljevanje in zaokroženje programa velikih svetovnih marksistov, za nadaljevanje dolgoročne akcije za marksistično diskusijo. Ta bo morala odpreti vpogled tako v današnje kontroverze o teoretskih vprašanjih marksizma kot v marksistične kontroverze o današnjem svetu.

Resno bo treba razmisliti, ali ne bi kazalo še bolj kot doslej izkoristiti povezavo med družboslovnimi revijami in knjigami, in to v več ozirih: a) v revijah peljati diskusijo o knjigah in problemih, ki so jih odprle; b) v revijah predhodno ali v serijah objavljati izvirne in prevodne študije, ki bodo zatem dobile tudi knjižno obliko; c) redno recenzirati domače knjige in čimveč poročati o relevantnem dogajanju v svetu; d) razviti slovensko vzporednico »Marksizma v svetu«.

Sodelovanje v izdajanju družboslovne literature v Jugoslaviji prav tako ni dovolj razvito. Utečeno je edino pri dokumentih ZK in drugih družbenopolitičnih organizacij in pa pri delih historičnih voditeljev naše revolucije. Znanstveni prispevki pa so podvrženi bolj ali manj privatnim pobudam in individualni izmenjavi. Zato se dogaja, da so slovenske strokovne novitete drugod po Jugoslaviji neznane in da so novitete drugih narodov in narodnosti znane v Sloveniji le sporadično. Že pred časom je bil v pretresu predlog, da se tudi ob pomoči sredstev ZK zavzamemo za recipročno prevajanje in izdajanje najkvalitetnejših del, ki nastajajo v jugoslovanskem prostoru. Žal je akcija zastala, kar je še en primer, kako lahko dobre pobude usahnejo zaradi organizacijskih težav.

V kulturni izmenjavi s tujino ima naša družboslovna misel premalo možnosti, da bi se uveljavila aktivneje. Zato smo že doslej diskutirali in v sekciji za marksistično publicistiko CK ZKS tudi podprli predlog, za katerim stoje vse družboslovne revije, katerega nosilec pa je Teorija in praksa, da bi se s tujejezično revijo, ki bi izbirala najboljše prispevke iz

družboslovnih revij, vključili v mednarodno izmenjavo. Dinarsko investicijo v takšno revijo je šteti za infrastrukturno, saj bi šla večinoma v izmenjavo in bi omogočila dotok tujih knjig in periodik, deloma sicer nedosegljivih, deloma pa takšnih za drage devize. Na področju naravoslovja in tehnike je takšna izmenjava že tradicionalna in mnogo bolj utečena, medtem ko je v družboslovju zaradi premalo izgrajene infrastrukture treba še v marsičem orati ledino. Družboslovni center bo, ko bo ustanovljen, tudi v tem velika pomoč, obenem pa naravni domicil za knjige in revije, pridobljene s takšno mednarodno izmenjavo. Kvaliteta slovenskega družboslovja je jamstvo za uspešnost izmenjave.

Tudi zastran založniškega povezovanja velja, da bi se moralo kot gospodarska dejavnost vključiti v višje oblike sodelovanja s tujino, da bi lahko opravljalo svoje mednarodno kulturno poslanstvo. Zdi se, da ga pesti svojevrstna licenčna odvisnost; kako bi si sicer lahko razlagali sprotno prevajanje najrazličnejših knjig o kuhanju, krojenju in vrtnarjenju, ne da bi obenem na tuja tržišča poslali, denimo, lastne prispevke na iste teme? Kot aktivni partner tujih založb bi lahko plasirale v skupni program tudi slovensko znanost, vključno z družboslovjem, in druga področja slovenske kulture. Poslovnost in kulturno poslanstvo se v založništvu nikakor ne izključujeta. Prav tako poslovnost ni v nasprotju s plasiranjem marksizma, kar dokazuje tudi Springerjeva založba Ullstein, ne le kar uspešni Rowohlt, Suhrkamp, Campus, ki so naseljeni na levi strani zahodnonemške politične scene.

V nerešenih vprašanjih in zaostajanju tako z izdajanjem družboslovja kot z umestitvijo slovenskega družboslovja v jugoslovansko izmenjavo in znotraj aktivnega nastopa na tujem tudi v mednarodno izmenjavo – v vseh teh nerešenih vprašanjih imamo torej opraviti s posebno obliko nerešenih vprašanj in zaostajanja našega gospodarjenja. In tudi pri njihovem reševanju gre za posebno obliko reševanja istih vprašanj, s katerimi se ubija družba kot celota.

Nova vloga zveze komunistov

V letu kongresov zveze komunistov se je naše uredništvo obrnilo s pismenim vprašalnikom na nekatere slovenske pisce iz vrst družbenopolitičnih, pedagoških, znanstvenih in kulturnih delavcev s prošnjo, da bi poskušali razmišljati o današnji vlogi zveze komunistov, kakor jo čutijo in zaznavajo v svojem okolju.

Na povabilo so se ljubeznivo odzvali: *dr. ADOLF BIBIČ*, redni profesor na FSPN; *dr. FRANCE ČERNE*, redni profesor na Ekonomski fakulteti Borisa Kidriča v Ljubljani; *dr. BOŽIDAR DEBENJAK*, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani; *DANICA FINK*, stažist-raziskovalec na FSPN; *dr. MACA JOGAN*, docent na FSPN in *mag. SAVIN JOGAN*, član predsedstva republiške konference SZDL Slovenije; *dr. BORIS MAJER*, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani; *BOŠTJAN MARKIČ*, višji strokovni sodelavec na FSPN; *dr. CIRIL RIBIČIČ*, docent na pravni fakulteti v Ljubljani; *mag. SLAVKO SORŠAK*, višji predavatelj na Pedagoški akademiji v Mariboru; *dr. VLADO SRUK*, izredni profesor na Višji ekonomsko komercialni šoli v Mariboru; *dr. GOJKO STANIČ*, docent na Fakulteti za elektroniko v Ljubljani; *FRANC ŠALI*, član IK CK ZK Slovenije; *BOJAN ŠTIH*, umetniški vodja in direktor Viba filma in *CIRIL ZLOBEC*, glavni in odgovorni urednik revije *Sodobnost*.

Prispevke smo naslovili v redakciji, razporejeni pa so po abecednem redu avtorjev.

VPRAŠANJA UREDNIŠTVA:

1. *Izkušnje kažejo, da mora revolucionarna partija svojo avantgardno oziroma vodilno vlogo stalno potrjevati v praksi. To pomeni, da mora v spreminjajočih se razmerah odkrivati nove načine, kako uresničevati svojo idejno-teoretično in dejnopolitično vodilno vlogo. Katere zahteve postavlja torej današnji čas pred zvezo komunistov glede na to vprašanje, katere prvine vodilne vloge te organizacije bi bilo po vašem še posebej potrebno razvijati? Prosimo vas tudi, da razmišljate o odprtih vprašanjih moralne in kadrovske vloge zveze komunistov.*

2. *Pomemben dosežek jugoslovanske socialistične misli vidimo v specifični obliki pluralizma, ki jo označujemo s »pluralizmom samoupravnih*

interesov«. Takšna usmeritev naše družbe vsekakor odpira nove perspektive za nadaljnjo demokratizacijo naše družbe. Pri tem pa si ne smemo prikrivati, da samoupravni pluralizem na poseben način zaostrojuje vprašanje vodilne vloge zveze komunistov in drugih subjektivnih sil naše družbe. Odpira več možnosti za bogatejše izražanje individualnih in posebnih interesov in vnaša novo razgibanost in pisanost v naše idejno in kulturno življenje, hkrati pa sprošča prostor za pojave partikularizma, nacionalizma, lokalizma in druge oblike posamičnega in skupinskega egoizma, zoper katerega se že oglašajo nekateri zagovorniki abstraktnega univerzalizma, unitarizma itd. Kako naj torej zveza komunistov v razmerah samoupravnega pluralizma usklajuje parcialne in skupne oziroma kratkoročne in dolgoročne interese?

3. Zveza komunistov je del in notranja sila našega družbenopolitičnega sistema in sočasno nosilec spreminjanja obstoječega in doseženega. Nekateri menijo, da jo takšen protislovni položaj fatalno sili bodisi v smer »partije – oblasti« ali pa v enostransko razumljeno »distanciranje« od oblasti. Kateri so pogoji, da bi lahko zveza komunistov sočasno uresničevala obe navedeni vlogi?

4. Odnosi v zvezi komunistov odsevajo v splošnih družbenih odnosih in narobe. Kaj mislite o potrebi za nadaljnji razvoj zveze komunistov, njeni nadaljnji demokratizaciji in o potrebi po večanju njene učinkovitosti v družbi? V čem se, v tej zvezi, kaže danes problem demokratičnega centralizma?

5. Edvard Kardelj je v svojih delih večkrat poudarjal, kako veliko nevarnost pomeni za socializem in zvezo komunistov pragmatizem socialistične prakse. Poudarjal je potrebo po razvoju marksistične misli in po stalni kritičnosti do lastne dejavnosti in do lastnih rezultatov. Kaj menite o pojavih pragmatizma, oportunističnega liberalizma in dogmatizma, o vlogi kritike v naši družbi in o odnosu zveze komunistov do teh in drugih idejnih primerov?

ADOLF BIBIČ

Protislovja samoupravnega pluralizma in ZK

1. Avantgardnost komunistov ni bila in tudi ni nekakšno darilo zgodovinske previdnosti, marveč je bila in je lahko le izraz njene dejanske vloge, dejavnosti njenih članov, njenih organizacij in njenih vodstev. Vprašanje te vloge je torej v nekem smislu vedno odprto, v nekaterih zgodovinskih trenutkih pa se še posebno zaostri. Menim, da smo ravno v

današnjih časih v takšnem trenutku. Razvitejša družba z resnimi gospodarskimi in političnimi kriznimi pojavi poraja mnoga nova protislovja in dela tako vodilno vlogo bolj zapleteno in zahtevno. Tudi poudarjena narava kolektivnega odločanja (zakaj ne bi rekli tudi »vodenja«?) vnaša v vprašanje vodilne vloge zveze komunistov novosti. Vse to terja inovativnost, zahteva nove prijeme v kadrovske politiki, zahteva množičnejšo ustvarjalnost vsega članstva in tudi veliko odgovornost vodstev za spodbujanje, usmerjanje in združevanje vseh socialističnih sil. Zaostritev mednarodnih odnosov, poglobitev protislovij socializma, ponovna blokada reformnih procesov v nekaterih socialističnih deželah postavlja pred zvezo komunistov sveže naloge na mednarodnem področju. Od reševanja teh nalog bo odvisna njena vloga v mednarodnem življenju pa tudi njen vodilno-avantgardni potencial doma.

Res je: zveza komunistov se po desetletjih socialistične graditve ni znašla v krizi, kakršna je prizadela partije, ki so se predolgo zadrževale na centralističnem modelu socializma. Samoupravna alternativa, pa najsi se v praktičnem življenju še tako srečuje s težavami, je kmalu po revoluciji odprla in odpira nove prostore za pobudo in ustvarjalnost množic. Ta alternativa je tudi dokaj zgodaj narekovala, da se spremenijo načini in metode delovanja zveze komunistov. Tudi načelna usmeritev v zunanji politiki, ki temelji na neuvrščenosti, pomeni dolgoročno podlago tako za zvezo komunistov kakor za družbo kot celoto. To izročilo, ki v njem odmeva tudi tradicija narodnoosvobodilnih izkušenj in vrednot, je pomemben kapital za vodilno vlogo zveze komunistov, vendar ta kapital lahko živi in se oplaja le ob trajni ustvarjalnosti in učinkovitosti zveze komunistov in vseh subjektivnih sil družbe.

2. S tem ko se je zveza komunistov opredelila za pluralizem samoupravnih interesov, je izpričala doslednost svoje strateške odločitve za socialistično samoupravljanje. Vendar ne gre prezreti, da je vprašanje njene vodilne vloge zato postalo subtilnejše, da se je v tej vodilni vlogi še povečala teža teoretične, moralno-kulturne komponente v povezavi z njeno politično vlogo.

V načelih je marsikaj jasno, v praksi pa je več stvari odprtih. Načelno ni dvoma, da samoupravni pluralizem narekuje, da se parcialni interesi uveljavljajo tako, da se stalno navezujejo na skupne in splošne interese in se v njih tudi združujejo. V praksi občutimo, da je *poglaviti problem* ravno nesorazmerni prodor zasebnitva in partikularizma sploh. V načelu je jasno, da so kratkoročni interesi legitimni (v samoupravnem pluralizmu) le, če ne nasprotujejo uresničevanju dolgoročnih interesov, v praksi pa smo vsakodnevno priče dokaj razširjenega kratkoročnega, pragmatističnega gledanja na stvari. V načelu je popolnoma jasno, da je samoupravni pluralizem delavskorazredna koncepcija, v praksi pa se srečujemo s poskusi, da se skrči na interesni in idejni relativizem brez jasnih razrednih kriterijev.

Namenoma sem nekoliko bolj poudaril nasprotje med načeli in prakso samoupravnega pluralizma, da bi jasneje izstopila problematika vodilne vloge zveze komunistov v njem. Že Komunistični manifest, kot je znano, je specifično vlogo revolucionarne avantgarde jasno opredelil kot integracijo parcialnih in splošnih interesov, kot povezovanje kratkoročnih in zgodovinskih interesov proletariata. Če bi samó načela usmerjala družbeno prakso, ne bi bilo nobenega večjega problema pri uresničevanju vodilne vloge zveze komunistov v samoupravnem pluralizmu. Toda nobena družbena praksa se ne ravna in se ne more ravnati neposredno samo po nekih splošnih načelih, marveč je zmerom posredovana s konkretno interesno strukturo, s konkretnim razmerjem družbenopolitičnih sil in idejnih silnic.

To, kar je bistveno, je, da se komunisti, da se organizacije in vodstva zveze komunistov stalno zavedajo, da niso advokati partikularističnih interesov, da niso zgolj zagovorniki »svojega« delovnega kolektiva, »svojega« tozda, »svoje« krajevne skupnosti, »svoje« občine, »svoje« regije, »svoje« pokrajine, »svoje« republike. Kjer se vloga komunistov oziroma njihovih organizacij omeji na to, komunisti ne delujejo kot komunisti, marveč zgolj kot interesna skupina ali celo kot »skupina pritiska«.

Seveda, komunisti se ne opredeljujejo kot komunisti niti takrat, če se razglašajo le za nosilce nekakšnega čistega, abstraktnega splošnega interesa, če torej pozabljajo na *legitimne* interese »svojih« delovnih enot, »svojih« tozdov, »svojih« krajevnih skupnosti, »svojih« občin, »svojih« pokrajin, »svojih« republik. Takšno »jakobinstvo«, ki pozablja na upravičene posebne interese, kar pomeni v skrajni konsekvenci na interese človeka kot nosilca konkretnih interesov in potreb, je v nasprotju z demokratičnim pluralizmom samoupravnih interesov. Kolikor komunisti podležejo omenjenim in takšnim tendencam, postanejo nosilci lokalizma, partikularizma, nacionalizma in zasebnitva oziroma psevdosplošnega birokratizma in unitarizma. Zveza komunistov se torej v razmerah samoupravnega pluralizma sooča z uresničevanjem svoje vodilne vloge na neki višji stopnji, saj svoje integrativne funkcije (med parcialnim in splošnim, med kratkoročnim in zgodovinskim interesom) ne more dekretirati (ali jo je lahko sploh kdaj?), marveč jo mora predvsem izbojevati v zapletenem procesu demokratičnega merjenja sil, dialoga na podlagi *načelne* tolerantnosti v institucijah delegatskega in samoupravnega sistema sploh. Se pravi izbojevati jo mora predvsem s sredstvi dejanskih argumentov, uvida v stvari, znanja, znanosti in volje, ki krepijo skupnost in hkrati tudi svobodo delov, ki jo sestavljajo.

3. Zveza komunistov je v nekem smislu »zunaj sistema«, je pa hkrati tudi dejanski in formalni del družbenopolitičnega sistema. To je seveda protislovni položaj in bo ostal takšen, dokler bo – in to bo še kar dolgo – potrebna posebna avantgardna organizacija delavskega razreda. Boj med »konservativnim« in »naprednim« je torej naravni spremljevalec takš-

nega njenega položaja. Treba je stalno proučevati in samokritično vrednotiti razmerje med programiranim in doseženim, treba je odpirati celotno zvezo komunistov in vse njene dele vplivu delavcev, mlade generacije, ustvarjalne družbene misli. Hkrati pa je potrebno krepiti sintetizirajočo, usmerjevalno sposobnost zveze komunistov, njeno sposobnost za spreminjanje obstoječega stanja in za odpiranje vedno novih perspektiv družbenega razvoja.

4. To najbrž pomeni, da bo treba oblikovati bolj odprte odnose v zvezi komunistov sami. Ti odnosj so se nekoliko sformalizirali, komunikacije v njej so nezadostne in še vedno preveč enosmerne, osnovne organizacije, vsaj mnoge med njimi, pa ne živijo tistega aktivnega idejnopolitičnega življenja, ki je zapisano v deklaracijah in statutih. Če želimo hitreje prilagajati zvezo komunistov samoupravni naravi družbe, moramo po mojem zlasti bogatiti osnovne organizacije, moramo dokaj spremeniti način in vsebino njenega dela. Hkrati pa to zahteva tudi poživitev »vertikalnih« odnosov v zvezi komunistov. Načelo demokratičnega centralizma, do katerega so nekateri v javnih diskusijah imeli zadržke, samo po sebi ni nobena ovira, da se v zvezi komunistov ne okrepi vloga temeljnih organizacij in vloga članstva pri oblikovanju politike ZK. To ne zmanjšuje odgovornosti vodstev zveze komunistov, nasprotno, večja aktivnost članstva kot tudi bolj zapletene in razgibane družbene razmere stopnjujejo vlogo vodstev zveze komunistov pri ustvarjanju tiste *konkretne enotnosti*, ki je pogoj za vsako učinkovito akcijo in tudi za vodilno vlogo v družbi. Gre torej predvsem za to, da se demokratični centralizem še bolj prilagodi samoupravljanju, nikakor pa ne za njegovo odpravo. Odprava tega načela bi vodila k dezintegraciji zveze komunistov in družbe.

5. Načelna stališča zveze komunistov do navedenih in drugih idejnih strujanj so jasna in znana. Ne gre zanikati, da je bilo zlasti od X. kongresa ZKJ sem storjenih nekaj resnih korakov, da se poživi idejno in teoretično delo. Vsaj za naše ožje slovensko okolje lahko rečemo, da se je v tem času uveljavilo ali začelo uveljavljati več sposobnih mlajših družboslovcev. Objavljena so bila tudi družboslovna dela, ki govore o kvalitativnem premiku v naši družboslovni teoretični kulturi. Tematika teh del obsega širok razpon: narava in družbena vloga znanosti; marksologija in filozofija; etika; sodobne sociološke teorije; politična ekonomija; teorija razvoja; teorija interesov in demokracije; razredna struktura družbe; politični in delegatski sistem; samoupravljanje in problematika dela; religija in cerkev; komunikacijska teorija; nacionalno vprašanje; nacionalna zgodovina; zgodovina delavskega gibanja in stalinizem; sodobni socializem; problematika narodnih manjšin; mednarodno komuniciranje; mednarodne migracije; neuvrščenosti; teorija mednarodnih odnosov.

Navedel sem le nakaj primerov, ki že sami kažejo, da imamo na začetku osemdesetih let ugodnejšo teoretično podlago za družboslovne

diskusije in idejna soočanja, da ta soočanja sedaj lahko potekajo na višji teoretični ravni, bolj odprto in dialoško.

Vendar še vedno ne moremo biti z vsem zadovoljni. Predvsem bi lahko rekli, da so družboslovna področja neenakomerno pokrita in da v oblikovanje mlajših raziskovalno-teoretičnih kadrov še vedno nismo vnesli tiste načrtnosti, ki bi bila morala slediti javno ugotovljenim spoznanjem. Tudi kadrovska politika ne sledi dovolj dosledno razglašenim načelom, saj še vedno nimamo ustrezno pokritih področij, kot so npr. sodobni socializem, sodobni politični sistemi, nekatera področja političnega sistema, politične ideje jugoslovanskih narodov itd.

Ugotovimo tudi lahko, da kljub napredku teoretične ravni našega družboslovja še vedno nismo razvili dovolj družbene kritike. Res je, da je bilo v zadnjem času tudi pri nas več kritičnih zapisov in polemik, ki so npr. poglobile in še bolj osvetlile nekatera razmerja med znanostjo in politiko, znanostjo in ideologijo, stalinizmom in socializmom, politiko in samoupravljanjem itd. Vendar smo še daleč od tega, da bi lahko rekli, da imamo zadosti kvalificiranih kritičnih odmevov na različne negativne družbene pojave. Tudi ni zadosti spoprijemov s spornimi idejami in stališči. V naši publicistiki se srečujemo z ocenami samoupravljanja, družbenega razvoja, razvoja posameznih družbenih ved, federalizma in nacionalnega vprašanja itd., ki naravnost vpijejo po odmevu. Vendar – kot da številni družboslovci čakajo, da bo nekdo drug, morda tam »zgoraj«, začel kritično razpravo. Menim, da je treba ta pojav posebej analizirati, saj prihaja do njega v času, ko smo razglasili pluralizem samoupravnih interesov in idej. Ta pa je nezdržljiv z nekakšno čisto *nenadželno* toleranco, ki konec koncev poraja – na kar kažejo tudi nekateri prijemi v naši družbeni kritiki – izrazito netolerantnost. Pluralizem samoupravnih interesov in idej daje več prostora za različnost, vendar hkrati nalaga teoretičnim delavcem večjo odgovornost, da ustvarjalno prispevajo k tistemu, kar je Gramsci imenoval *hegemonijo* delavskega razreda.

Takšno hegemonijo, ki ji samoupravljanje ustvarja široko podlago, pa omejuje tudi pragmatistična miselnost, ki jo navajate v vprašanju. Omenil sem že, da so njene škodljive posledice vidne tudi v kadrovski politiki, ki je npr. pri oblikovanju družboslovnih teoretičnih kadrov premalo dolgoročna in premalo usmerjena k družbenim prioritetam. O tem tudi priča dejstvo, da se je podiplomski študij v znatni meri »vikendiziral«, tj. opravlja se pretežno »ob delu« in ne, kot bi se moral, »iz dela«, zlasti kadar gre za magistrski ali doktorski študij. Kadrovska politika pa je nasploh področje, na katerem je vsak kratkovidni pragmatizem izredno škodljiv. Velika navernost je, da bodo gospodarske težave še povečale pritisk pragmatistične logike na naše teoretično in idejno ustvarjanje. Pretežno ukvarjanje s problematiko dohodka (in mnogo manj s produktivnostjo dela in z delom sploh), hitro odločanje za vedno nove in nove institucije, kar velja tudi za idejno in teoretično področje (in nesorazmerno manjša skrb za kadrovsko rast teh institucij oziroma za kadrovske krepitve že obstoječih

institucij); zoževanje prostora za mednarodno znanstveno komuniciranje (ki se v brutalni obliki kaže npr. v nemožnosti oziroma v skrajnem zoževanju uvoza tuje strokovne literature itd.) – mar to niso simptomi pragmatizma? Pragmatizmu bo treba še bolj odkrito pogledati v oči, saj bi lahko stihija vsakodnevnega prakticizma nagrizla idejni in teoretični kapital, ki ga je v revolucionarni in graditeljski praksi, v povezavi z vso ustvarjalno mislijo izoblikovala zveza komunistov. Zdi se mi, da bi ta pojav morali analizirati tudi marksistični centri, ki so že doslej opravili pomembno spodbujevalno in integrativno vlogo na torišču idejnega in teoretičnega dela.

FRANCE ČERNE

Pragmatizem in zveza komunistov

1. Vsako politično gibanje je del splošnega družbenega gibanja (razvoja); je podvrženo zakonom družbenega razvoja. Če naj posamezno politično gibanje stoji na čelu družbenega razvoja (ga vodi), potem ga mora znanstveno obvladati ter nadalje idejno projektirati.

Uporabnost takšne misli je v temle: če se bo ZK ukvarjala samo s praktičnimi vprašanji našega vsakdana (zdaj z izvozom, zdaj s stabilizacijo cen, zdaj z zaostajanjem znanosti v naši družbi itd.), ne bo pa ideološko došla in oblikovala »duha« časa, potem bo *ex post* respondiranje ZK na pragmatizem dogajanja poglavitna vsebina njenega delovanja, kar mora spodbujati njen avantgardizem v družbi.

Torej je celovita znanstveno-idejna opremljenost ZK izhodišče za njeno nadaljnjo vodstveno vlogo v družbi. Ali, ZK bo vodilna politična sila v družbi le, če bo v sami sebi razvijala zadostno, notranje idejno, kompaktno pogonsko silo.

2. Čeprav nekateri svetovni dogodki govorijo v prid teze, da je danes svetovni socializem v krizi, je dejansko v krizi njegova deformacija oziroma negacija. V resnici ima socializem edini zrele možnosti, da delovnim množicam, ljudstvom, narodom sveta nakaže pravi izhod iz te krize, v kateri tiči svet zaradi krize kapitalizma kot krize birokratskega kolektivismu.

Zato je ena temeljnih nalog delovanja ZK v prihodnje odpreti in podpreti takšne možnosti za socializem (doma in v svetu), da zbudi pri delovnih ljudeh novo zaupanje v socialistično prihodnost (doma in v svetu). To pa zopet zahteva trdo, revolucionarno praktično delovanje kot vsakodnevno uveljavljanje teoretičnih postulatov.

3. Čeprav se moramo zavedati, da je dandanes socializem še vedno najbolj razvit kot ideja oziroma kot idejnopolično gibanje, da pa je neredko spreminjanje idej v stvarnost dejansko deformirano spreminjanje idej v nesocialistično stvarnost oziroma v socialistično nestvarnost. Tudi pri nas. Kar je normalna logika razvoja ideje in stvarnosti. Zato ne vidim nobenega razloga, da prekrstimo v socialistične prav vse ukrepe, akcije, oblikovane institucije (norme), da se zveza komunistov istoveti z vsemi pojavi in procesi kot »svojimi«, ko pa vemo, da lahko ohranjamo nekatere odnose – institucije pri življenju le z močnimi, sankcioniranimi državnimi normami. Zato je potrebno socialističnost odnosov – institucij očistiti »državno oblastne vsebine«. Tako, da bo ZK postala tudi v samoupravnem socializmu aktivni dejavnik v boju za nadaljnje razvijanje odnosov kot (bolj) socialističnih. Se pravi, da se ZK ne bi smela v vsakem primeru istovetiti s tistim, kar se oblikuje kot rezultat realne konstelacije stvarnih sil v določenih okoliščinah, kot rezultat »državnega stroja«.

Skratka, obnoviti je potrebno takšno ideološko-politično gibanje znotraj ZK, ki bi bilo sposobno »opremiti« članstvo za boj za socializem, tudi znotraj socialistične države. Tako da bi bila lahko ZK tudi v kritični poziciji (izjemno tudi v »opoziciji«) do nekaterih družbenih dogajanj, do nekaterih ukrepov države, ki so lahko rezultat čisto normalne, demokratične, delegatske procedure.

Če pa se zveza komunistov istoveti v vsakem primeru z vsem, kar je institucionalizirano ali stvarno, mora sprožiti »opozicijo« proti tistemu, kar je (negativno) torej tudi proti sami sebi. To pa – drugače povedano – pomeni, da mora ZK tudi samo sebe kritizirati in ne le iskati vzroke za negativne pojave v družbi, zunaj sebe.

4. Da pa bi se ZK preobrazila v novo avantgardno politično-ideološko silo, bi se morala sama samoupravno demokratizirati, bi se morala moralno-idejno prenoviti. Le tako menim, bo dobilo samoupravljanje kot celovit odnos svojo pravo vsebino (je teza, da se je samoupravni proces zaustavil, ali da zadeva na velike ovire, ker se ZK sama ni samoupravno demokratizirala). Po eni strani bi se tako delavsko samoupravljanje zne bilo vsakodnevne tutorstva »modre razsodniške instance«, po drugi strani pa bi nova idejna aktivnost ZK vnašala v samoupravne odnose (institucije) odločnejšo socialistično naravnost. Drugače povedano, ZK bi morala biti (še) manj »stranka enopartijskega sistema«, še bolj aktivna idejnopolična, moralna družbena sila na glavnih smereh našega nadaljnega družbenega razvoja, znotraj samoupravnega demokratičnega političnega mehanizma.

Ljudje pričakujejo od ZK, da bi bila kot ustavno priznana vodilna sila naše družbe ob nekaterih odločilnih vprašanjih nadaljnega razvoja (pa celo obstoja) naše družbe bolj aktivna in odločna politično-ideološka sila, po drugi strani pa manj »drobno upravljska administrativna sila« (»oblast«)

5. To pa nadalje konkretno pomeni, da naj bi se ZK pojavljala kot aktivna, idejnopolitična sila predvsem v množičnih organizacijah, v socialistični zvezi, sindikatih, zvezi mladine itd. Tako da bi sama pospeševala razvoj in bila del samoupravnega demokratičnega mehanizma, ki omogoča premagovanje različnosti idej (borbe idej) in interesov v smislu nekakšne nujne, objektivne sistemske homogenizacije. ZK mora biti torej spodbujevalka takšnega političnega mehanizma, v okviru katerega se bo morala sama z zgledi, z metodo prepričevanja angažirati v boju za socialistični napredek ter se tako vsakodnevno boriti za svojo avantgardno, moralno, politično podobo (mnenja sem, da je ZK v tem pogledu še vse preveč zunaj teh organizacij ali nad njimi). Še posebej prihaja do pomena vzor (zglede), ki je – iz zgodovine znano – najuspešnejša sila za uveljavljanje naprednih idej.

Naslanjanje na birokratizem ali na karierizem je za ZK najbolj nevarna metoda za njen ugled in za vodilni položaj, pa čeprav se kratkoročno kaže kot najpreprostejši in učinkovit sistem.

Takšno novo delovanje ZK pa seveda konkretno pomeni tudi soočanje posameznih organizacij ZK ali celotne ZK z neuspehi, celo s porazi, z netakojšnjim uveljavljanjem idej, zamisli itd. Za nje članstvo bi to pomenilo po eni strani večji napor, večje angažiranje, razvijanje strpnosti, spoštovanja mnenja drugega itd., po drugi strani pa žar, spodbudo, uživanje v borbi mnenj, v boju za ideje ZK, s tem pa tudi razvijanje članov ZK kot osebnosti. Takšen način delovanja ZK bi bil zlasti atraktiven za mlade ljudi, ki so vedno polni idealov, polni borbene pripravljenosti za delovanje, ki naj bi pripomoglo k izboljšanju družbe, proti dekadenci sedanje civilizacije itd.

6. Takšno novo delovanje ZK v družbi pa zahteva tudi nove, demokratične odnose znotraj same ZK; razvoj, oblikovanje idej (zavesti) o razreševanju problemov tudi od spodaj navzgor. Kar nadalje pomeni, da mora v ZK bolj prevladati svobodna borba mnenj – ob popolni enakopravnosti vsakega člana glede tega, da sodeluje pri izdelavi sklepa; pomeni pa tudi celo pravico do nasprotovanja mnenju vodilnega organa, dokler ni demokratično oblikovan in sprejet sklep neke organizacije ali organa, ki zavezuje člane za akcijo (čeprav ne bi bilo potrebno, da imajo to zavezujočo obliko vsi sklepi).

Tako brez borbe mnenj ne more biti napredka ne v družbi in ne v ZK. Borba mnenj pa mora voditi k prevladanju najpravilnejših mnenj (idej), ki temelje na znanstvenih spoznanjih, in ki najbolj ustrezajo naprednim interesom samega članstva ZK in vseh delovnih ljudi, seveda pa tudi objektivnim razmeram. Kar – drugače povedano – pomeni tudi kadrovske spremembe vodstvenih organov po demokratični poti.

Sklepna misel tega kratkega razmišljanja o ZK je tale: nobenih velikih sprememb ni bilo in ne bo brez naprednih političnih gibanj, brez naprednih ljudi, brez sposobnih mislecev in voditeljev. Naprednosti (in s tem

avantgardnosti) pa samemu sebi ne določa gibanje (ali stranka), ampak zgodovina z naprednimi objektivnimi tendencami in nalogami. Zato (prave) zgodovinske kontinuitete ni brez določene diskontinuitete.

BOŽIDAR DEBENJAK

Znanstvena presoja družbenih problemov

1. Sintagma »vodilna vloga« je v političnem jeziku raznih dežela mnogopomenska. Kot je znano, se je zveza komunistov v opredeljevanju svoje vodilne vloge naslonila spet na istoimensko organizacijo, ki sta ji program pisala Marx in Engels. Naložila si je kot nosilno nalogo *teoretsko prednjačenje*: nobenih posebnih, od revolucionarnega razreda drugačnih ciljev, pač pa sposobnost, zastopati v gibanjih sedanosti hkrati prihodnost gibanja. Temu je naša zveza komunistov kot rezultat revolucionarnega boja in zmagovite dosedanje revolucije dodala dve izpeljani nalogi: delovati za rast zavesti vseh družbenih subjektov in pa braniti in razvijati samoupravljanje.

Seveda bi bila nevarna iluzija, če bi menili, da je ta opredelitev vloge že vedno in povsod tudi neposredna realnost. Od takšne apologetske iluzije ni manj nevaren cinizem, ki bi omenjeno opredelitev razglasil za ideologeme, ki naj ocvetličijo prozaično prakso oblasti. V obeh primerih bi šlo ravno za negacijo naloge, ki jo predstavlja gornja opredelitev, za razoroževanje akcije komunistov.

Ni odveč, da se tudi ob tej priliki spomnimo marksističnega spoznanja, da sta teorija in praksa v jedru identični, da ima vsaka teorija sebi ustrezno prakso in vsaka praksa sebi ustrezno teorijo, pa tudi, da praktično življenje ljudi lahko poraja tudi iluzije in ideologeme. Zato je boj za teoretsko jasnost še toliko pomembnejši. Ta boj bo v množični organizaciji, kakršna je današnja zveza komunistov, moral dobiti tudi še dodatne in nove poudarke.

2. Kardeljevska ideja o pluralizmu samoupravnih interesov je nov in daljnosežen odgovor na vprašanja socializma in demokracije. Ta ideja je logično nadaljevanje spoznanja, da je tudi porevolucijska družba daleč od tega, da bi jo preveval in zaobsegal en sam interes, medtem ko bi vsako odstopanje od tega edinega interesa bilo rezultat tujega rovarjenja in nostalgije premaganih razredov. Ko je zveza komunistov razvila kritiko stalinizma, jo je ravno v zavesti o nenehnem obstajanju in porajanju raznih družbenih interesov vodila k samokritiki: spodrezati je hotela korenine tistega tipa interesov, ki bi njo samo spremenili v vzporednico stalinistične partije državnega monopola, obenem pa se je hotela izogniti

tudi vrnitvi na meščansko-strankarske oblike artikuliranja interesov. Interesi, za katere v pluralizmu samoupravnih interesov gre, zagotovo niso samo individualni interesi in hotenja, temveč so tudi interesi, ki izhajajo iz posebnih položajev in situacij v družbeni delitvi in členitvi dela; ne delitev ne členitev dela pa ni nekaj večnega, enkrat za vselej danega, temveč je v sebi protislovna; gre tako za podedovane strukture kot za importe in pa za inovacije in elemente prihodnosti. Zato je uveljavljanje samoupravne prakse sredi teh raznoterih interesov povezano z idejnim bojem in s teoretskim osmišljanjem. Nепrotislovno ni niti razmerje med izraženim »interesom« in dejanskim interesom, oziroma med željo in dejansko potrebo posameznika ali skupine; bila pa bi obenem nevarna iluzija, če bi si kdo zato lastil tutorstvo nad spoznanjem »pravih« interesov. Kardeljev zadnji programski spis je zato po pravici postavil v ospredje politično raven interesov in njihovega samoupravnega socialističnega medsebojnega reguliranja. Smisel političnega pripoznanja pluralizma samoupravnih interesov je med drugim v tem, da se ti interesi srečajo na usklajevalnih poteh, ne da bi se pred tem polarizirali v strankarske interese edine ali več strank ali pa kot zunajstrankarska opozicija stopali v boj s političnim monopolom edine ali več strank. Delegatski sistem pa lahko opravlja vlogo takega usklajevalca samo tedaj, če res funkcionira, medtem ko bi njegovo spreminjanje v figovo pero ozkih krogov odločevalcev nujno porajalo politično »nezainteresiranost« kot specifično obliko izražanja nezadovoljenega interesa (analogno tistemu, kar je Lenin imenoval »glasovanje z nogami«). Vsiljevanje ozkih interesov pod plaščem skupnih je vedno porajalo protest – in abstinenca ni najmanj pomembna oblika takega ugovora. V okoliščinah abstinence so tembolj glasni tisti, ki v svojih abstraktnouniverzalnih načrtih vidijo spoznanje »tistega pravega« interesa, vsakovrstni osrečevalci, na kakršne je mislil Kardelj v znamenitem pasusu o sreči, vsakršni samovšečni jerobi nad »nevedno maso«. Projektanti mamutskih projektov, graditelji samovšečnih piramid, brez katerih, češ, ta trenutek ne moremo biti, zapravljalci betona, marmorja in milijard, bodo vedno v prvih vrstah izigravanja samoupravnih interesov, katerih jedro je napredek človeške kreativnosti, usmerjene k zadovoljitvi človeških materialnih in duhovnih potreb, k realnemu bogastvu možnosti in odnosov.

3. Nosilec »oblasti« je per definitionem socialistična zveza. Navzočnost zveze komunistov tako v SZDL kot v ustavno določenih delegacijah v skupščinah bi morala omogočati vso dialektiko protislovne vloge zveze komunistov; pogoj je, da se striktno spoštuje demokratičnost oblikovanja stališča, da se različna mnenja tudi dejansko vzamejo v argumentiran pretres in da se s politično kulturo razpravam odvzame vsak nadih prestižnega boja. Kjer nastajajo zastoji v uveljavljanju zamišljene vloge zveze komunistov, je vzrok iskati v forurnskem delu, v nadomeščanju vloge zveze komunistov, socialistične zveze in drugih organiziranih sub-

jektov z dogovori med forumi teh organizacij. Če denimo družbeni sveti delujejo tako, da se v njih izoblikujejo forumska jedra in da je debata v družbenem svetu potem samo še okrasek na vnaprejšnjem forumskem dogovoru, potem seveda ta pomembni organ socialistične demokracije ne opravlja svoje vloge, in zveza komunistov tu ni ravnala v skladu s svojo nalogo: varovati in razvijati samoupravljanje. Če pa je družbeni svet res mesto strokovne diskusije in vsestranske presoje problema, da bi se našla najustreznejša rešitev, zveza komunistov pa je v njem zastopana tako z organizacijske plati kot po svojih eminentnih članih – strokovnjakih za zadevno področje, potem je bila tu dosežena enotnost »ohranjevanja« in »spreminjanja razmer«, kakršna ustreza nalogi ZK. In dalje, zveza komunistov tembolj združuje obe vlogi, čimbolj se krepi notranja pripadnost njenih članov ideji komunizma. Če vsak komunist ve, kako mu je delovati na svojem delovnem področju, tudi če manjka »direktiva«, potem je tudi sposoben v demokratičnem postopku sooblikovati skupno stališče zveze komunistov.

4. Prav zato vidim današnji problem »demokratičnega centralizma« pri nas v premajhni navzočnosti kolektivnega snovanja vseh. Če si priključimo v spomin izvir tega nerodnega, a tradicionalnega izraza, bo misel jasnejša: v ruski socialni demokraciji je diskusija in spor o spontaneizmu porodil krilatico »centralizem«: organizacija ne more živeti, ilegalna pa tem manj, če se njena strategija ne centralizira, če torej ni avtoritete vodstva. Toda ta avtoriteta mora sloneti na demokratičnem nastajanju sklepov in stališč, torej na udeležbi vseh relevantnih udeležencev, se pravi, vseh tistih, ki imajo k stvari kaj povedati. Kaj je fetišizem organizacije naredil iz tega gesla, je znano. Tega se je zveza komunistov doslej vedno zavedala in je uspešno odpravljala elemente, ki so kazali v smer takšnega fetišizma; vendar se fetišizacija centralizma poraja vedno nanovo iz forumskega dela, zato je tudi boj za obnovo demokratičnega centralizma stalen. Demokratični centralizem – s poudarkom na obeh sestavinah sintagme – je ravno izraz kolektivnosti zveze komunistov.

5. Pragmatizem se poraja ravno v forumskem delovanju, v sprejemanju funkcije kot položaja. Revolucionarna praksa pomeni nekaj bistveno drugega kot forumsko funkcioniranje (o tem je govoril Edvard Kardelj med drugim v Kumrovcu leta 1975). Pragmatizem je oportunitizem, in njegovi varianti sta liberalizem in trda roka. Prva varianta pomeni uklanjanje lastni in tuji malomeščanščini, popuščanje tistim elementom samoteka, ki nastajajo iz »poslovnosti«, druga varianta pa uklanjanje administrativnemu elitizmu; ker, češ, ljudje sami ne vedo, kaj je njihov pravi interes, jih je treba reglementirati z dekreti. V obeh primerih gre za zaustavljanje demokratičnega procesa in za deformacije. Revolucionarna praksa pa ni ne prisluškovanje tako imenovanemu »javnemu mnenju« (česaravno je mnenje javnosti zanjo še kako relevantno) in uklanjanje

»poslovnim« pritiskom, ne vsevedno urejanje z dekreti, temveč je na marksistični teoriji, na znanstvenem soočanju z družbenimi problemi, odkrivanju možnosti boljših rešitev zgrajena kolektivna akcija. Marksistična intelektualna diskusija je torej bistvena sestavina revolucionarne prakse. V to diskusijo šteje tudi znanstvena kritika – pri čemer se velja vrniti prav k izvornemu pomenu besede »kritika«, namreč »presoja«. Revolucionarna misel programa, da ni nič tako svetega, da bi ne moglo biti zamenjano z boljšim, obvezuje ravno k nenehnemu soočanju hotenega in doseženega, ob upoštevanju dialektike pričakovanja in rezultata, in k razkrivanju možnosti jutrišnjega. Samo tako lahko zveza komunistov res prednjači in izpolnjuje nalogo, ki sta jo formulirala že Marx in Engels: da v gibanjih sedanjosti hkrati zastopa prihodnost gibanja.

DANICA FINK

Povezovanje z delavskim razredom

Revolucionarnost oziroma avantgardnost delavskih partij je v dosedanjzi zgodovini vselej določal njihov odnos do konkretnih družbenopolitičnih zahtev njihovega časa. Zveza komunistov je danes postavljena pred alternativo: ali radikalno zaorati pot v dejansko samoupravno združevanje in organiziranje družbe in s tem političnega sistema, ali pa dopuščati vztrajanje pri preživelih družbenih in političnih odnosih. Zadnje vsebuje zlasti prvine političnega monopola, torej tudi vse nevarnosti dogmatizma in pragmatizma partije na oblasti – partije kot zaščitnice obstoječega političnega sistema.

Kaj se torej v tem trenutku, v današnjih družbenopolitičnih pogojih postavlja pred zvezo komunistov? Izkušnje našega povojnega socialističnega razvoja kažejo, da je demokratizacija družbenih in političnih odnosov (kar je ena najbistvenejših sestavin razvoja samoupravljanja kot oblike diktature proletariata) najtesneje povezana z demokratizacijo notranjepartijskega življenja (ZK) ter odnosov KP-ZK do drugih subjektivnih sil v družbenopolitičnem sistemu. Prav gotovo se je zdaj nujno potrebno otresti strahu pred opuščanjem obvezujočega političnega mentorstva v korist razgibanja širše partijske oziroma družbene baze po samoupravnih poteh (v kolikšni meri je to nasprotovanje rušenju monopola nad informacijami, presojanji aktualnih družbenopolitičnih dogodkov in procesov, nad družbenopolitičnim odločanjem...?). Več pozornosti je treba nameniti nenehnemu strokovnemu in idejnopolitičnemu usposabljanju (izobraževanju) delavskega razreda in delovnih ljudi oziroma članov ZK za ustvarjanje družbenih in političnih možnosti za dejansko samoupravljanje.

Pretirana skrb ZK za ohranitev doseženega v razvijanju družbenopolitičnega sistema, ki se razglaša za samoupravnega, je nevarna prav zaradi sprevračanja skrbi za uresničevanje vizije samoupravljanja v skrb za ohranjevanje še neintegriranega samoupravljanja z mnogimi odprtimi prostori za drugačne, nesocialistične ali celo izrazito protisocialistične tendence in odnose. Perspektive dejanskega obvladovanja socialistične preobrazbe se po mojem mnenju v današnjem prelomnem obdobju praktičnega uresničevanja koncepcij samoupravne integracije delavskega razreda, družbenega in političnega sistema kažejo edinole v delovanju ZK, kot pravimo, znotraj sistema. To pomeni, da sleherni komunist deluje kot zgled in mobilizator vseh tistih družbenih in političnih dejavnikov, ki omogočajo in pospešujejo revolucionarne procese v naši družbi. Če hoče delovati tako, mora delovati enotno z drugimi naprednimi silami, organizirano in usklajeno, v avantgardi pa po načelu demokratičnega centralizma. Tu pa se srečamo z odprtimi moralnimi in kadrovskimi vprašanji v zvezi komunistov.

Res je sicer, da so tudi komunisti ljudje, podvrženi širšim družbenim procesom, tendencam, ljudje s konkretnimi potrebami in interesi, a vendarle zmorejo in morajo ohraniti tudi ustrezno mero samokritičnosti in iskrene gorečnosti za revolucionarno spreminjanje obstoječega. Tako kot že nekajkrat v naši povojni zgodovini se je tudi tokrat treba vrniti k tradicijam tako moralne kot idejne in organizacijske povezanosti avantgarde z delavskim razredom, ki ne prenese političnega frazerstva in dvoličnosti.

Navedene slabosti ZK postajajo še vidnejše v nastajajočem sistemu tako imenovanega pluralizma samoupravnih interesov. Nove perspektive nadaljnje demokratizacije naše družbe so pogojene s preseganjem partikularizma in egoizma v vseh svojih pojavnih oblikah in vsebinskih opredelitvah, ki dopuščajo ali celo spodbujajo druge ekstreme, zlasti razne variante unitarizma in centralizma.

Soočanje ZK s problemi usklajevanja parcialnih in skupnih oz. kratkoročnih in dolgoročnih interesov je po mojem mnenju danes v veliki meri soočanje ZK z lastnimi idejnimi in organizacijskimi problemi iskanja ustreznih načinov in oblik ohranjevanja, razvijanja lastne avantgardnosti. Družbenopolitične razmere, ki so zahtevale vodstveno funkcijo KP-ZK v družbenem in političnem življenju, se preobražajo v razmere politizacije vedno širših množic delovnih ljudi in občanov. Podružbljanje politike in družbenega odločanja sploh ne dopušča več zgolj političnega določanja in argumentacije povezovanja in usklajevanja parcialnih in skupnih, kratkoročnih in dolgoročnih interesov. S tem, ko je avtonomnost interesov in odločitev v samoupravnem sistemu postala legitimna, je potrebno v ta sistem vsrkati tudi ves strokovni, znanstveni in idejnoteoretični potencial naše družbe, ki bo sproti, ob konkretnih primerih pomagal obvladovati subjektivizem in egoizem interesov ter odločitev znotraj (delov) samoupravnega sistema.

Komunisti naj bodo torej tisti, ki opozarjajo na širše okvire in objektivno utemeljenost posamičnih interesov in odločitev, na njihov pomen za celotno družbeno skupnost. V tem smislu naj bodo prav komunisti spodbujevalci konkretnega sodelovanja združenega dela ter vzgojnoizobraževalnih in znanstvenih potencialov naše družbe. Pri tem ni zanemariti niti naraščajoče potrebe tako po širši idejnopolitični kot tudi vedno večji strokovni usposobljenosti komunistov. Tako bi bilo dosti lažje obvladovati pragmatizem socialistične prakse in razvijati stalno kritičnost do lastne dejavnosti in do lastnih rezultatov. To hkrati pomeni, da bi tako ZK dejansko zmogla biti tako del in notranja sila obstoječega družbenopolitičnega sistema kot nosilka revolucionarnega spreminjanja obstoječega in doseženega.

Nekajkrat je že bilo omenjeno, da je naš sedanjí družbenopolitični trenutek prelomen, da je od subjektivnih sil v veliki meri odvisen tempo našega nadaljnjega socialističnega razvoja. Gospodarske težave, s katerimi se soočamo, so tudi težave in krči prevladovanja preživelih družbenih odnosov in uveljavljanja dejanskega samoupravljanja kot integralnega družbenega in političnega sistema. Vse te težave se zrcalijo tudi v naši idejni zavesti, v prepletanju in spopadanju idejnih tokov, ki ustrezajo čisto konkretnim obstoječim družbenim in političnim tendencam. Ni dvoma, da ZK ne more dovoliti, da bi tako imenovani idejni primeri objektivno obvladali družbenopolitično atmosfero. Z idejnimi tokovi, ki upočasnjujejo ali celo zavirajo napredovanje v socialističnem razvoju, je potrebno kritično, vendar znanstveno argumentirano obračunati. Najbolj poklican in najbolj učinkovit pa je boj avantgarde v zvezi z zapolnjevanjem vseh tistih praznih prostorov in odpravljanjem vseh tistih nepravilnosti, nasprotij in protislovij v praksi, ki dajejo moč in drznost takim primerom. Vprašanje odnosa ZK do raznih idejnih primerov, kot ste jih imenovali, zato po mojem ni toliko idejno, temveč predvsem praktično vprašanje delovanja ZK.

S katerekoli strani torej v tem trenutku presojamo problematiko vodilne vloge ZK danes, vselej se soočimo z zahtevo po praktičnem, pretehtanem, a vendarle radikalnem delovanju ZK. Morda je ravno v sedemdesetih letih pridobljena prevelika mera mlačnosti utesnjujoči plašč tako odnosov v ZK kot tudi splošnih družbenih odnosov. Izbira med sedaj obstoječimi alternativami nadaljnjega družbenega razvoja v vedno večji meri postaja odvisna ravno od tega subjektivnega dejavnika. Pri tem ne gre prezreti poučnih izkušenj sodobnega delavskega gibanja v Evropi.

Kritičnost do lastnega dela

1. Avantgardnost se lahko le sproti, v nenehni dejavnosti, ustvarja ali pa zgublja; ne more pa biti oznaka avantgardnost že naprej pridržana za katerokoli dejavnost in odločitev zaradi tega, ker jo je potrdil eden od forumov ZK. Šele ob konfrontaciji vrednot in konkretnih političnih odločitev ZK o nekem pojavu z različnimi drugimi možnostmi razvoja in ob utemeljitvi zgodovinske humanistične prednosti ciljev in ukrepov ZK je mogoče pokazati avantgardnost. Vprašanje pa je tudi, za koga, za katero družbeno plast je avantgardna, kajti za vse ne more biti. S tega vidika je vprašanje avantgardnosti enako pomembno ne le kot ocena izraženih, izoblikovanih in sprejetih stališč ter politike, temveč tudi tedaj, ko gre za odsotnost takih stališč (npr. neizjasnjevanje glede nekaterih izrazito razrednih vidikov stanovanjskega vprašanja, glede kreditne politike – valorizacije kreditov, idr.). ZK bi morala torej ob vsakih konkretnih razmerah, procesu, oceniti, ali naj se in kako naj se angažira, oblikovati jasna idejna izhodišča o tem in na tej podlagi politična stališča, ki bi bila nedvoumna in uporabna za politično akcijo članstva.

2. in 4. Pluralizem samoupravnih interesov nedvomno na poseben način zaostrojuje vprašanje zagotavljanja vodilne vloge ZK (in drugih subjektivnih sil), vendar pa njene vloge ne bi mogli niti zoževati niti pretežno usmerjati na usklajevanje parcialnih in skupnih interesov, ker mora biti ZK po svoji temeljni družbeni funkciji vendarle predvsem nosilka dolgoročnih in širših družbenih interesov. Pojem samoupravnega pluralizma interesov se zelo pogosto zožuje zgolj na možnost izražanja različnih interesov. V tem okviru je vsaj tako pomembno tudi samoupravno organiziranje ljudi, da lahko oblikujejo take interese in jih po demokratični poti vsklajujejo. Pluralizem samoupravnih interesov pa bi moral računati tudi z drugačno vsebino in kakovostjo teh interesov: ne gre zgolj za seštevek danih, konkretnih, pogosto tudi dokaj ozkih, lokalističnih in podobnih interesov, temveč za njihovo zavestno preoblikovanje, plemenitenje in socializacijo že v njihovem prvobitnem izražanju in preverjanju ter usklajevanju v »bazi«, in ne le kasneje, v fazi sinteze v delegatskih telesih in drugih organih. Gre za primerjanje in usklajevanje teh konkretnih interesov s širšimi, dolgoročnejsimi interesi in pogloblitimi smermi socialističnega samoupravnega razvoja.

Vseh teh vidikov samoupravnega pluralizma seveda ni mogoče zagotoviti brez jasno izražene vloge ZK (in drugih subjektivnih sil – od družbenopolitičnih organizacij do znanstvenih in strokovnih institucij). Na tej točki se neogibno srečujeta in prepletata na eni strani demokratični pluralizem samoupravnih interesov, na drugi strani pa demokratični cen-

tralizem kot poglavitno načelo za organiziranje in delovanje ZK. Na videz gre za protislovje, dejansko pa za dialektično enotnost obeh načel, saj je brez idejnopolitično enotne ZK in njenega delovanja v procesu demokratičnega izražanja in usklajevanja samoupravnih interesov nemogoče zagotoviti ustrezne socialistične in samoupravne usmeritve. Brez hkratnega poudarjanja in razvijanja širokih možnosti za izražanje, usklajevanje in uresničevanje različnih interesov bi se še tako napredna zgodovinska vloga avantgarde utegnila spremeniti v diktaturo istomišljenikov jakobinskega ali podobnega tipa, ki bi pri opredeljevanju svojih ciljev ne izhajala od živih ljudi, njihovih interesov in potreb, hkrati pa svoje aktivnosti ne bi vsak dan sproti preverjala v širokem snovanju in delovanju množic.

Po drugi strani je seveda tudi vprašanje, kako se demokratični centralizem opredeljuje in uresničuje v praksi zveze komunistov. Pomembno je, da tega bistvenega načela ne zožujemo zgolj na centralizem in dejavnost »forumov« ter na disciplinirano izvajanje politike, brez pravih možnosti članov, da vplivajo na vsebino odločitev in politike. K temu sodi tudi usposabljanje članov ZK kot kritičnih, razmišljujočih, sredi življenja stoječih osebnosti, kar edino lahko zagotovi vseskozi napredno družbeno vlogo organizacij in vodstev ZK. Vsebina in način delovanja pretežne večine osnovnih organizacij ZK danes gotovo ne kaže, da smo dovolj razvili pobudo in kakovost delovanja ZK v tem smislu; osnovne organizacije se torej še vedno v pretežni meri uveljavljajo kot »podružnice« višjih vodstev, manj pa kot vzvod za kritično spremljanje in preverjanje življenjskih problemov delovnih ljudi ter snovanje politike ZK na tej podlagi.

5. Pri odgovoru na to vprašanje bi se omejila samo na en vidik, na vprašanje kritičnosti v ZK do lastnega dela in do družbenih procesov. Misliva, da je organiziranih kritičnih razprav o bistvenih problemih našega družbenega razvoja vendarle več, kot se to navzven kaže. Zlasti gre tu za razprave v okviru marksističnega centra pri CK ZKS. V tem okviru je bilo opozorjeno na mnoga nesprejemljiva stališča v posameznih družbenih dokumentih, zlasti tistih, ki zadevajo naš nadaljnji družbeni razvoj (npr. na liberalistična in konservativna stališča pod firmo znanosti v zasnutkih dolgoročnega programa dolgoročnega razvoja naše republike), vendar pa je vprašanje, v kakšni meri je ta kritika vplivala na oceno položaja v dokumentih, ki se pripravljajo za kongres, in v kakšni meri je bilo o takih stališčih obveščeno članstvo ZK. Za področje raziskovalne dejavnosti v ožjem smislu misliva, da bi se morala ZK bolj načrtno zavzemati za jasnejši, kritičnejši odnos in večjo odgovornost pri vrednotenju rezultatov tujega raziskovalnega dela, pri domačem raziskovalnem delu pa za upoštevanje temeljnih vrednot, ki ustrezajo ciljem razvoja samoupravne socialistične družbe, zlasti pa njegovi humani razsežnosti.

Nova kvaliteta vodilne vloge zveze komunistov

Morda bi bilo treba zgornja vprašanja zastaviti še radikalneje: ne gre zgolj za to, kako naj revolucionarna partija v spreminjajočih se razmerah uresničuje svojo vodilno idejno-teoretično in politično vlogo, temveč za vprašanje značaja te vloge same. Ali ima zveza komunistov danes še (lahko) takšno vlogo, kakršno je imela v preteklosti, ali pa postaja ta vloga v sistemu razvijajočega se socialističnega samoupravljanja bistveno drugačna od vloge, kakršno je imela v preteklosti in kakršno ima v svoji vsakodnevni politični praksi deloma še danes?

Ne more biti dvoma, da zveza komunistov v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja danes ni več (oziroma ne more biti več) klasična politična stranka (kakršna je bila npr. nemška socialnodemokratska stranka pred 1. svetovno vojno ali kakor so danes komunistične partije zahodne Evrope), niti z državo zraščena vladajoča partija enostrankarskega političnega sistema (kakor v deželah t. im. realnega socializma). Zveza komunistov postaja – v primerjavi z obema navedenima tipoma politične stranke – zgodovinsko nova politična ustanova, ki nima predhodnika v dosedanji politični zgodovini. Zveza komunistov se ne bori več za udeležbo pri državni oblasti, za svoj vpliv na državno oblast kot na osamosvojeno in od delovnega človeka *odtujeno* silo nad družbo (kar je bistvo družbene vloge klasične politične stranke), niti za to, da bi ohranila v svojih rokah – zraščena z državo – vse vzvode ekonomskega in političnega odločanja (v imenu zgodovinskega interesa delavskega razreda), temveč za to, da bi o vseh vprašanjih svojega življenja – ali kakor pravimo na kratko: o pogojih in rezultatih svojega dela – odločali neposredno delovni ljudje sami, organizirani v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja in ne namesto njih – ali v njihovem imenu – od njih odtujeni centri družbene in politične moči, vštevši tudi sama zveza komunistov.

To pa ima daljnosežne posledice tudi za razumevanje in uresničevanje same vodilne vloge zveze komunistov v naši družbi. V družbah, v katerih vse bistvene odločitve o strateških vprašanjih družbenega razvoja nastajajo v vrhovih političnih strank, oziroma v različnih ekonomskih, vojaških in drugih centrih moči, ki stojijo za njimi, se vloga politične stranke v bistvu reducira na agitacijo in propagando, na pridobivanje javnega mnenja, na mobilizacijo članstva za uresničevanje ekonomskih, vojaških in političnih odločitev, na katere samo ni imelo odločilnejšega, često pa sploh nikakršnega vpliva. Temu ustrezno so formirani tudi ideološki aparati tako klasične politične stranke kot različnih njenih sodobnih variant.

Član zveze komunistov, ki bi danes, v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja, videl svojo vlogo edinole v tem, da disciplinirano izpolnjuje sklepe višjih vodstev, ne da bi sam posredno ali neposredno sodeloval pri njihovem nastajanju, ne da bi samostojno razčlenjeval razmere, v katerih deluje, ne da bi poznal in upošteval konkretne interese in potrebe svojega okolja, predvsem pa – kar je najvažnejše – ne da bi jih skušal uskladiti s širšimi družbenimi interesi in potrebami, s splošno strateško usmeritvijo naše družbe in obratno – tak komunist ne bi mogel danes uspešno opravljati niti funkcije mandata, kaj šele uresničevati vodilno idejno-teoretično in politično vlogo zveze komunistov.

Prav samoupravno usklajevanje množice često nasprotujočih si interesov (med katerimi niso vsi »samoupravni«, temveč tudi egoistično partikularistični) – namesto administrativnega, državno centralističnega urejanja – bistveno spreminja tudi značaj vodilne vloge zveze komunistov in vsakega posameznega komunista znotraj sistema socialističnega samoupravljanja.

Izkušnje zadnjih let dokazujejo, da zamenjava državno-administrativne regulative s sistemom samoupravnih sporazumov in dogovorov ne zagotavlja avtomatično uveljavljanja skupnega, dolgoročnega zgodovinskega interesa družbe nad regionalnimi, partikularističnimi, grupno ali državno-lastninskimi interesi in težnjami, kakor tudi – na drugi strani – zatekanje k državno-administrativnim ukrepom – kadar odpovedo samoupravno sprejeti sporazumi ali dogovori – ne zagotavlja normalnega toka gospodarskih procesov in delovanja ekonomskih zakonitosti.

Prav množično nespoštovanje in kršenje sprejetih samoupravnih sporazumov in dogovorov – z vsemi posledicami, ki iz tega izhajajo – vključno s ponavljajočimi se državno-administrativnimi svežnji ukrepov – dokazuje, da velik del članstva zveze komunistov ni dojel novega značaja vodilne vloge zveze komunistov v današnjem času, da jo zamenjuje z deklarativnim sprejemanjem samoupravljanja na jeziku in nesamoupravno (lastno) prakso v dejanjih.

Težavnost in zapletenost samoupravnega usklajevanja nasprotujočih si interesov je zlasti v tem, da zahteva v vsakem posameznem primeru konkretno analizo in sintezo, ki ji vsakokratni splošni sklepi in usmeritve politike zveze komunistov začitujejo le splošni okvir, v katerem pa so možna – in potrebna – številna odstopanja in korekture.

Protislovij med različnimi interesi ni mogoče razreševati z mehaničnim (in še manj administrativno-državnim) podrejanjem partikularnih interesov občemu, zgodovinskemu, dolgoročnemu interesu družbe ali z zadovoljevanjem enega partikularnega interesa na račun drugega, temveč prav z njihovim samoupravnim usklajevanjem. To pa zahteva, da znamo tudi v vsakem partikularnem interesu odkriti njegovo »racionalno jedro«, tisto, kar je mogoče in potrebno vključiti v dolgoročni zgodovinski interes družbe – ki ni abstrakcija, temveč se konstituira prav skozi selekcijo in razvijanje delnih, kratkoročnih interesov – in da znamo v različnih intere-

sih poiskati tisto, kar je v njih skupnega, kar se lahko tako ali drugače med seboj dopolnjuje, prerašča svojo enostranost in se tako vklaplja v dolgoročni zgodovinski interes družbe.

Zveza komunistov ne bo mogla uresničevati svoje vodilne idejno-teoretične in politične vloge, če ne bo sposobna v vsakokratnem spletu često zelo nasprotujočih si interesov in znotraj vsakega izmed njih, odkrivati njihovo progresivno in konservativno stran, se odločno spopasti s tendencami, ki vlečejo nazaj ter podpreti tisto, kar žene naprej, kar predstavlja »klice prihodnosti v sedanjosti«, kar se pojavlja v konkretni situaciji kot ravolucionarni impulz. Prav to je tista prvina vodilne vloge zveze komunistov, ki jo je – po mojem mnenju – treba v današnjem času posebej razvijati in ki tudi najbolj ustreza novi vlogi zveze komunistov v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja.

Menim, da nismo še do kraja domislili vseh implikacij, ki izhajajo iz nove zgodovinske vloge zveze komunistov kot vodilne politične sile v sistemu socialističnega samoupravljanja. Še vedno so navzoči – posebej v vsakodnevni politični praksi – mnogi elementi klasične politične stranke, pa tudi zračanja z državo in oblastjo. Morda je danes še prezgodaj govoriti o spremembi organizacije zveze komunistov, brez dvoma pa ni prezgodaj govoriti o potrebi korenite spremembe mnogih metod in navad, ki se nekritično vlečejo iz preteklosti, ki pa so se že zdavnaj preživele ter postajajo vse težja cokla tudi pri sami nadaljnji demokratizaciji zveze komunistov, predvsem pa pri uresničevanju njene nove zgodovinske vloge.

V tej luči je tudi dilema, ali naj bo zveza komunistov tesno povezana z oblastjo ali pa naj se distancira do oblasti – vključno z vprašanjem demokratičnega centralizma – vsaj po mojem mnenju – dialektično preseženo vprašanje, izvirajoče iz starega koncepta komunistične partije bodisi kot klasične politične stranke bodisi kot vladajoče partije realno socialističnega tipa. Oboje: razmerje med partijo in državno oblastjo (zunaj partije) ter razmerje med članstvom in »oblastjo« (znotraj partije) se v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja razrešuje z odmiranjem od delovnega človeka odtujenih centrov družbene moči in prenašanjem te moči v same organizme socialističnega samoupravljanja. Ta proces mora znotraj zveze komunistov potekati še hitreje kot zunaj nje – če hoče ostati vodilna idejno-teoretična in politična sila – kar pa ne pomeni odprave načela demokratičnega centralizma kot takega, temveč odpravo *hierarhičnega odnosa* v izvajanju tega načela, ki se bo šele v novi zgodovinski vlogi zveze komunistov zares lahko demokratično realiziral, tako da ne bo deloval samo od zgoraj navzdol, temveč prav tako od spodaj navzgor kot nepretrgoma srečujoči se proces vzajemne odgovornosti vseh nivojev zveze komunistov – od baze do vrha – in v njenem okviru vsakega posameznega komunista tako za politiko zveze komunistov v celoti kot za vsako lastno konkretno politično odločitev.

K višjim vrednostnim usmeritvam

1. Soglašam z izhodiščem v vašem vprašanju, da mora revolucionarna partija svojo avantgardno vlogo oziroma vodilno vlogo stalno potrjevati v praksi. Rečeno še drugače: ne more živeti od »enkrat vložene glavnice«, pa naj bo ta še tako vredna in svetla, še tako »zvezdnati dnevi«, kot je bil narodnoosvobodilni boj ali uspešen spopad z informbirojevsko in staliniistično degeneracijo socializma. Zveza komunistov bo uspešno uresničevala svojo vlogo, če bo neprestano spodbujala k *višjim vrednostnim usmeritvam*, če bo tu kazala svojo ustvarjalno moč. In dalje: manj bo ZK zapredena samo v krilu »končnih«, dolgoročnih ciljev in bolj ko se bo še naprej približevala konkretnim življenjskim razmeram jugoslovanskega delavskega razreda, bolj bo rasla njena vloga kot resnične, sodobne delavske avantgarde.

Omenili ste, naj v odgovorih poskusimo razmišljati tudi o kadrovski vlogi ZKJ. Naj navržem misel. Kadrovska politika je bila, gledano razvojno in zgodovinsko, ena izmed klasičnih, tradicionalnih prizorišč boja za politično oblast in vpliv posameznikov in skupin. Usedline tega so še danes pri nas prisotne. Prav to pa naj bi ZK spreminjala v skladu s cilji in izvirnimi interesi samoupravne kadrovske politike. In še: važno je, da je na položajih čim manj poprečnežev, ki se obračajo zgolj k središčem trenutne politične gravitacije in personaliziranim kadrovskim središčem, odgovornost za družbeni razvoj in samoupravno socialistično skupnost pa jim je »deveta skrb«.

2. Mislim, da je zelo pomembno, da se ZK *ne vmešava hierarhično*, v obliki ukazovanja v to, kaj je splošni interes in katere posebne interese je treba izločiti. Kadar in kjer ZKJ ravna – ali je ravnala – drugače, ne moremo govoriti o uresničevanju pluralizma samoupravnih interesov. V zapletenem paralelogramu samoupravnih interesov, kjer se ti interesi križajo pod različno sprejemljivimi koti, je naloga ZKJ, *da nepaternalistično usposablja* samoupravljalce za lastno samostojno in družbenopolitično kvalificirano usklajevanje in uravnavanje interesov. Bolj ko bo »pogonsko gorivo« pluralizma samoupravnih interesov družbena lastnina – in, razumljivo, ne kolektivna lastnina – lažja bo pot v demokratično izbiro in sintezo interesov. In seveda tudi obratno: manj bo podlaga družbena lastnina, več bo težav s parcialnimi in kratkoročnimi interesi. Ob vsem tem pa ne smemo pozabljati, da ZKJ deluje z razrednih položajev, saj je odblesk svojske pojavnosti idejnih in političnih interesov delavskega razreda in ne more biti zaščitnica »vseh« interesov.

3. V pluralizmu samoupravnih interesov, to je v interesu delovnih ljudi in občanov, je po moji sodbi politično sprejemljiva in v skladu s

procesi podružbljanja politike, samo takšna vloga ZKJ, ki nastopa kot notranja sila samoupravnih odnosov, ki je idejno in politično usmerjalna in ki se kot takšna vključuje – v sicer *samostojno* – dejavnost združenega dela. Samo takšna ZKJ je sposobna, da v samoupravni družbi vsrka in ustrezno izrazi interese delavskega razreda in delovnih ljudi. Samo takšna ZK *ni v položaju monopolnega posrednika* med samoupravljalcem in njegovimi interesi, med izražanjem interesov in odločanjem o interesih in jo razvoj ne bo fatalno silil bodisi v smer »partija – oblast«, ali pa v enostransko razumljeno »distanciranje« od oblasti.

4. Večjo učinkovitost ZK pojmem predvsem tudi kot soočanje ZK s pojavi verbalizma v širši družbeni skupnosti, pa tudi v nasprotovanju verbalizmu v sami zvezi komunistov. ZK ima realno in uspešno perspektivo samo v primeru, če ne bo debatni krožek z različnimi idejnimi pojmovanji, kjer bi se v nedogled verbalistično premetavale besede, temveč *odgovorna organizacija revolucionarne akcije*. Na temelju samoupravne ideologije smo organizirali tudi institucionalne razsežnosti našega političnega sistema. Zato je tembolj odločujoče, da tisto, kar je idejno sprejeto in institucionalno postavljeno, tudi dejansko zaživi. To se – še zlasti – izostreno postavlja pred ZK v letu kongresov zveze komunistov. Bolj ko se bo ZK oddaljevala od velikega kopičenja besed za malo misli in bolj ko bodo njeni člani pripravljeni za družbeno akcijo, za resnično utrjevanje idejno izoblikovanega in institucionalno postavljenega, večja bo učinkovitost ZK v družbi. Na takšnem temelju bodo tudi precej razbistrène razprave o nadaljnji demokratizaciji zveze komunistov, ki jo sedaj nekateri postavljajo kot nekakšen protipol njeni učinkovitosti.

5. Oportunistični liberalizem na eni in dogmatizem na drugi strani, oba pa se občasno pojavljata pri nas (in tudi z različno stopnjo rigoroznosti ocene njune škodljivosti), sta enako nesprejemljiva za samoupravno usmeritev jugoslovanske družbe. Povzročata zastoje v poglobljanju samoupravne demokracije pri nas doma. Glede na geopolitični položaj Jugoslavije pa vedno imata tudi nesprejemljive zunanjepolitične implikacije in nakazujeta tudi nevarnost drsenja k posredniško meščanskemu sistemu ali k državnolastniškimi oblikam socializma. Razvoj marksistične misli pri nas pomeni predvsem napajanje ob lastni samoupravni praksi, ki jo je ocenjevati realno, brez primesi megalomanstva, a tudi dostojanstveno resno do naših resničnih teoretičnih in praktičnih dosežkov.

Upravljalška sestava in politični sistem

Eden od pomembnih razlogov, da je v Jugoslaviji prišlo do tako uspešnega razvoja samoupravljanja, je bil ta, da je zveza komunistov po sporu z informbirojem in pri uvedbi samoupravljanja našla moči, da se odtrga od neposrednega upravljanja družbe v imenu delavskega razreda in se odpove monopolu državne oblasti. Danes, ko so razvite mnogo ugodnejše institucionalne možnosti za nadaljnjo preobrazbo partije na oblasti v vodilno in ustvarjalno notranjo gibalno silo celotnega političnega sistema in za neposredno oblast delavskega razreda in vseh delovnih ljudi (razvoj samoupravljanja in delegatskega sistema, uvedba družbenopolitičnih zborov, sekcij SZDL, družbenih svetov itd.), pa kaže, kakor da je ta proces v zastoju, in da se krepijo težnje po vračanju partije na oblastne pozicije, kar naj bi zahtevale zapletena gospodarska, notranjepolitična in mednarodna situacija.

V 12. številki Teorije in prakse (letnik 1981) je V. Hafner pogumno orisal svoj pogled na protislovni položaj t. im. upravljalške sestave in na njen odnos do samoupravljanja. Odprti družbeni problem ima tudi naslednjo dimenzijo: Kolikor in kjer resnično obstoji in deluje upravljalška sestava kot bolj ali manj homogena družbena skupina, toliko in tam niso uresničevani bistveni elementi ustavne zamisli političnega sistema socialističnega samoupravljanja, ustavne funkcije najpomembnejših institucij v njem in zlasti tudi ne specifična vodilna vloga zveze komunistov. Kolikor se funkcionarji organov družbenopolitičnih organizacij in skupnosti, ki bi morali biti »služabniki« delovnih ljudi v temeljnih samoupravnih organizacijah oz. osnovnih organizacijah, kot skupina povzdigujejo v »gospodarja« nad družbo, je očitno, da ne morejo biti storjeni nadaljnji revolucionarni koraki v smeri preseganja političnega predstavništva. Zveza komunistov lahko svojo vlogo subjektivnega dejavnika, ki ima jasen, kritičen odnos do ukrepov tekoče politike, ki vidi globlje in dalj od delovnih množic in opozarja na dolgoročne interese delavskega razreda, opravlja samo, če je dejansko na čelu delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, ne pa kot nekakšen solidarni sestavni del upravljalške sestave, povzdignjene nad družbo.

Problem ni abstrakten. Kak občinski politični koordinacijski aktiv, sestavljen iz najodgovornejših funkcionarjev organov družbenopolitičnih organizacij in skupnosti, se kaj lahko iz metode delovne koordinacije prelevi v odločujoč politični organ. Če takšen organ vsiljuje svoje politične odločitve pristojnim delegatskim telesom, kako naj ima potem vodstvo zveze komunistov do odločitev teh teles potreben kritični odnos. T. i. horizontalna rotacija z ene na drugo profesionalno politično funkcijo (mednje vse bolj štejejo tudi najpomembnejše poslovodne funkcije)

ustvarja vtis, da obstoji upravljalna sestava zunaj in nad posameznimi organizacijami in skupnostmi, njen skupni imenovalec pa je »sposobnost upravljati z ljudmi«. V takšni upravljalni sestavi določanje nosilcev najodgovornejših funkcij ni stvar zaupanja in volje ljudi, njihovih organizacij in skupnosti, temveč je odvisna predvsem od razmerja sil znotraj nje same.

Menim, da razrešitev ni mogoče iskati v obliki takšnega ali drugačnega spreminjanja upravljalne sestave kot celote, temveč je potrebno razbiti njeno homogenost, kolikor temelji na osamosvajanju od samoupravne delegatske baze. Vsak nosilec funkcij mora biti odgovoren samoupravni, delegatski oz. politični bazi tiste organizacije oz. skupnosti, ki ga je postavila. Uresničevati je potrebno specifične funkcije posameznih organizacij in skupnosti ter njihovih organov, enotnost vodstev pa razvijati na podlagi usklajene in povezane akcije delovnih ljudi v vseh organizacijah in skupnostih.

Mnogo je govora o preinstitucionaliziranosti pri nas. Menim, da je kritika upravičena samo v tem smislu, da obstoječe institucije niso izrabljene oz. ne izpolnjujejo svoje vloge, Tako se odločanje ohranja v starih okvirih in se odločitve samo formalno potrjujejo v okviru zapletenega, razvejanega in dragega demokratičnega mehanizma.

V temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih so zelo pogosti pojavi neorganiziranosti, neodločnosti, neaktivnosti in oportunitizma osnovnih organizacij zveze komunistov in njihovih članov. Tu imamo redkeje opraviti z aktivno vlogo z oblastnih pozicij, čeprav ne gre podcenjevati splošnosti vodstev osnovnih organizacij zveze komunistov z nosilci poslovnih funkcij. Hujši so primeri, ko osnovne organizacije sploh ne funkcionirajo, ko njihovega vpliva ni čutiti ali se ne znajo odlepiti od ozkih, egoističnih oz. lokalnih interesov in pokazati na družbene interese in na pomen jasnega dolgoročnega razvojnega programa.

V nekem TOZD sem spremljal naslednjo razpravo delavcev: že več let se ne moremo sporazumeti s sosednjimi TOZD o skupnem poslovnem sodelovanju. Zakaj osnovni organizaciji zveze komunistov in zveze sindikatov ne pospešita procesa sporazumevanja? Zato, ker solidarizirata s stališči poslovnih struktur svojih TOZD. In kje je občinsko vodstvo, ki mora biti opora in pomoč, da lahko osnovne organizacije uresničujejo svojo vlogo subjektivnega dejavnika? Predstavniki tega vodstva ni nikoli v tovarni. Sam bi dodal: morda tudi zato, ker se ukvarja predvsem s koordiniranjem forumskega dela in z utrjevanjem enotnosti osamosvojenega političnega aktiva občine.

Marsikje so bili po zadnjih kongresih zveze komunistov storjeni pomembni premiki na bolje. Končno je bil eden temeljnih poudarkov na teh kongresih, da je treba politično akcijo usmeriti predvsem v temeljne samoupravne organizacije in skupnosti. Sam sem sodeloval v dokaj uspešni akciji, ki je uspela vsaj začasno preusmeriti pozornost celotne upravljalne sestave v krajevne skupnosti ljubljanskih občin. Mislim na

vrsto razgovorov, obiskov, posvetovanj, namenjenih preoblikovanju in samoupravni preobrazbi krajevnih skupnosti. Gotovo je bilo veliko podobnih premikov tudi v drugih okoljih. V Ljubljani je bila po moji oceni precej manj uspešna podobno zamišljena aktivnost v zvezi z afirmiranjem delegacij v temeljnih samoupravnih skupnostih, zlasti v združenem delu.

Tudi v prihodnjem obdobju se bo morala zveza komunistov v prizadevanjih za uresničevanje svoje vodilne družbene vloge slej ko prej spopadati z obema temeljnima skrajnima težnjama: z vračanjem na staro oblastno vlogo partije in z liberalizmom. Naj v zvezi s tem omenim Kardeljevo opozorilo iz leta 1957, ko je povzel po Leninu misel o tem, da se morajo komunisti v federaciji boriti predvsem proti centralizmu, znotraj republik pa predvsem proti nacionalizmu. Podobno bi lahko danes dejali tudi za različne poglede na vlogo zveze komunistov: v osnovnih organizacijah naj se komunisti borijo proti vsem pojavnim oblikam liberalizma, kot so neodločnost, mlačnost, prakticizem, pasivnost, oportunistem, v vodstvih zveze komunistov pa se je treba odločneje spopasti s težnjami po ohranjanju in utrjevanju oblastne pozicije partije in njene direktivne vloge. Samo tako bo lahko zveza komunistov ustvarjalno prispevala k doslednejšemu uresničevanju ustavne zamisli političnega sistema in tako nadaljevala tradicijo, ko je pod Titovim in Kardeljevim vodstvom vedno znova dajala pobude za nadaljnje korake v revolucionarnem demokratičnem razvoju jugoslovanske družbe.

Kar zadeva v programu Zveze komunistov Jugoslavije opredeljeno in v ustavi povzeto usmeritev o uresničevanju specifične vodilne družbene vloge zveze komunistov, morata biti XII. kongres ZKJ in IX. kongres ZKS gotovo kongresa kontinuitete. Nobenega razloga ni, da bi kakorkoli popuščala težnjam po vnašanju elementov enopartijskega sistema, političnega pluralizma ali liberalizma, Kar pa zadeva praktično aktivnost članstva, osnovnih organizacij in vodstev zveze komunistov, je potrebno odločno pretrgati staro prakso zlasti tam, kjer so osnovne organizacije na robu družbenega dogajanja, vodstva pa postajajo sestavni del odtujene upravljalne sestave.

SLAVKO SORŠAK

Delo zveze komunistov v temeljnih družbenih celicah

1. Zveza komunistov opravlja svoje zgodovinsko poslanstvo, kolikor je resnična vodilna družbena sila v revolucionaranju obstoječega, kolikor prednjači v boju za pravo oblast delavskega razreda in delovnih ljudi in v boju zoper birokratsko-tehnokratski monopol nad sredstvi in ljudmi.

Takšno vlogo mora zveza komunistov dokazovati v vsakdanji praksi, delavski razred in delovni ljudje pa jo morajo tako tudi dojeti. Takšno vlogo zveza komunistov lahko opravi le, če je organsko vključena v politično in samoupravno dogajanje na vseh ravneh samoupravnega in delegatskega odločanja.

Današnje razmere kažejo, da je zveza komunistov na stopnji prehoda: da marsikdaj še deluje s pozicije političnega odločanja oziroma političnega vladanja, hkrati pa prehaja v območje samoupravnega odločanja, kjer naj bi se pojavila kot notranja gibalna sila. Zveza komunistov je še marsikdaj zaprta v svoj krog in velik del svoje aktivnosti izčrpa v lastni organizaciji. V takem primeru svojo vodilno vlogo izrazi direktivno in restavrira monopolni položaj partije na oblasti. Počasi in s težavami pa se pojavljajo tudi že nove oblike vodilne vloge zveze komunistov, ko se organizacije zveze komunistov zavestno usmerjajo k osnovnim družbenim celicam in svoje člane pripravljajo za vodilno vlogo v neposrednem odnosu boja za samoupravljanje.

Da bi zveza komunistov lahko postala sodobna vodilna sila družbe, mora intenzivneje razvijati nekatere nove metode dela. Zelo slabo so na primer v zvezi komunistov razvite javne in množične oblike dela, zlasti na ravni osnovne organizacije ZK. Osnovne organizacije bi morale razvijati take oblike javnega dela, ki bi jim omogočile spoznanje in konfrontacijo z interesi delavskega razreda in drugih družbenih struktur. Sem sodijo že sedaj sicer mogoči, a slabo uveljavljeni javni sestanki osnovnih organizacij, organizacija javnih tribun o vprašanjih, za katere se posebej zanima zveza komunistov, obravnava programa dela osnovne organizacije ali zaključnega letnega poročila z delavci – nečlani ipd.

Nerazvite so tudi oblike množičnega dela. V zvezi komunistov sprejemamo sklepe, ki zavezujejo člane zveze komunistov za delo med delavci in občani. Žal pa so ti sklepi običajno splošni tudi na ravneh, ko bi morali biti zelo konkretni. E. Kardelj je v »Smereh razvoja...« prav posebej poudarjal, kako pomembno je za zvezo komunistov, da organizirano deluje v delegatskem sistemu in pri celotnem delegatskem odločanju ter opravlja svojo vodilno vlogo. Toda, razen delegacij zveze komunistov v družbenopolitičnem zboru občin in republiške skupščine nismo storili ničesar. Delegacije delujejo samostojno in v njih tudi člani zveze komunistov, toda osnovne organizacije se niso uspele organizirati za načrtovano vodilno vlogo v delu delegacije.

O teh problemih bo treba kritično spregovoriti na kongresih zveze komunistov in usmeriti bodočo dejavnost zveze komunistov na odločujoča vozlišča boja za samoupravljanje.

Kar zadeva moralno vlogo zveze komunistov, je mogoče reči, da je zveza komunistov v preteklosti dokazala svojo visoko stopnjo morale, res pa je, da se moralna vloga zveze komunistov še vedno oblikuje. Novi odnosi zahtevajo tudi nove odnose v območju morale, ki morajo potrjevati in dvigati družbeno vlogo zveze komunistov. Gre seveda za moralne

odnose znotraj zveze komunistov in za moralni odnos zveze komunistov do družbenih procesov. Notranjo moralno vlogo zveza komunistov oblikuje s tem, da razvija demokracijo v odnosih med člani ter njimi in organi ZK, da sprejema v zvezo komunistov takšne ljudi, ki imajo ugled in podobno. V odnosu do družbe pa zveza komunistov oblikuje svoj moralni odnos – zlasti z ravnanjem do posameznih družbenih pojavov, do mednarodnih dogajanj; sposobnost priznati napake, sposobnost priznati in sprejemati mnenje drugih družbenih subjektov, sposobnost, da ob obravnavanih problemih ostane v manjšini in podobno. Marsikaj od tega v praksi že obstoji, marsikaj pa delujemo tudi drugače, kar novi vlogi zveze komunistov prav gotovo ni v prid.

2. Dasiravno pluralizem samoupravnih interesov ni v naši družbi nekaj povsem novega, pa zveza komunistov ni dovolj razvila novih metod dela, ki bi zvezo komunistov postavile v funkcijo integrativnega in kohezijskega dejavnika ob izražanju različnih samoupravnih interesov. Ustvarjanje sinteze neposrednih interesov delavskega razreda in delovnih ljudi z njihovimi dolgoročnimi – zgodovinskimi interesi je zgodovinska naloga zveze komunistov. Kako to doseči v praksi, pa je prav gotovo osrednje vprašanje sodobne vloge zveze komunistov. Očitno je, da gre za zapleten proces, ki se razlikuje glede na ravni. Organi zveze komunistov na višjih ravneh lahko to funkcijo opravijo na več načinov: s člani ZK, ki delujejo v različnih telesih dogovarjanja in odločanja, z delegacijami v družbenopolitičnih zborih in z družbenimi sveti na ravneh od občine naprej. Na teh ravneh zveza komunistov to svojo vlogo v glavnem tudi uresničuje. Bolj zapleteno in mnogo težje pa je to storiti na temeljni družbeni ravni, čeprav je njena vloga prav tu najpomembnejša, saj se prav v osnovnih družbenih celicah pojavljajo avtentični interesi delavskega razreda in delovnih ljudi pa tudi birokratsko-tehnokratski interesi, parcialni, egoistični, skupinsko-lastniški in podobni interesi.

Glavna oblika delovanja na tej ravni je aktivnost članov zveze komunistov. Le-ta zavisi od sposobnosti člana zveze komunistov in od osnovne organizacije. Od poslednje zlasti v zvezi s tem, ali je sposobna zaznati in obravnavati interese, ki se pojavljajo v njenem okolju. Le v takem primeru član ZK lahko opravlja zadovoljivo svojo vlogo.

Toda problem se lahko zaplete tedaj, ko gre za člana zveze komunistov, ki so ga izvolili delovni ljudje. V tem primeru lahko pride do dveh različnih zahtev – interesov. Enega lahko predstavljajo zahteve delavcev, ki so ga izvolili, drugega pa stališča zveze komunistov. Čigav interes naj sedaj zagovarja delegat? Kaj je z načelom demokratičnega centralizma?

Smiselno bi bilo razmišljati tudi o možnostih za institucionalno izražanje interesa zveze komunistov na ravni osnovnih družbenih enot. E. Kardelj je razmišljal tudi o možnostih za ustanavljanje družbenih svetov na nižjih ravneh, ki pa jih nismo razvili. V njih bi zveza komunistov kot enakopravna delegacija lahko izrazila tudi svoj interes. S tem bi bil javno

opredeljen in izražen tudi odnos osnovne organizacije zveze komunistov do zelo konkretnih problemov in vprašanj, ki se pojavljajo v TOZD in krajevni skupnosti.

3. Samoupravnemu sistemu in programski vlogi zveze komunistov v družbi ne ustreza niti položaj zveze komunistov »na oblasti« niti položaj »v opoziciji«. V praksi se nam marsikdaj pojavlja zveza komunistov še vedno v vlogi oblasti oziroma v bolj ali manj čvrsti zraščeniosti v državno oblastno strukturo, ali pa z upravljalno vodilno strukturo v združenem delu. Poznamo tudi primere distanciranja od državno-upravljalne strukture, pa tudi primere kritičnega spopada z njo. Zvezi komunistov na sedanji stopnji družbenih odnosov ustreza položaj, ki bi bil nekje na sredini med obema skrajnostma. To pomeni, da z nekaterimi elementi svoje dejavnosti sega v položaj partije na oblasti, z nekaterimi pa se povsem odmika od nje in se pojavlja kot eden izmed dejavnikov kritičnega odnosa do vseh državno-upravljalnih struktur. Ker je glede na vlogo zveze komunistov njen vpliv na državo v nekaterih primerih nujen – »sicer bi se odrekla revoluciji« kot pravi E. Karcelj, pa to po drugi strani pomeni nevarnost v tem smislu, da bi se lahko neprestano širila prav taka področja vpliva. Zato bi bilo potrebno jasneje opredeliti področja, na katera ima zveza komunistov neposredni vpliv zaradi zaščite zgodovinskih interesov delavskega razreda in delovnih ljudi in zaradi ohranjanja pridobitev revolucije. S tem bi zmanjšali možnost za birokratiziranje zveze komunistov in zvezo komunistov bolj silili v vlogo, ki ustreza današnjim razmeram. Bolj bi jo namreč postavili v položaj kritičnega subjekta, ko bi se lahko izrazila kot nosilec interesov delavskega razreda in delovnih ljudi.

4. O demokratičnem centralizmu razpravljamo domala pred vsakim kongresom zveze komunistov. Na 23. seji centralnega komiteja ZKJ so menili, da ni razloga za statutarno spreminjanje določil demokratičnega centralizma, le da je opredelitve v statutu o demokratičnem centralizmu potrebno podrobneje obdelati.

V nekaterih javnih razpravah so se v zadnjem času pojavili predlogi za spremembo načela demokratičnega centralizma, češ da ga je treba posodobiti. Zamenjalo naj bi ga, na primer, načelo demokratične enotnosti ali podobna načela. Takšne zahteve so prav gotovo prezahtevne, toda pri obravnavi demokratičnega centralizma ne smemo biti niti togi niti dogmatski. Tako kot zveza komunistov vpliva na družbene tokove, tako se tudi sama spreminja. S tem pa doživljajo spremembe tudi njene opredelitve. V tem trenutku res ni razlogov za bistveno spreminjanje načela demokratičnega centralizma, ki zagotavlja akcijsko in idejno enotnost zveze komunistov. Res pa je tudi, da ne smemo prezreti potrebe po njegovem nadaljnjem razvijanju, tako da bo tudi demokratični centralizem v funkciji nove vloge zveze komunistov. Da bo zagotavljal vse večjo demokracijo znotraj zveze komunistov, odločujočo vlogo osnovnih orga-

nizacij, da bo sredstvo uspešnosti in enotnosti zveze komunistov, in da bo ustrežal vlogi zveze komunistov v razvijajočih se delegatskih razmerjih. Potemtakem ne gre za spremembo demokratičnega centralizma, ampak za njegovo dograjevanje.

5. Zveza komunistov lahko obdrži in dalje razvija svojo vodilno vlogo le, če bo izhajala iz marksistično zasnovanega teoretičnega mišljenja. To pomeni, da oblikuje svoj odnos in svojo konkretno politiko na temelju znanstvenih spoznanj. Ostajanje le v okviru pragmatičnega v politiki zveze komunistov pomeni njeno stagnacijo, če že ne krizo. Zveza komunistov bi v takih okoliščinah sicer reševala objektivno porajajoča protislovja v socialistični družbi, toda le površinsko. Zaradi odsotnosti teorije bi lahko prezrla prave družbene korenine nastopajočih nasprotij, zato bi tudi rešitve bile enostranske in kratkoročne. Podoben odnos velja tudi za zgolj teoretično obravnavanje obstoječih problemov. Zato mora tudi teorija temeljiti in izhajati iz revolucionarne prakse. Če je od nje odtrgana, nima prave vrednosti – in ne more biti »orodje« v rokah revolucionarne partije. Šele med seboj povezujoči se teorija in praksa sestavljata dialektično celoto.

Tudi dogmatizem v zvezi komunistov ni povsem premagan. Pojavljajo se celo nove oblike dogmatizma, ko gre za dogmatiziranje naših velikih marksistov, zlasti J. Broza-Tita in E. Kardelja. Obema se marksikdaj pripisujejo stvari, ki bi se jima oba velika marksistična misleca in revolucionarja bržkone odrekla, ali pa se dogmatsko vztraja pri njunih delih, citatih in trditvah, ki bi jih morda sama glede na današnje razmere spremenila in dopolnila. Gre za to, da je zveza komunistov dolžna razvijati Titovo in Kardeljevo marksistično teoretično in praktično zapuščino na nedogmatski ter ustvarjalni marksistični način.

VLADO SRUK

Poglabljanje družbene kritike

Ker sem v knjižicah »Komunistovo dejanje in misel« ter »Na temo družbene kritike« objavil nekatera »predkongresna« razmišljanja, naj ob tej priložnosti zapišem le nekaj tez, ki se mi zdijo najpomembnejše.

1. Naš avantgardizem je marsikje postal aprioristična dogma: smo pač avantgarda, predhodnica, pa konec. To je tipična ideološka (sprevrnjeno-zavestna) deformacija – nekritično sprejmemo podmeno o tem, da je komunistična organizacija preprosto »zgodovinsko poklicana, določena«, da je avantgarda delavskega razreda. Kazalo bi vsestransko obravnavati

problematiko udejanjanja avantgardne vloge ZK; naše članstvo se mora do kraja zavedati, da smo lahko avantgarda samo tedaj, če smo dejansko »spredaj«, kadar smo najbolj progresivni, najbolj revolucionarni, najbolj znanstveno, nazorsko, filozofsko dognani... Kjer naše organizacije niso obrnjene k odprtim problemom svojega družbenega okolja, se začne racionalni revolucionarni avantgardizem kaj hitro sprevrčati v lažni avantgardizem oblastništva, dogmatizma in primitivizma. – Kar zadeva kadrovanje, je najslabši tisti znani dualizem kakšnih treh četrtin profesionalnih politikov in ene četrtine t. i. »strukture« (toliko in toliko neposrednih proizvajalcev, žensk in mladine, dva pripadnika narodnosti, en ugleden kulturni delavec itn.). Poseben problem je javnost kadrovanja.

2. Uresničevanje »pluralizma samoupravnih interesov« vsepovsod v naši družbi zahteva takšno ZK, ki se je do kraja prilagodila načelom in praksi socialističnega samoupravljanja, dejansko neposredne demokracije. To je na vse strani odprta ZK, sposobna in pripravljena za strpen notranji in vnanji dialog. Najbrž je najpomembnejši pogoj tega dialoga sodobna marksistična znanstvena in nazorska kultiviranost članstva in zlasti vodstev. Ne površinska indoktriniranost »idejne poenotenosti«, pač pa stalno prizadevanje za poglobljanje lastnih argumentacij ob tehtanju drugih pojmovanj. – ZK, ki naj uspešno udejanja »pluralizem samoupravnih interesov«, gotovo ni forumsko delujoča, s profesionalizmom ločena od svoje socialne baze; prav nasprotno – akcijski in idejni protagonist socialističnega samoupravljanja je ZK predvsem z osnovnimi organizacijami, z njihovim vsakdanjim, konkretnim, adekvatnim delovanjem. Komunisti se vključujemo v nazorski pluralizem samoupravne družbe predvsem z marksistično mislijo, s svojimi pojmovanji in vrednotami, o katerih razsodi potem družbena praksa.

3. Dilemo ZK med »oblastništvom« in »opozicionalizmom« se da lepo razrešiti predvsem idejno, filozofsko – z dialektiko. Zelo težko pa je to zadevo razreševati izkustveno, praktično politično. ZK je – hočeš nočeš – »partija na oblasti«. Vse protisamoupravne, birokratsko-etatistične težnje so voda na mlin oblastništva... V boju proti tem in drugim razrednosovražnim pozicijam ter tendencam mora ZK razvijati in izpopolnjevati zlasti instrumentarij praktičnega in teoretičnega, družbenopolitičnega in nazorskega kriticizma. Le visoka in diferencirana kultura družbene kritike, povezana z dejansko aktivnostjo, zagotavlja zvezi komunistov, da bo v neskončnem množtvu konkretnih situacij in problemov ustrezno ravnala, uresničevala revolucionarno vlogo *pro et contra*. Sicer pa si je ZKJ marksistično načelo o nujnosti udejanja brezobzirne kritike vsega obstoječega zapisala v zadnji, sklepni odstavek svojega programa.

4. Problematiko razvijanja načela demokratičnega centralizma v ZK je potrebno dandanes razreševati predvsem tako, da bo zelena luč čim

pogosteje svetila pobudam »od spodaj«, iz širokih množic delavnega ljudstva. Najbolj moramo biti pozorni na različne tehnobirokratske deformacije; v praksi je treba onemogočati forumska manipuliranja s tem načelom. Sicer pa udejanjanje načela demokratičnega centralizma ni odvisno od boljše ali slabše formulacije, od ustrežnejše ali manj ustrezne terminologije, pač pa od realnih odnosov v ZK; tudi naša organizacija namreč ni iz enega kosa...

5. Pragmaticizem družbene prakse je seveda težaven problem z neskončnim številom pojavnih oblik. ZK nima nobene druge izbire: stalno se mora zagrizeno bojevati s to nevarno deformacijo. Pragmaticizem ne razkraja le drugih družbenih dejavnikov; zažira se v članstvo, organe in vodstva ZK – nekje tako, drugod spet drugače. Stalno poglobljeno idejnopolitično usposabljanje celotnega članstva ZK in drugih družbenopolitičnih organizacij, uveljavljanje marksističnega družboslovja in filozofske misli na vseh področjih družbenega življenja, razvijanje učinkovite, dosledne družbene kritike, ki se ji ne more izogniti noben družbeni dejavnik – to bi utegnila biti glavna izhodišča boja s »pragmatizmom (ne)socialistične prakse« in, seveda, z vsem tistim, s čimer se ta povezuje.

GOJKO STANIČ

Kako uveljaviti nov položaj zveze komunistov

1. Teoretsko in politično prednjačenje revolucionarne avantgardne partije je bilo vedno od njene sposobnosti opravljati predvsem vlogo stratega revolucionarnega procesa. V tem smislu lahko dandanes, ob precej zaostrenih družbenoekonomskih razmerah gospodarjenja in ob pojavu zapletenih mednacionalnih odnosov ugotavljamo, npr. ob čitanju osnutka resolucije za IX. kongres ZKS, določeno pomanjkanje sposobnosti, da bi na odprte dileme časa pravočasno in dovolj poglobljeno, pa tudi smelo razvijali nove odgovore. Preveč je vztrajanja pri že sprejetih rešitvah, pri *statusu quo* glede sistemskih vprašanj, premalo pa je prizadevanj za sistemsko dograjevanje in poglobljanje razrešitev, ko so bile sprejete v že preseženih okoliščinah.

Menim, da je središčno vprašanje vprašanje idejnopolitičnih vsebin delovanja zveze komunistov in njenega omahovanja glede centralnega razrednega in nacionalnega vprašanja. Besedam o tem, da mora s presežnim delom razpolagati združeno delo, namreč ne sledijo tudi dovolj domišljeni in ostru ukrepi, ki bi bistveno okrepili pozicijo združenega dela v procesu upravljanja razširjene reprodukcije. Zlasti omahljivosti v zvezi z

vsemi socialno-razrednimi in političnimi posledicami, ki jih povzroča izjemno visoka inflacija, so dandanes šibka točka politike ZK. Premalo je politične odločnosti v zvezi z uveljavljanjem načela, da naj vsakdo plačuje račune, ki jih ustvarja.

2. Delovanje partije v razmerah učinkovanja množstva samoupravnih socialističnih interesov izpostavlja zlasti problematiko avantgardizma partije kot tistega zavestnega političnega dejavnika, ki se v delih gibanja zavzema za interese celotnega gibanja.

ZK mora biti zato sposobna ocenjevati tako ožje kot širše družbene interese. To sposobnost morajo razvijati osnovne organizacije, pa tudi vodstva ZK na vseh ravneh. Gre tudi za stalno soočanje teh interesov ter za ustvarjalno upoštevanje rezultatov znanosti pri političnem, partijskem opredeljevanju. Osrednji problem delovanje zelo velikega dela osnovnih organizacij ZK in vodstev je v tem, da se v soočanjih z drugimi, posebnimi interesi, ali pa z obćim družbenim interesom pojavljajo le kot zastopniki partikularnih interesov. Pri teh članih ZK ni razvita sposobnost niti ni pravih prizadevanj v tem smislu, da bi se sami potrudili soočiti interese svojega okolja z drugimi interesi, ali pa z obćimi družbenimi potrebami. Tako se komunisti zelo pogosto pojavljajo na napačni strani, sedajo na rep politiki birokratskih in tehnokratskih struktur, ali pa branijo uravnilijske tendence. Kadar se člani ZK obnašajo na ta naćin, so se dejansko iz avantgardne spremenili v družbeno konzervativno silo, kajti objektivna posledica takega ravnanja je v tem, da se nujno krepijo tendence birokratsko etastićnega ali podobnega arbitriranja in slabijo sile socialistićnega samoupravljanja.

Ćlani ZK bi se namreć morali zavedati, da je normalen prav njihov većni spor z neupravićenimi partikularnimi interesi njihovega ožjega delovnega okolja. Biti morajo v spopadu tudi z samim seboj, če želijo opravljati vlogo avantgardizma socialistićnega samoupravljanja. Tak avantgardizem je dejansko mogoć le kot stalni zavestni proces usklajanja posamićnih, posebnih in obćih družbenih interesov, in sicer znotraj sistema socialistiće samoupravne demokracije, po poteh sporazumevanja in dogovarjanja. Komunisti opravljajo dandanes vodilno vlogo le tedaj, če so praktićni avantgardisti takega samoupravnega procesa.

3. Program ZKJ je pokazal, da je proces preseganja enostrankarske, reprezentativne vloge ZK odvisen od razvoja socialistićnega samoupravljanja oziroma od sposobnosti komunistov, da delujejo sredi množic le kot resnićna avtoriteta, kot vodilna idejnopolićna sila socialistićnega samoupravljanja. Navzlic izredni teoretićni domišljenosti programa ZKJ se namreć stalno sooćamo s pozitivistićnimi interpretacijami družbene vloge ZK. Tako se enkrat absolutizira njena odgovornost za dosežke revolucije. Zategadelj naj bi partija vzela vse v svoje roke. Drugiћ se poudarja le nastopanje ZK kot dejanske avtoritete. Torej naj bi se partija ne vmeša-

vala v samoupravljanje, v odločitve države itd. Dejansko pa gre za sposobnost članstva, da obvladuje objektivno dano protislovje med vodstveno (enostrankarsko) in vodilno idejnopolitično vlogo ZK. Nujni pogoj za uspešno obvladovanje tega protislovja je zlasti to, da deluje ZK sredi množic, in da se naslanja na rezultate znanosti. Toda to je le nujni pogoj, konkretno razreševanje tega protislovja pa je vedno odvisno od subjektivne sposobnosti članstva in vodstev, da ta proces obvladujejo tako, da se bo krepila vodilna vloga ZK, in da se bo presegalo dandanes še nujne elemente njene enostrankarske vloge.

4. Problematiko demokratičnega centralizma je v zadnjem času obravnavalo veliko avtorjev. Osnovna pomanjkljivost dosedanjih razprav je njihova abstraktnost, to, da pišejo o tem načelu, ne da bi analizirali dejanska dogajanja v sami ZK. Druga slabost pa je v tem, da obravnavajo ZK kot silo zunaj družbe. Problematika demokratičnega centralizma je osrednjega pomena zato, ker uspešno obvladovanje tega protislovja v ZK zagotavlja uspešno opravljanje vodilne vloge ZK v družbi. Poudarili smo že integracijsko vlogo ZK. Za funkcijo zastopanja občin zgodovinskih interesov delavskega razreda se ZK lahko usposablja le, če v njenih notranjih odnosih učinkuje to načelo.

Osnovne slabosti sedanjega položaja izvirajo zlasti iz opuščanja navade, da se pred pomembnimi političnimi odločitvami v organizirani javni debati, ki tudi dovolj dolgo traja, vodstva posvetujejo z članstvom. Kongresne debate 1978 leta pa niso bile organizirane tako, da bi dale argumentirane odgovore na zastavljene dileme. Brez tega dialoga se je opravljalo selekcijo idej in predlogov. Načelo demokratizma tudi težko učinkuje, če so dokumenti za javne debate površno in nedomišljeno sestavljeni, če se ne predlaga konkretnih ukrepov.

5. V načinu delovanja organizacij in vodstev ZK bo treba zlasti spremeniti odnos do strokovnih in znanstvenih temeljev političnega sklepanja. Živimo v času določenega dualizma politične pragmatike in abstraktnosti. Nismo še uspeli zapolniti velikih vrzeli, ki so zazijale za nekaterimi velikani naše revolucije. Zategadelj bi morali razvijati zlasti politično odgovornost samoupravnih in političnih dejavnikov za položaj znanosti in strokovnih služb. Gre za to, da jih usposabljam in razvijamo. V praksi pa velja dosledno uveljaviti načelo neposrednega sodelovanja strokovnih in znanstvenih sil pri pripravah političnih odločitev. Samo tako stalno sodelovanje ima lahko pozitivne učinke tako za politiko ZK kot za položaj stroke in znanosti.

Na oblasti ali v sistemu oblasti

Sprašujete, kako naj zveza komunistov v današnjih družbenih razmerah deluje. Odgovor najprej terja dodatno vprašanje. Zastavil bi ga takole: katera sredstva so danes bolj kot kdajkoli potrebna, da bi lahko »svet« spreminjali v skladu z dolgoročnimi zgodovinskimi težnjami ljudskih množic? Naj omenim samo tisto, ki bi ga morali komunisti v današnjih razmerah izdatneje uporabljati – znanje. Ni več treba predvojnih agitacijskih in propagandnih parol, ne organiziranih množičnih štrajkov sproletariziranih, fizično in duhovno izkoriščanih, razžaljenih množic, ne barikad in pouličnih bojov s čuvarji privatnolastninskega ali državnolastninskega družbenega reda, ne sodnije in zaporov za netitelje proletarskih ideoloških in političnih spopadov, ne pušk za oborožen revolucionarni boj, pač pa znanja, da bi uspeli razrešiti zapletene probleme socialistične samoupravne kulture dela. Danes lahko samo z uporabo najrazličnejših vrst znanja v organizacijah združenega dela in v ožjih in širših družbenopolitičnih skupnostih odgovorimo na številna vprašanja vsebine in kvalitete našega dela in nadaljnega razvoja.

Pri tem marksizem kot teorija in metoda boja za komunizem ne more dosti pomagati, če ga ne bomo znali povezovati s številnimi znanstvenimi disciplinami, te pa s problemi v naši proizvodnji in pri menjavi. Le takšen živ marksizem, prekrvavljen z ekonomskimi, sociološkimi, politološkimi, tehničnimi in naravoslovnimi vedami, je lahko danes učinkovito teoretično orožje praktične bitke za socializem; le vede, obogatene s takšnim marksizmom, so sposobne krčiti pota novim obzorjem svobode.

Menim, da bi morali komunisti v organizacijah združenega dela najbolj zagnano in odločno terjati uporabo znanja v bitki za sodobno mednarodno konkurenčno proizvodnjo, in v zvezi s tem tudi v organih upravljanja in na zborih delovnih ljudi razkrivati poti, po katerih je mogoče znanosti zagotoviti možnosti za kakovostno delo oziroma za to, da bi lahko z njeno pomočjo ljudske množice ustvarile materialne in moralne možnosti za vedno bolj svobodno, ustvarjalno življenje. Socializem lahko zmaga, če bo ne le duhovno bogatejši, človeško humanejši, ampak tudi v proizvodnji konkurenčnejši od kapitalizma. Prav na tej točki moramo kapitalizem tolči z boljšim delom, s kvalitetnejšimi rezultati, z izdelki in storitvami, ki bodo krepile naše materialne temelje, saj brez teh ob še tako dobri volji delovnih ljudi in ob politični aktivnosti zveze komunistov ne bo mogoče doseči najvišjih vrednot socialistične revolucije.

Poleg uporabe znanja pri osvobajanju dela in človeka v naših družbenih razmerah se mi zdi vredno opozoriti tudi na pomen enotnosti in doslednosti pri uresničevanju usmeritev in nalog. Ni nobena skrivnost, da se znamo poenotiti in dogovoriti o tem, kaj in kako delati. V analizi in pri

sprejemanju političnih odločitev v raznih partijskih telesih, na številnih akcijskih posvetih smo enotni, ali pa so razločki tako nebistveni, da je upravičeno pričakovati tudi uspehe v praksi. Toda ti so velikokrat zelo pičli zaradi različnega, nasprotujočega si obnašanja komunistov. Mislim, da je to za zvezo komunistov zelo resen problem. Zahteval bi globljo in vsestransko osvetlitev.

Sam želim opozoriti samo na eno od značilnosti, na tako imenovano dvojnost v obnašanju članstva. Pri oblikovanju akcijskih usmeritev in pri sprejemanju nalog gre za nekakšno navidezno, nestvarno enotnost, kar se razkrije šele, ko je treba dogovore uresničiti oziroma v duhu dogovorov delati. Prej zamolčani drugačni, po večini parcialni interesi, z vso silo planejo na dan šele, ko bi jih moral vsak član ZK praktično preseči. Namesto tega se jih marsikdo intimno oklepa ter ravna ravno nasprotno, kot se od njega pričakuje v skladu z načelom demokratičnega centralizma. Zavrlo tega se mora zveza komunistov spet in spet vračati k dogovarjanju in dogovarjanju o istih stvareh, kopiciti analize, ki so si podobne kot jajce jajcu, grmaditi sklepe, ki se od prejšnjih po vsebini v ničemer ne razlikujejo. Rekel sem: mora. Ali res mora tolikokrat ponavljati eno in isto stvar? Mislim, da ne! Delali bi lahko drugače. Kako? Terjati bi morali dosledno uresničevanje od vsakogar, na katerega se določene naloge nanašajo. Zahtevati bi morali odgovorno obnašanje, se pravi, takšno ravnanje, za kakršnega smo se v zvezi z določeno konkretno akcijo dogovorili; dosledno bi morali javno obravnavati v ZK tiste člane, ki ne delujejo v skladu z demokratično sprejetimi usmeritvami ali operativnimi odločitvami oziroma dogovori. Namesto ponavljanja sklepov bi morali dati absolutno prednost konkretnim kritičnim razpravam o tem, zakaj komunisti z imeni in priimki ali konkretne organizacije zveze komunistov niso delovali(e) v skladu z dogovorjeno politiko, ali pa, če so, zakaj jim pričakovanih rezultatov ni uspelo doseči? Mislim, da bi s tem kaj kmalu napravili konec dogovarjanju o že zdavnaj dogovorjenem, to pa bi – po mojem mnenju – dvignilo kvaliteto našega dela in okrepilo revolucionarno vlogo zveze komunistov, moralnopolitični prepoved pa bi doživelo vse naše politično delo in življenje.

Zveza komunistov res ne more biti na oblasti, če hoče biti zvesta svoji revolucionarni vlogi, to pa ne pomeni, da ne bi smela biti navzoča v sistemu socialistične samoupravne demokracije, se pravi v organih delavsko-ljudskega samoupravljanja. O tem, ali naj bi zveza komunistov bila ali naj ne bi bila v sistemu oblasti, ne more biti dileme, saj je v njem mesto za vse socialistične sile, vprašanje pa je, kako se v zvezi komunistov organizirati in usposobiti za demokratično uveljavljanje njene politike. Obstajata dve nesprejemljivi tendenci: ena, ki vleče zvezo komunistov v nekakšno komandno vlogo, in druga, ki jo želi kot organizacijo povsem razkrojiti. Rekel bi, da gre za dogmatsko birokratske in malomeščanske poglede na njeno vlogo v družbi, kar se kaže tudi v njenem konkretnem obnašanju v sistemu oblasti – od organizacij združenega dela, krajevnih skupnosti pa

do občine in širših družbenopolitičnih skupnosti. Katera tendenca je bolj živa in učinkovitejša ter v katerih okoljih oziroma na katerih nivojih, je težko reči, da obe zelo škodita demokratizaciji, je pa očitno. Velikokrat se soočamo tudi z raznimi zablodami ali nerazčiščenimi pogledi v zvezi s tem, kaj zveza komunistov sme in česa ne sme. Tako recimo, nekateri negativno ocenjujejo nastop organizacije zveze komunistov na zborih delavcev ali na zborih krajanov, ali pa v organih samoupravljanja, češ da se oblastniško obnaša, in da naj, če že želi vplivati na reševanje vprašanj, to počenja prek svojih članov neposredno, saj le teh nihče ne ovira pri tem, da se v samoupravnih organih z argumenti bojujejo za rešitve in usmeritve, ki so v skladu s politiko zveze komunistov.

Seveda je bolje, če lahko, kakor svetujejo takšni kritiki, komunisti kot člani raznih skupnosti, kot delegati samoupravnih organov ali kot člani raznih organizacij sami, neposredno, v nenehnem stiku z delovnimi ljudmi vplivajo na odločitve, ki so v skladu s politiko zveze komunistov; a zakaj ne bi smeli, če tako ne morejo uspeti, o vsem obvestiti svoje osnovne organizacije ali ustreznih višjih organov, in zakaj ne bi mogle osnovne organizacije, občinske konference ali še širše organizirani komunisti javno, kot organizacija v ustreznem samoupravnem okolju, povedati svojih stališč ali razložiti svojega pogleda na določeno vprašanje in se s tem kot organizacija izreči zoper interese ali rešitve, za katere se zavzemajo nečlani, včasih pa tudi posamezni njeni člani?

Takšno reagiranje zveze komunistov ni oblastniško, je pa ponavadi izraz prevladovanja parcialnih ali družbeno škodljivih interesov v določenem družbenem okolju, kar seveda od nje zahteva poleg takšnega nastopa tudi celovito analizo dejanskih razmer in dolgoročnejši program idejnopolitičnega dela, da bi tako odpravila objektivne in subjektivne razloge za obstoj takšnih razmer. Drugič pa zopet posamezni komunisti terjajo, da njihova organizacija reagira, čeprav sami niso še ničesar naredili zoper obstoj in uveljavljanje negativnih tendenc. Nedvomno gre za oportunistično obnašanje komunistov, za nekakšen umik iz boja, za bolezen, ki bi lahko bistveno prizadela revolucionarno demokratično naravo organizacije, če bi vodstva ali osnovne organizacije nasedle tovrstnim manevrom posameznih članov.

Mislim, da dejstvo, da je zveza komunistov navzoča v sistemu oblasti, ne more biti ovira za njeno idejnopolitično delo med delovnimi ljudmi oziroma občani, saj prav v živem stiku z njimi lahko oblikuje in preverja svojo politiko in vpliva tudi na delo komunistov v organih oblasti, ali pa na oblikovanje stališč, s katerimi želi prek svojih delegacij nastopati v ustreznih skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. To ji tudi omogoča ljudem pojasnjevati konkretne ukrepe, ki jih sprejemajo ustreznimi organi na nivoju zveze, republike ali občine in njihove dolgoročne interese, s katerimi so si ukrepi včasih močno v laseh; tako bodo razumeli, zakaj do tega prihaja, in kako se je mogoče zoper takšna nasprotja bojevati.

Naloga komunistov nikakor ni lahka in upravičeno se zastavlja vprašanje, kako jo komunisti obvladamo. Ne preveč dobro, saj se v konkretne oblike družbenih protislovij premalo študijsko poglobljamo. Mislim, da so organizacije zveze komunistov slabo usposobljene za samostojno idejno-politično ali teoretično osvetlitev posamičnih pojavov ali procesov v svojem ali širšem družbenem okolju. Nujno bi bilo več časa nameniti tovrstnemu usposabljanju članstva, zato ne kaže samo prilagajati metod dela v osnovnih organizacijah in v vodstvih zveze komunistov, ampak predvsem člane zadolžiti z raznimi obveznostmi do tiste mere, ko jih bodo še zmogli kvalitetno opravljati, hkrati pa si vzeti več časa tudi za individualno in skupinsko študijsko delo.

BOJAN ŠTIH

Centralizem in demokracija

1. Trdno sem prepričan, da se moramo čimprej posloviti od unitarističnega, nesamoupravnega modela v vseh pogledih organizacije, taktike in moralnopolitične doktrine. Nadaljevati je potrebno z deprofesionalizacijo političnega dela, kjer za to že obstojijo realni pogoji, in nadaljevati z ustvarjanjem novih osnov za te pogoje. V revolucijah – vseh – so ljudje umirali za idejo in ne za plače in položaje. Politika ni poklic. Politika je – ali bi morala biti – strastna privrženost človeku, ljudem.

2. Usklajevanje parcialnih in skupnih interesov mora iti po demokratični poti. Svoboda je namreč vse. Človeštva ni. Je le človek, ki sestavlja človeštvo. Osebni položaj človeka mora določati politično smer. V tako imenovanih »skupnih interesih« se kaj lahko skrijejo tudi nečedni interesi.

3. Socializem ni oblastniško vprašanje. Z deviacijo oktobrske ideje je bila vspostavljena oblast, nikakor pa niso bila vspostavljena socialistična razmerja med ljudmi, med enim in vsemi, med manjšino in večino, med šibkimi in močnimi.

4. Treba se je posloviti od togega »demokratskega centralizma«, kajti to ni nič drugega kot *contradictio in adiecto*. Centralizem je zanikanje demokracije, demokracija pa je zanikanje centralizma. Nam pa gre za odgovornost pri izvrševanju sklepov.

5. Vsak in vsakršen pragmatizem vodi v oportunistem, dogmatiko in anarhijo. Predvsem pa je treba ločiti socialistično idejo in sleherne oblast-

niške in gospodarske pragmatike, kajti družbeni problemi življenja nikakor niso identični tudi z gospodarskimi problemi in človekovi moralni problemi niso identični s problemi tehnične civilizacije.

CIRIL ZLOBEC

Krči med pričakovanim in možnim

Največja zahteva, pred katero »je postavljena« zveza komunistov (podobno kot tudi druge komunistične in delavske partije po svetu), je nujnost ravnovesja, če že ni možna skladnost, med radikalnostjo pričakovanj in omejenostjo dosegljivega. Celó naša politična razmišljanja, predvsem tista, izgovorjena v imenu zveze, so polna prav tega naboja: ne gre in ne gre tako, kot smo bili načrtovali, čeprav smo morali že v svojem načrtovanju močno spodrezati peruti pričakovanjem. V takih krčih med pričakovanim in možnim pogostoma omenjamo neke sile, ki da se neustrezno obnašajo, če že niso povsem sovražne. Toda po globljem premisleku, ko teh skrivnostnih sil ne moremo ali si ne upamo identificirati, se nam le ponuja misel, da je naše življenje tisto, ki se upira naši volji in si izsiljuje svojo pot. Kot družba smo postavili nekako dvoobrazni, nekakšna *societas duplex*, ni več pravega ravnovesja (je takšno ravnovesje sploh kdaj bilo?) med našimi zahtevami, pojmovanimi dobesedno, in našo pripravljenostjo, dati od sebe tisto in toliko, da bomo zahtevano tudi uresničili. Šolski primer za to: ko ob koncu vsakega leta določamo dovolj natančno rast cen za naslednje leto, nas je manj strah dejstva, da nas življenje leto za letom postavlja na laž (»zmotimo« se kar za dvakrat, trikrat!), kot pa tega, da bi si že ob načrtovanju nalili čistega vina. Vse kaže, da nam je tudi rahlo upanje v omajano iluzijo prijetnejše kot pa soočanje z resnico. Ker se ta razhajanja med načrtovanim in doseženim v trenutku (ponavljajoče se) iztreznitve zelo hitro prevesijo na raven obljubljenega in neizpolnjenega, se pogostoma srečujemo z moralnimi in kadrovskega zagatami, z očitki o nemoralnem poslovanju in nesposobnosti odgovornih kadrov. In zveza komunistov bi morala tudi o tem več razmišljati in se marsikdaj odgovorneje odločati. Hočem reči: vse manj je za usodo naše družbe pomembna zvestoba besedi, vse bolj in bolj pa zvestoba delu. Vsakršnemu delu. Tudi kreativni človeški misli.

Pluralizem interesov je v svojem bistvu priznanje demokracije in hkrati zanikanje moralnosti odločanja v imenu večine, čeprav demokratično izražene. Plodno funkcioniranje pluralizma interesov, ki naj ne bo anarhija ali nikoli in v ničemer dokončani spopad osebnih in skupinskih egoizmov, je prav gotovo najtežja zadeva, kar smo jih kdaj imeli pred

sabo. Osebnostno sem mnenja, da na območju pluralizma interesov pripisujemo prevelik pomen zavesti kot urejajočemu, docela praktičnemu dejavniku, premajhnega pa kritiki v vsem njenem razponu, od moralne do strokovne. Usklajevanje interesov, če naj bo njegov smisel pot iz dobrega v boljše, je možno samo prek kritike, ki vrednoti, odbira, zavrača in podpira. Idejo pluralizma interesov pogostoma diskreditiramo prav zato, ker življenja nočemo ali si ne upamo vrednotiti, zato različne interese le zbiramo, izenačujemo, vitalnejšim izprašimo hlače, da ne bi bili preglasni, šibkim ponudimo berglo, torej po načelu vsakemu pomalo, umirajočemu, da ne more umreti; radoživemu, da se ne more razživeti. Tako »bogato« podpiramo kulturo, a mačehovsko najboljše v njej; spodbujamo znanost v sleherni krajevni skupnosti, do znanosti, ki naj bi nas ponesla naprej, pa se ne dokopljemo; imamo usmerjeno izobraževanje, v proizvodnji in na univerzi pa v strahu pričakujejo, kot pravijo, analfabete. In v gospodarstvu: kopalimo se iz reforme v reformo, nimamo pa osrednje reformne ideje, ki bi jo vsaj poznali, čeprav bi nas morala že tudi združevati, navduševati, predvsem pa bi morala že s svojo prepričljivostjo, že kot ideja, kot zamisel, plodno usmerjati naše energije in sredstva. Če pa te ideje ni, ali pa je prešibka, so vse mogoče deviacije, ki jih omenjate, ne samo možne, ampak tudi neizbežne. In požirajo nam energije in sredstva.

Ker je naša zveza komunistov kadrovska in množična, ne more biti nikoli čisto zunaj oblasti, pa tudi docela z njo prekrivati se ne bi smela. V samoupravnih družbi je pozicija »partija – oblast« prej nemoč izvršilnih upravnih teles, ki naj bi jo avtoriteta partije prekrila, zavarovala pred razkrojem zaupanja; ko je gospodarski položaj najtežji, osebni in družbeni standard najbolj majav, stopa zveza komunistov v ospredje, kot nekakšna oblast v senci (komunisti smo odgovorni... komunisti se bomo odločno... komunisti ne bomo dopustili...), torej zveza komunistov kot opora samoupravnim silam v zagati. Odmik od formalne oblasti je v našem jugoslovanskem primeru skoraj praviloma znamenje umirjanja družbe, kar pomeni tudi fazo največje politične moči partije, in obratno: ko partija vodi, ko je prisiljena voditi samoupravne sile za roko, kot otroka, takrat je družba nagnjena k defetizmu in partija nemočna pred njim. Distanciranje partije od oblasti ali enačenje z njo pri nas najbrž ni toliko teoretično vprašanje, filozofska dilema, kolikor vprašanje gospodarstva, ki zlasti v svojih slabih trenutkih, v letih neuspehov (in takšno obdobje, zdi se, preživljamo prav zdaj), sili politiko in v njenem okviru tudi zvezo komunistov, ki je predvsem politična sila, v pragmatistične lege, ko tudi sama težko lovi sapo na poti iz nerazvidnega danes v neznani jutri.

V našem času z visoko zavestjo o temeljnih človekovih pravicah individualnih, skupinskih, nacionalnih in drugih, je že sam pojem demokratičnega centralizma svojevrsten paradoks: obe prvini pravzaprav ome-

ujeta polno veljavo druga drugi: privrženost demokratičnosti nujno slabi posluš za centralizem, in obratno: upoštevanje centralizma terja zmeraj vsaj okrušek s tako skrbno negovane stavbe demokratičnosti. V naši mnogonacionalni državi je stvar toliko težja, ker odmik od demokratičnosti v prid centralizma skoraj praviloma trči ob nacionalna čustva in interese, pogostokrat na iracionalni ravni. Da je stvar občutljiva, je moč razbrati že iz same sintagme »demokratični centralizem«, pri kateri ima prva beseda, če to pomensko zvezo prelomimo na dvoje, izključno pozitiiven pomen, druga pa prav tako skoraj izključno negativnega. Zato mislim, da morajo biti odnosi med komunisti in njihovimi organizacijami prežeti s kar največjo stopnjo demokratičnosti, ki bo znala pravično reševati tudi tiste probleme, ki jih zdaj iz egoizma (torej nedemokratičnosti) puščamo ob strani, zato pa jih moramo iz nuje obravnavati z vidika centralističnega interesa, torej tudi, ker smo družbena in državna skupnost, v interesu tistih, ki bi jih sicer morda obšli. Toda: vztrajanje pri tistih oblikah in obsegu centralizma, ki so bili značilni za nizko stopnjo naše demokratične prakse in zavesti, pa je prav gotovo nesprejemljivo in pogubno. Če pa se potreba po centralizmu le pojavlja in se moramo nanj sklicevati kot na element discipline, bi morali v tem videti predvsem opozorilo, da je pravega demokratičnega duha in zavesti pri nas premalo. Da gre torej večja pozornost demokratični vzgoji.

Koliko ljudi, tudi z resnično poznavalsko strastjo, zajema iz marksistične misli že sto in več let? Pa vendar: s kako različnimi nameni in rezultati! Tudi Kardeljev opus je za večino nas spominsko skoraj nepregleden, zato se tudi v njem lahko zgubimo, še večja pa je nevarnost, da iz njegovih del zajemamo tisto, kar nam v določenem trenutku najbolj ustreza. Takšni (tudi nehoteni) zlorabi so izpostavljeni vsi veliki misleci. Da je za komuniste »pragmatizem socialistične prakse«, milo rečeno, mučna zadeva, ni nobenega dvoma. Pa vendar: pošteno si moramo priznati, da je iskalska marksistična misel s Kardeljevo smrtjo na marsikateri svojih poti ohromela ali vsaj obstala, kar po drugi strani pomeni, da jo v marsičem zamenjuje prav pragmatizem, sprotno reševanje zadev brez vizionarske razsežnosti. Ob tem nimam kaj dodati k tistemu, kar sem zapisal ob Kardeljevi smrti: »... Ena najbolj vznemirljivih in izvirnih misli v tej viziji-stvarnosti je misel, da moramo zaradi učinkovitosti dela in življenja sicer utrjevati obstoječo organiziranost, njene oblike, institucije, hkrati pa iskati in odkrivati nove, ustrežnejše, ki po svoje, že ko jih iščemo, rušijo to, kar šele utrjujemo. Takšna misel, prenesena na področje družbenega sistema, razkriva svojevrsten pogum in hkrati prav tako svojevrstno skromnost svojega avtorja: pogum, ker se bolj kot k obstoječemu, doseženemu, razvidnemu nagiba k novemu, ki pa ni prevzeto, drugod preizkušeno, v praksi izčiščeno, temveč zmerom najprej samo možnost, ki jo je šele treba preizkusiti, napolniti z življenjem; skromnost, ker to naglo prehajanje iz znanega v novo ne osredotoča naše pozornosti,

kot zadoščenja, na velike tvorbe družbenega sistema in otipljivih materialnih in duhovnih stvaritev, ki so vendarle tu, z našim delom ustvarjene, vidne tudi manj bistrim očem, razumljive tudi manj odprtim duhovom, torej če ostanemo pri naslovu njegovega zadnjega velikega dela – ne samo »politični sistem« kot politična tvorba sama po sebi, ampak »smerni razvoja«... In prav to, razvoj, smisel in zakonitosti razvoja, to mi ta trenutek stopa v misel kot tista najdragocenejša dediščina, ki nam jo Edvard Kardelj zapušča...« – In danes je ta moj občutek le še globlji. Bojim se, da so številni pojavi »pragmatizma, oportunističnega liberalizma in dogmatizma« (ali, včasih, tudi samo naš strah pred njimi) neizogibna posledica predvsem majavosti naše, slovenske in jugoslovanske ekonomije, zato pa se vse bolj ukvarjamo s »sistemom« in vse manj razmišljamo o »smereh razvoja«. Ali paradoksalno povedano: noben sistem ni trden, če nima odprtih poti razvoja.

Sicer pa: nocoj sem nameraval pisati pesmi, se vsaj za trenutek, torej, zagledati v neznano, zakaj ste mi poslali svoj anketni listič?

Prispevek k proučevanju kategorije minulo delo

Ko je bil Edvard Kardelj izvoljen za rednega profesorja politične ekonomije socializma, nam je v pogovoru na fakulteti obljubil, da bo imel, kakor hitro mu bo dopuščal čas, na podlagi svojih rokopisov za nas ciklus predavanj z diskusijami o kompleksu vprašanj okoli minulega dela, akumulacije in cirkulacije družbenega kapitala. Te obljube zaradi svoje bolezni žal ni mogel uresničiti. Ko nas je pozneje poslednjič obiskal na fakulteti, nam je, že težko bolan, rekel, da nima več moči, da bi do konca uredil rokopise in da bo zato tisto, kar ima napisano, kar tako dal v tisk, »da se ideje ne bi razgubile«. Ob tej priložnosti nas je ponovno opozoril na ista vprašanja, češ da je od njihove rešitve odvisna usoda socialističnega samoupravljanja, in nam priporočil, naj jih začnemo nemudoma proučevati.

Ti rokopisi so izšli v knjigi *Svobodno združeno delo (Brionske diskusije)*. Vsako prebiranje tega dela nas znova prepričuje, da imamo v njem bogat vir idej in spodbud za razmišljanje.

Kardeljeva knjiga *Svobodno združeno delo* proučuje problematiko, ki je širša od politične ekonomije socializma. V svojem razmišljanju o zgoraj omenjenem spletu vprašanj se bom omejil na specifično politekonomske vidik problema minulega dela. Mislim, da je po Kardeljevem pojmovanju kategorija minulega dela, poleg dohodka, ena izmed osrednjih kategorij in problemov politične ekonomije socialističnega samoupravljanja. Problema se bom skušal lotiti iz vidika Kardeljevih izhodišč. Ko to pravim, dopuščam, da nekatere stvari tudi subjektivno dojemam, kar seveda velja za vsakega bralca *Svobodnega združenega dela*. Politekonomska in zato abstraktna razprava na naslednjih straneh nima namena, da bi dajala predloge za dograjevanje konkretnega ekonomskega sistema, saj se zavedam, da imajo pri tem pomembnejšo vlogo številni ekonomski, pa tudi neekonomski faktorji, ki jih tukaj puščam ob strani. Moj namen je, da poskušam podati analizo politekonomske kategorije minulega dela in izpeljati iz nje nekaj konsekvenc za zgradbo politične ekonomije socialističnega samoupravljanja.

I

Kardeljeva vizija razvoja samoupravnega socializma temelji na skoraj neomejenem zaupanju v delavski razred. Takšno zaupanje je bilo značilno tudi za nekatere predmarksistične socialiste in posebej za Marxa v njegovi humanistični viziji o osvoboditvi individua v komunizmu. Pri Kardelju se to med drugim kaže v odporu proti vsakemu monopolizmu v ekonomskem odločanju, najsi bo tehnokratskemu ali birokratskemu monopolizmu. Zahteval je tak sistem, v katerem bodo delavci v združenem delu sami odločali o pogojih, sredstvih in rezultatih svojega dela. Na drugi strani pa se je dobro zavedal, da nova družbenoekonomska ureditev nastaja na realnih tleh danega zgodovinskega okolja in da so procesi korenite družbene preobrazbe zelo dolgoročne narave. Zato bo nova družba navzlic revolucionarni spremembi svojih temeljev, kot je napovedoval tudi Marx v *Kritiki gothskega programa*, še vedno komunistična družba, ki se »še le poraja iz kapitalistične družbe; ki se je zato v vseh pogledih, ekonomsko, moralno in duhovno, še drže znamenja stare družbe, iz katere izhaja.«¹ O tem Kardeljevem spoznanju priča skoraj vsaka stran *Svobodnega združenega dela*.

II

Zgodovinsko materialistično tezo o dialektični povezanosti materialnih produktivnih sil družbe in družbenih produkcijskih odnosov in o primarnem značaju prvih je Kardelj, na podlagi izkušenj graditve socializma v naši državi, po mojem mnenju konkretiziral z dodatnim spoznanjem. Mislim na izrecno poudarjenje tistih ekonomskih zakonitosti, ki neposredno, nujno, res neodvisno od volje ljudi, družbe in njenih subjektivnih sil izhajajo iz dane stopnje razvoja *materialnih produktivnih sil* in na teh temelječih tehnoloških značilnostih »naravnega procesa dela« (Marx). Te, lahko bi rekli, res delujejo kot naravnozgodovinske zakonitosti, za razliko od druge vrste družbenoekonomskih zakonitosti, ki so prav tako objektivno pogojene, vendar ne delujejo kot naravne sile, temveč lahko družba njihovo delovanje zavestno vzpostavi v širših okvirih, ki jih omogoča stopnja razvoja materialnih produktivnih sil. Poleg njih seveda delujejo tudi tiste »splošne« ekonomske zakonitosti, za katere je Engels dejal, da so lastne vsem produkcijskim načinom, vendar nas te tukaj ne zanimajo.

Kot primer zakonitosti, ki jih pogojno imenujem zakonitosti prve vrste, bi navedel tiste, ki so povezane s kategorijo blaga in razvite blagovne produkcije sploh, vključno denar z vsemi njegovimi funkcijami, skupaj z njegovo funkcijo kot kapitala.

V drugo vrsto ekonomskih zakonitosti bi spadale zakonitosti, ki izhajajo iz tistih razrednih, produkcijskih odnosov, ki se po Marxovi formulaciji v končni instanci pravno izražajo kot lastninski odnosi. Očitno

¹ K. Marx: *Kritika gothskega programa*, Ljubljana 1950, str. 13.

pa je zgodovinsko dejstvo, da so lahko lastninski odnosi na bazi približno enake ravni razvoja materialnih produktivnih sil bistveno različni. Dovolj je, če pomislimo na podobnost naravnega procesa dela in različnost družbenoekonomskih ureditev, na primer, med ZDA, ZSSR in SFRJ. O vprašanju usklajenosti ali neusklajenosti takih ali drugačnih lastninskih odnosov z dano stopnjo razvoja materialnih produktivnih sil lahko razpravljamo, vendar pa vsi ti družbenoekonomski sistemi delujejo – in sicer praviloma materialnoekonomsko toliko uspešneje, kolikor bolj je zgradba ekonomskega sistema usklajena z njegovimi družbenoekonomskimi temelji.

Edvard Kardelj je dovolj eksplicitno pokazal omenjeno razliko med dvema vrstama ekonomskih zakonitosti prav ob primeru *kapitala*, ki ga je obravnaval po eni strani kot *materialnoekonomsko kategorijo*, po drugi strani pa kot *družbenoekonomski odnos*. Kot materialna kategorija predstavlja družbeni kapital »celotna produkcijska sredstva z denarnimi sredstvi za razširjanje materialne baze dela vred« (str. 56),² medtem pa kot družbenoekonomski odnos pomeni nekaj povsem drugega kakor v kapitalističnih razmerah, in ta razlika je opisana na številnih straneh *Svobodnega združenega dela*.³ V Marxovem *Kapitalu* sta kapital kot materialna kategorija in kapital kot družbenoekonomski odnos neločljiva, ker sta neločljiva v kapitalistični stvarnosti. Ker je Marx že za prvo fazo komunizma, za socializem predvidel plansko naturalno gospodarstvo, ni mogel niti pomisliti na konsekvence, ki bi izhajale iz blagovnega značaja socialističnega gospodarstva. Ena izmed teh konsekvenc je prav Kardeljeva kategorija minulega dela ali družbenega kapitala. Zakonitosti družbenega kapitala kot materialnoekonomske kategorije bi štele po zgornji klasifikaciji v prvo vrsto ekonomskih zakonitosti, zakonitosti iste kategorije kot družbenoekonomskega odnosa pa v drugo. Glede na ključno mesto, ki ga ima v Kardeljevem sistemu kategorija minulega dela kot izhodiščna točka sistema dohodkovnih odnosov, je po mojem mnenju prav z odkrivanjem te razlike odprl vrata za politično ekonomijo samoupravnega socializma.

III

Koliko je zgornja »klasifikacija« ekonomskih zakonitosti upravičena ali ne, je vprašanje, ki bi ga morali še proučiti, morda pa niti ni tako pomembno. Verjetno bi bilo bolje reči, da nekatere ekonomske nujnosti izhajajo neposredno iz dane *tehnologije, načina procesa dela* ali »produkcijskega načina« v tistem pomenu besede, v katerem je ta izraz nekoč uporabil Engels, medtem ko so druge ekonomske zakonitosti neposredno odvisne od *razdelitve produkcijskih sredstev*, torej od *lastninskih odnosov* v družbi, na katerih oblikovanje bistveno vpliva volja družbe oziroma subjektivnih sil razreda, ki ima politično oblast. Te druge zakonitosti so

² Vsi navedki Kardeljevega teksta so po knjigi »Svobodno združeno delo«, Ljubljana 1978.

³ Tudi pri obravnavanju kategorije dohodka opozarja Kardelj na njegovi »dve plati«. Primerjaj str. 38.

samo posredno odvisne od stopnje razvoja produktivnih sil. Toda ne glede na to, ali bo odgovor na to vprašanje takšen ali drugačen, gotovo je, da so nekateri odnosi na dani stopnji razvoja produktivnih sil bolj nujni, medtem ko so drugi manj nujni, ali z drugimi besedami, kršitev nekaterih zakonitosti povzroča za družbo težje materialne posledice kakor kršitev drugih. Ponavljam pa, da je sleherna klasifikacija bolj ali manj problematična, tako da to vprašanje v tem prispevku puščam ob strani in se pri nadaljnjem razmišljanju omejujem na tisti vidik problema, ki ga je treba osvetliti, da bi izpeljali in opredelili kategorijo minulega dela in njegove zakonitosti. Pri tem moram bralca spomniti na nekaj elementarnih dej-

Predvsem se naš socializem razvija na temelju materialnih produktivnih sil, ki jih je pri nas in v svetu ustvaril kapitalizem. Te sile smo v preteklih letih pospešeno razvijali, stopnja njihovega razvoja in velikost gospodarskega prostora pa sta takšni, da zahtevata blagovni značaj gospodarjenja ne glede na to, v kolikšni meri je plansko usmerjeno. Za razliko od majhnih, izoliranih in teritorialno omejenih skupnosti, ki so v zgodovini obstajale in relativno uspešno funkcionirale kot naturalne, torej z zavestnim uravnavanjem gospodarskega življenja po centralnem organu, bi danes v sodobnih velikih skupnostih, v katerih je izpeljana razvejana družbena delitev dela, še zlasti pa v katerih imajo potrošniki svobodo izbire, ob sedanjih nezadostnih metodah informiranja in možnostih planiranja, odprava blagovne, vrednostne oblike produktov imela katastrofalne posledice in povzročila kaos, kot to dokazujejo nekateri poskusi v zgodovini nekaterih držav (novejši primer Pol Potove Kambodže). Z drugimi besedami, brez ogromnih škod se ne more odpraviti zakon vrednosti, uresničevanje tega zakona pa ima za pogoj mehanizem ponudbe in povpraševanja, mehanizem trga, na katerem se stvari kupujejo in prodajajo po cenah, ki s svojim nihanjem, kot kazalec družbenih potreb in produkcijskih stroškov, lahko opravljajo vlogo močnega regulatorja produkcije in potrošnje. Ekonomske zakonitosti, kot vidiki splošnega zakona vrednosti prihajajo v takem sistemu do izraza kot tržne zakonitosti in bralec *Svobodnega združenega dela* bo brez težav opazil, da jih Kardelj po eni strani največkrat kratko malo izenačuje, po drugi strani pa poziva udeležence samoupravnih sporazumov, naj se na njih opirajo pri svojem planiranju, usmerjanju produkcije in ponudbe znanemu kupcu namesto brezosebne trgu in pri urejanju dohodkovnih in drugih medsebojnih odnosov.

Toda v sodobnih pogojih se zakon vrednosti ne izčrpava s posledicami enostavne blagovne oblike produkta dela. Sedanja stopnja razvoja materialnih produktivnih sil in »naravnega procesa dela« v najpomembnejših panogah zahteva *visoko sestavo sredstev*, in sicer *različno sestavo sredstev* v produkciji različnih vrst blaga. Po tem se kapitalistična in naša socialistična produkcija razlikujeta od enostavne blagovne produkcije.

To drugo elementarno dejstvo je za analizo kategorije minulega dela bistvenega pomena, zato se bom pri njem nekoliko ustavil.

V enostavni blagovni produkciji je prevladovalo ročno delo, ki je z enostavnim orodjem predelovalo majhno količino surovin. Minulo delo, opredmeteno v produkcijskih sredstvih, je bilo relativno malo pomembno v primerjavi z živim, tekočim delom. Količina produkcijskih sredstev, ki je odpadla na enega delavca, je bila sorazmerno majhna. To pomeni, da je bila organska sestava sredstev nizka in se ni veliko razlikovala med različnimi panogami in je bilo zaradi tega tudi razmerje med preneseno in novoustvarjeno vrednostjo v različnih panogah približno enako. Iz obeh razlogov – tako zaradi nizke kot zaradi enake sestave sredstev – ni bilo nobenega povoda, kot je to ponazoril Engels, da bi nastajalo kakršnokoli neravnotežje pri vrednostni ceni kot normalni ceni.

Stvar se je korenito spremenila z razvojem materialnih produktivnih sil, ki so omogočile nastanek in razvoj kapitalizma.

Za kapitalizem je značilna produkcija, ki jo je neki meščanski pisec, potem ko je abstrahirал razredne značilnosti odnosov označil s splošnim izrazom »Umwegsproduktion«, Marx pa, ki je hotel pokazati prav specifične razredne odnose v sistemu, z izrazom »kapitalistische Produktion«. Razvoj tehnologije je povzročil spremembe v »naravnem procesu dela«, »specifična kapitalistična produkcija« (Marx) pa zahteva velike količine minulega dela, opredmetenega v produkcijskih sredstvih. V primerjavi z njimi se količina živega dela relativno zmanjšuje in se tako tudi razmerje med preneseno in novoustvarjeno vrednostjo vse bolj premika v korist minulega dela.⁴ Zaradi neenakomernega razvoja znanosti in tehnike sta tako organska sestava kot hitrost obračanja kapitala v različnih produkcijskih panogah različni.⁵

Tautologija je, če rečemo, da je za kapitalistično produkcijo poleg svobodne delovne sile potreben kapital. Kakor hitro obstajata blagovna produkcija in trg, dobiva uporabna vrednost kapitala kot relativno redke dobrine – in denarnega kapitala kot najmobilnejše oblike kapitala – ceno, katere višina naj bi izenačevala obseg njegove ponudbe in povpraševanja. V nadaljnjem tekstu bomo videli, kako Kardelj opredeljuje uporabno vrednost kapitala, v našem primeru »nekapitalističnega« družbenega kapitala.

Minulo delo je v danih zgodovinskih okvirih nastanka kapitalizma na eni strani ohranilo in še okrepilo svojo vlogo materialnega pogoja dela, na drugi strani pa se je – v razmerah blagovne produkcije in institucije privatne lastnine – osamosvojilo v rokah enega razreda in spremenilo drugi razred v svojo orodje, ter obvladalo celotni produkcijski proces. Ne

⁴ Kardelj pripominja: »Tu moramo upoštevati zgodovinsko zakonitost stalnega kumuliranja minulega dela oziroma produkcijskih sredstev v obliki tehnike, tehnologije, znanja itd. To kumulirano minulo delo čedalje bolj vpliva na produktivnost tekočega dela, vsem ko individualno tekoče delo delavca na njegovem delovnem mestu relativno čedalje manj vpliva na povečanje produktivnosti celotnega družbenega dela. To je dejstvo, ki se kaže v vsaki družbi, ne samo v socialistični.« str. 63.

⁵ Hilferding, ki je skušal nadaljevati Marxovo analizo koncentracije in centralizacije kapitala, je v naraščanju organske sestave in v tem okviru fiksnega dela konstantnega kapitala videl neposredni vzrok odprave svobodne konkurence in nastanka monopolov kot nadaljnje faze v razvoju kapitalizma.

le produkcijska sredstva, temveč tudi minulo delo, opredmeteno v sredstvih delavčeve potrošnje, postane (variabilni) kapital, ki se kot mezda menjuje za delovno silo, tako da delavci sami postanejo »orodje kapitala«. *Normalna cena*, ki na daljše obdobje zagotavlja statično ravnotežje v gospodarstvu, zdaj ni več vsota prenesene in novoustvarjene vrednosti, temveč se del novoustvarjene vrednosti, presežna vrednost, prerazdeljuje med produkcijske panoge ne glede na tehnološko pogojene razlike v organski sestavi in hitrosti obračanja kapitala po načelu poprečne profitne stopnje. Transformacija vrednosti v produkcijsko ceno je eden izmed najpomembnejših vidikov delovanja zakona vrednosti v kapitalističnem produkcijskem načinu. Če bi imeli popolno mobilnost produkcijskih faktorjev, kot se to zamišlja v popolni konkurenci, bi enako delo dobilo enako mezdo, enako veliki in enako uspešni kapitali pa enake profite. Kapital privlači k sebi dohodek.

IV

Edvard Kardelj je moral zavrniti idejo, ki se je ponekod pojavljala, da se – navkljub nekaterim analogijam našega kolektivnega neposrednega producenta, združenega v temeljni organizaciji združenega dela, z drobnim blagovnim producentom, kot so, na primer, odsotnost neposredne eksploatacije, spajanje funkcij neposrednega produktivnega dela, lastnine produkcijskih sredstev in upravljanja v enem subjektu – vzame vrednostna cena za normalno ceno in da se pozabijo tiste zakonitosti, ki so v blagovni produkciji nastopile s pojavom kapitala in ki so, odkar obstaja blagovna oblika produkcije na podlagi visoko razvitih produktivnih sil, z njo neločljivo povezane, čeprav so v primerjavi s kapitalizmom modificirane zaradi družbene lastnine produkcijskih sredstev in specifičnega načina upravljanja gospodarstva, samoupravljanja.⁶ V naših razmerah (družbeni) kapital priteguje k sebi dohodek: v primarni razdelitvi mora priti do prelivanja novoustvarjene vrednosti med panogami in normalna cena ne more biti nič drugega kakor cena, ki ni vrednostna cena in katere značaj naši ekonomisti še zmeraj raziskujejo in večinoma prihajajo do sklepa, da gre za specifično produkcijsko ceno.

Lahko bi torej rekli: vrsta materialnoekonomskih zakonitosti *razvitega blagovnega gospodarstva*, tj. gospodarstva z visoko in po panogah različno sestavo sredstev, je podobna tako v kapitalističnem kot v socialističnem blagovnem gospodarstvu. Specifičnost kapitalizma kot sistema družbenih odnosov so njegovi razredni, lastninski odnosi in iz njih tudi izvira pojav presežne vrednosti in njene razdelitve med nedelovnimi sloji na podlagi privatne lastnine kapitala in naravnih bogastev. Vendar pa dohodek od »kapitala«, prav tako kot na primer diferencialni dohodek od

⁶ »Bistvo naših produkcijskih odnosov je torej samoupravljanje in družbena lastnina. Ta dva elementa označujeta sistem in tvorita edino temeljno razliko med tem sistemom in drugimi, preteklimi in sedanjimi produkcijskimi načini. Druge razlike same po sebi izhajajo iz te temeljne razlike.« (I. L.: »Radniško upravljanje i društvena svojina«, Ekonomska misao, 1971, št. 1, str. 9–10.)

rodovitnejše zemlje, zakonito nastaja ne glede na okoliščino, kakšni so lastninski odnosi razvitega blagovnega gospodarstva, torej ne glede na to, kdo si te dohodke prilašča in za kaj se uporabljajo. Dohodek od kapitala, ki zakonito pride do izraza pri odstopanju dolgoročnih cen od vrednosti (razen seveda v panogah z družbeno poprečno sestavo in hitrostjo obračanja kapitala, kakršne si lahko teoretično zamislimo) ima značaj naravno-zgodovinske zakonitosti. Če se torej želimo izogniti velikim disproporcem v gospodarski strukturi, mora biti ta dohodek sestavni del normalne cene, da bi se na daljši rok zagotovilo dinamično ravnotežje, razporejanje družbenega fonda minulega in živega dela med panogami gospodarstva v skladu s tehnološkimi spremembami in s spremenljivimi družbenimi potrebami.

V

Zaradi opisane značilnosti materialnih produktivnih sil in »naravnega procesa« dela v razmerah, ko imamo visoko in po panogah različno sestavo sredstev, in zaradi zakonitosti kapitala, ki od tod izhaja, ter zaradi njegove funkcije, ki mu neizogibno pripada v razvitem blagovnem gospodarstvu, se je pri nas pojavila dilema, kako se naj nujnost obstoja in funkcije kapitala vključi v sistem samoupravljanja na osnovi družbene lastnine. Kot vemo, je Edvard Kardelj dilemo rešil z originalnim razločevanjem materialne kategorije kapitala in kapitala kot družbenega odnosa. Kardelj priznava nujnost obstoja in funkcije kapitala kot materialne kategorije, toda zahteva, da kapital izgubi svoj kapitalistični značaj, da izgubi značaj družbenoekonomskega odnosa, s katerim je bil v svojem zgodovinskem nastanku povezan kot odnos eksploatacije delavskega razreda s strani kapitalističnega razreda. Kardelj je to protislovje rešil z uvedbo kategorije minulega dela.

Kardelj razume z minulim delom »vse tisto, kar pogosto na kratko imenujemo ‚družbeni kapital‘. Seveda bi lahko temu dali tudi kakšno drugo ime: akumulacija, družbeni kapital, sredstva razširjene reprodukcije ali kakšno drugo latinsko ime.« Minulo delo so pravzaprav »celotna produkcijska sredstva z denarnimi sredstvi za razširjenje materialne baze dela vred« (str. 56).

Za kaj gre pri reševanju tega protislovja? Na kratko: v kapitalizmu je kapital minulo delo v procesu, minulo delo, ki gospoduje nad živim delom delavca, medtem ko naj v socializmu živo delo gospodari z minulim delom, ne glede na to, ali se ta pojavlja v denarni, produktivni ali blagovni obliki. Vendar pa se socializem – zaradi dosežene stopnje razvoja materialnih produktivnih sil – ne more vrniti na bolj ali manj brezkapitalski način gospodarjenja, ki je značilen za enostavno blagovno proizvodnjo.

Kardelj pojem minulega dela kot kategorije, ki je po vsebini istovetna s kategorijo družbenega kapitala, vsekakor oži v primerjavi s prej splošno znanim pojmom minulega dela.

Dejansko sestoji iz minulega dela celotno bogastvo vsake družbe, z izjemo naravnih bogastev. Sta samo dva prvotna produkcijska faktorja, »zemlja in delo«, kot je Marx z odobravanjem navedel Pettyja. Vsi elementi bogastva uporabnih vrednosti niso nič drugega kot elementi naravnega bogastva, predelanega v manjšem ali večjem številu zaporednih faz procesa konkretnega dela. Vendar Marx, ki ga zanima družbena stran produkcije, praviloma uporablja pojem minulega dela za opredmeteno abstraktno delo, za vrednost. Ker je za Marxa uporabna vrednost zanimiva v glavnem le kot nosilec vrednosti, je za njega ekonomsko relevantno minulo delo tudi le vrednost. In to vsaka vrednost ne glede na to, ali gre za vrednost, ki se veča, ali za vrednost kot takšno. Za vrednost, ki se veča s presežkom vrednosti, je Marx vpeljal posebno kategorijo: kapital – v skladu z danimi zgodovinskimi razmerami, tj. v skladu z danimi razrednimi odnosi družbe, katero je proučeval.

Kardelj je uvedel pojem »minulega dela«, da bi odstranil tiste družbenoekonomske značilnosti kapitala, ki pomenijo eksploatacijo, in ohranil tiste materialnoekonomske značilnosti kapitala, po katerih ta v svoji produktivni obliki ustvarja pogoje za naraščanje produktivnosti dela. »Kot marksisti dobro vemo, da je minulo delo samo po sebi vrednost, da pa samo po sebi ne proizvaja nobene nove vrednosti. Ima pa posebno uporabno vrednost, namreč, da se z njegovim vlaganjem v produkcijska sredstva, v tehniko in tehnologijo, v znanost, v odpiranje novih delovnih mest, v spopolnjevanje organizacije in načina dela itd. ustvarjajo pogoji za povečevanje produktivnosti dela in dohodka, s tem pa tudi za povečanje družbenega bogastva sploh. To je tudi razlog, da se tudi v socializmu družbeni kapital ne more distribuirati brezplačno, po nekakšnih subjektivnih ključih« (str. 59–60). In spet na drugem mestu: »Mislim, da se v tem pogledu moramo otresti zablode, ki jo je pogosto srečati v naši teoriji in tudi praksi. To je, preprosto povedano, nekakšno podcenjevanje ali celo negiranje funkcije družbenega kapitala oziroma zabloda, da moremo odpraviti ekonomsko vlogo in funkcijo sredstev družbene reprodukcije v našem sistemu. Seveda je kapital izgubil razredno naravo s tem, da ga obvladuje sam delavec, vendar je kapital tudi še naprej opredmetena vrednost kot izraz minulega dela – njegova vrednost se ni izgubila. Objektivnih ekonomskih zakonov ni mogoče zanemarjati. Kajti dokler obstaja družbeni kapital kot vrednost, za delavce v temeljnih organizacijah združenega dela pa ima tudi svojo specifično uporabno vrednost, ga ni mogoče ‚brezplačno‘ brez ustreznega nadomestila, kratko malo z nekakšnim administrativnim dirigiranjem prelivati med temeljnimi organizacijami združenega dela« (str. 49).

Razume se seveda, da ima stvar, ki ni »brezplačna«, oziroma stvar, za katero je treba plačati »nadomestilo«, ceno, pa najsi jo imenujemo tako ali drugače. Kardelj, ki ima pred očmi dohodkovne odnose med samoupravnimi producenti, pravi, da se to nadomestilo (ali cena) »ne oblikuje kot cena v kapitalističnih družbenih odnosih, to je na trgu kapitala,

marveč kot družbeno določeno merilo ekonomiziranja z družbenim kapitalom. Ta družbena merila je treba določati z delom in na podlagi zakona, nato pa na podlagi in v okviru zakonov, s samoupravnimi sporazumi in družbenimi dogovori in neposrednimi pogodbami med partnerji» (str. 49). Kardeljevo »nadomestilo« ali cena niti ni prava, gola cena družbenega kapitala, tako kot so v kapitalizmu obresti prava cena kapitala, saj vsebuje tudi element upravljskega dobička.

Za uporabo družbenega kapitala se torej mora plačati (ali obračunavati) »nadomestilo«, »odškodnina« ali cena, ki pomeni za organizacijo združenega dela – čeprav je po svoji vsebini presežno delo – produkcijski strošek. Za organizacijo, ki sredstva dobiva ali uporablja, je ta produkcijski strošek element v strukturi cene in potemtakem dohodka, enako kot so tudi osebni dohodki delavcev hkrati dejanski produkcijski strošek, torej element v strukturi cene produkta in dohodka. To nadomestilo za uporabo družbenega kapitala je tudi mogoče plačati (ali obračunati), in sicer iz povečanja dohodka, ki nastane zaradi uporabe kapitala – seveda, če je ta uporaba racionalna, to je, če je sredstvo za »povečevanje produktivnosti dela in dohodka, s tem pa tudi za povečanje družbenega bogastva sploh«, kot to Kardelj upravičeno predpostavlja. Nadomestilo ali cena uporabe družbenega kapitala torej ne more obremenjevati organizacije združenega dela nič drugače kakor cena surovine ali kateregakoli produkcijskega faktorja. Seveda je možno, da kdo družbeni kapital uporablja tudi neracionalno, ga razmetuje ali uničuje. Vendar sistem mora počivati na predpostavki, da se družbeni kapital uporablja na tak način, da prinaša dohodek in ne izgubo, in bi bilo zato potrebno v sistem vgraditi varovalne mehanizme, ki bi zagotavljali racionalno uporabo družbenih sredstev.

Minulo delo torej s tem, ko se združuje z živim delom, ustvarja pogoje za naraščanje produktivnosti dela. To je »splošna« ekonomska zakonitost, ki velja v vseh produkcijskih načinih. Bolj ko je živo delo opremljeno z minulim delom, večjo količino uporabnih vrednosti – *ceteris paribus* – producira živo delo v enoti časa. V blagovni obliki produkcije, ne glede na značaj lastninskih odnosov, ustvarja minulo delo tudi pogoje za povečanje dohodka. V tem pogledu je Kardelj popolnoma jasen. Gre za ekonomsko zakonitost, ki bi po zgoraj omenjeni pogojni klasifikaciji spadala v prvo vrsto ekonomskih zakonitosti.

Tudi pri odgovoru na naslednja vprašanja, ki se takoj pojavljajo – kako se formira dohodek od minulega dela, kdo ga prisvaja in za kaj se uporablja – je Kardeljevo načelno stališče določeno: odločno nasprotuje subjektivizmu in administrativnemu dirigiranju in se zavzema za spoštovanje ekonomskih zakonitosti.

Te zakonitosti ne izhajajo samo iz blagovnega značaja gospodarstva in tudi ne samo iz značilnosti razvitega blagovnega gospodarstva, temveč v prvi vrsti iz lastninskih odnosov v družbi, torej pri nas iz družbene lastnine in samoupravljanja. Po zgornji pogojni klasifikaciji bi torej spadale v

drugo vrsto ekonomskih zakonitosti, tistih, ki so nastale in ki delujejo (ali ne delujejo) z voljo vladajočih subjektivnih sil družbe.

VI

Toda preden se lotimo teh vprašanj, se moramo ponovno ozreti na Kardeljevo definicijo minulega dela. Ali so za njega izrazi »minulo delo«, »družbeni kapital«, »akumulacija«, »sredstva razširjene reprodukcije«, »celotna produkcijska sredstva z denarnimi sredstvi za razširjanje materialne baze dela vred« – sinonimi ali pa različne oblike oziroma deli iste kategorije?

Najzanimivejši del minulega dela je za Kardelja vsekakor akumulacija v obliki denarne akumulacije. Akumulacija je po svoji vsebini presežno delo in prav razpolaganje s presežnim delom je odločujoče za značaj družbenoekonomskih odnosov, torej tudi za resnično socialistični značaj družbenega reda. Dalje, od velikosti akumulacije in od tega, za kaj se ta akumulacija uporabi, sta odvisna tempo in struktura materialnega gospodarskega razvoja in s tem reševanje osnovnih materialnih problemov družbe; to še zlasti zato, ker je akumulacija likviden, popolnoma mobilni del minulega dela in zato najprimernejša za združevanje sredstev in dohodkovno povezovanje med organizacijami združenega dela. Toda Kardeljevo uvrščanje posameznih elementov minulega dela v isto vrsto kot družbeni kapital priča o njegovi misli, da – kar zadeva dohodek iz minulega dela – ekonomsko ne bi bilo smiselno delati kakršnokoli razliko med posameznimi elementi minulega dela. Celotna vrednost v procesu družbene reprodukcije je enoten družbeni kapital, ki omogoča produktivnost človeškega dela in skupaj z njim ustvarja uporabne vrednosti in dohodek. Z drugimi besedami, celotni družbeni kapital je akumulirano minulo delo in glede na to je Kardeljeva kategorija minulega dela istovetna s kategorijo družbenega kapitala. Potrebna je racionalna uporaba ne le akumulacije, temveč celotnega minulega dela.

VII

Zdaj se vračamo k vprašanju o ekonomskih zakonitostih, ki v sistemu socialističnega samoupravljanja veljajo za dohodek od minulega dela in če te obstajajo, kaj bi lahko o njih povedali.

Kardeljevo zoperstavljanje administrativnemu diriganju in voluntarizmu govori o njegovem prepričanju, da ekonomske zakonitosti socialističnega samoupravljanja obstajajo. Deloma stojijo za pravnimi, normativnimi formulacijami v Ustavi in Zakonu o združenem delu.⁷ Ustava in Zakon o združenem delu sta seveda pravna, ne pa ekonomska zakona; nista politična ekonomija socializma. Kardelj je dal zanjo idejne osnove in nenehno pozival ekonomiste, da na teh osnovah zgradijo konsistenten

⁷ »Ponosni smo lahko, da imamo možnost sprejeti zakon o združenem delu, hudo napak pa bi ravnali, če bi mislili, da je to najvišji dosežek, do katerega socializem more in mora priti.« str. 29.

sistem politične ekonomije socialističnega samoupravljanja; hkrati je opozarjal na posledice, ki bi jih kasnitev ali neizpolnitev te naloge lahko imela za naš ekonomski in družbeni razvoj. Tukaj ni prostora za razpravo o objektivnih in subjektivnih vzrokih zakasnitve, dejstvo pa je, da je problem konsistentnega sistema politične ekonomije socialističnega samoupravljanja še odprt in bo zahteval še resne napore jugoslovanskih ekonomistov.

Ker je minulo delo kategorija produkcije in razdelitve, se po mojem mnenju vprašanja minulega dela ni mogoče lotiti zunaj okvira socialistične razdelitve dohodka sploh. Zato bom v nadaljnji razpravi poskušal prikazati nekatera svoja razmišljanja o vprašanih razdelitve dohodka, vključno dohodka od minulega dela. Mislim, da utegnejo pri tem prav priti elementi komparativne analize.

VIII

Pri obravnavanju Kardeljeve znanstvene zapuščine ni nepomembno opozoriti na zvezo med njegovim pristopom k analizi socialističnega samoupravljanja in Marxovo metodo materialistične dialektike, kakor jo je uporabil pri svojem raziskovanju, ne prikazu, delovanja zakona vrednosti v razmerah kapitalistične lastnine produkcijskih sredstev. Mislim na njegove poglede na produkcijo kot dialektično enotnost naravnega in družbenega procesa, to je materialne vsebine in družbene oblike, pri čemer primat pripada vsebini.

Marx je v *Kapitalu*, zlasti v prvem in tretjem delu, prikazal zakonitosti formiranja dohodka, pa tudi dohodka od kapitala, kot posledice delovanja zakona vrednosti v razmerah kapitalistične svobodne konkurence na trgu.⁸ Na kratko bi lahko mehanizem kapitalistične razdelitve prikazali takole:

Produkcijo in razdelitev uporabnih vrednosti uravnava zakon vrednosti na način, ki ustreza kapitalističnim produkcijskim odnosom. Za te je značilno, da obstajajo trije razredi privatnih lastnikov elementov, ki so potrebni za produkcijo uporabnih vrednosti: kapitalisti, ki so lastniki kapitala v vseh oblikah, ki jih ta dobiva v svojem krožnem gibanju; zemljiški lastniki, ki imajo monopol nad naravnimi bogastvi, in mezdni delavci, ki posedujejo delovno silo. Sam kapitalistični razred deli Marx v svoji analizi na dva sloja: lastnike denarnega kapitala in kapitalistične podjetnike. Organizator produkcije je »aktivni kapitalist«, podjetnik. Da bi dosegel profit, mora z denarnim (morda sposojenim) kapitalom kupiti na trgu elemente, potrebne za produkcijo uporabnih vrednosti. Povpraševanje po teh elementih, tako imenovanih »storitvah produkcijskih faktor-

⁸ Vemo, da takšne konkurence v kapitalistični stvarnosti ni nikoli bilo – čeprav se ji je stanje v Zahodni Evropi okoli polovice preteklega stoletja približalo – saj je na reprodukcijski proces vedno vplivala državna politika in volja močnih ekonomskih subjektov. Toda Marx je v analizi kapitalizma moral te vplive abstrahirati, da bi odkril *ekonomski zakon*, tj. tendence, neodvisne od subjektivnih želja. Ta opomba se mi zdi umestna glede na izkušnjo, da se pomen abstraktne analize pogosto podcenjuje.

jev«, določajo proizvodne potrebe kapitalističnih podjetnikov.⁹ Pri srečanju povpraševanja in ponudbe vsakega faktorja na trgu se oblikuje njegova cena v višini, ki izenačuje obseg povpraševanja faktorja z njegovo ponudbo in ta cena tvori dohodek njegovega lastnika. Tako dobijo delavci za prodajo delovne sile mezdo, zemljiški lastniki za prodajo »produktivnih storitev« zemlje rento, lastniki denarnega kapitala za odstopanje njegove uporabne vrednosti obresti, kapitalističnim podjetnikom pa ostane podjetniški dobiček, katerega višina je odvisna od velikosti investiranega kapitala in od uspešnosti poslovanja. Podjetniški dobiček je potemtakem reziduum in resnični kazalec poslovnega uspeha podjetja.

Dohodek v kapitalizmu torej kratkoročno¹⁰ določa s strani materialne vsebine nujnost udeležbe produkcijskih faktorjev v produkciji uporabnih vrednosti, ki s prodajo prinašajo podjetniku dohodek, profit in podjetniški dobiček, torej nujnost, ki povzroča povpraševanje po faktorjih; s strani družbeno-produkcijskih odnosov pa privatna monopolistična lastnina faktorjev, ki stoji za njihovo ponudbo in ki omogoča, da si prisvoji del nove vrednosti, ustvarjene z delom mezdnih delavcev. Na temelju vloge, ki jo njihovi produkcijski faktorji igrajo v procesu ustvarjanja uporabnih vrednosti, pritegnejo njihovi lastniki na temelju delovanja tržnih zakonitosti dohodek iz celotne mase z delom novoustvarjene vrednosti.¹¹ Taka razdelitev novoustvarjene vrednosti ni slučajna, temveč zakonita, brž ko je dana kapitalistična razdelitev produkcijskih sredstev in svobodna konkurenca. Marx ne moralizira in ne pričakuje (za razliko od reformistov) pravičnejše razdelitve dohodkov znotraj kapitalizma, temveč zahteva odpravo kapitalizma in ustvarjanje novega produkcijskega odnosa na temelju družbene lastnine delavcev, torej odpravo razredov in s tem nedelovnih dohodkov.

V Marxovi viziji naturalnega socialističnega gospodarstva, ki naj bi nastalo z revolucijo in podružbljanjem produkcijskih sredstev, prevzema vlogo regulatorja produkcije in razdelitve, namesto zakona vrednosti in tržnega mehanizma, družbeni plan. Na pogosto navajanem in prav tako pozabljanem mestu iz *Kritike gothskega programa* je Marx prikazal svojo idejo o socialistični razdelitvi družbenega produkta, pri čemer po mojem mnenju ni brez pomena, da je v tekstu z debelimi črkami označil, kaj pride kot prvo, kaj kot drugo, tretje itd. Spomnimo se: prvič, nadomestilo porabljenih produkcijskih sredstev; drugič, del za razširjanje produkcije; tretjič, rezervni sklad. Ti odbitki od družbenega produkta so »ekonomska

⁹ Neoklasična teorija je formulirala pravilo, da podjetnik zaradi maksimiranja profita povprašuje po tolikšni količini vsakega produkcijskega faktorja, da se prirastek prihodka, ki ga pričakuje od zadnje še uporabljene enote tega faktorja, izenači z njegovo ceno.

¹⁰ Pogoji ponudbe produkcijskih faktorjev in potemtakem dolgoročne tendence gibanja dohodkov lahko v tej razpravi pustimo ob strani. Sicer pa je za višino dohodka od denarnega kapitala, obresti, uravnoteženje ponudbe in povpraševanja edini zakon.

¹¹ Iz te razdelitve dohodkov, ki jo določajo lastninski odnosi kapitalistične družbe, je neoklasična teorija apologetično sklepala, da je dohodek, ki ga na podlagi nujnega sodelovanja produkcijskih faktorjev v ustvarjanju uporabnih vrednosti dobivajo z razdelitvijo lastniki teh faktorjev, hkrati tudi kazalec prispevka faktorjev v ustvarjanju vrednosti.

nujnost«, torej ekonomska zakonitost, »njih velikost se mora določiti deloma z verjetnostnim računom po obstoječih sredstvih in silah, nikakor pa jih ni mogoče preračunati na osnovi pravičnosti«. Ostanjejo sredstva za potrošnjo, toda preden pridemo do individualne razdelitve«, je treba še zadovoljiti splošne in skupne potrebe in sklade socialnega zavarovanja; ostanek se deli med producenti¹² (v skladu z načelom delitve po delu).

Kot se vidi – in to kaže poudariti – je govor le o makroagregatih razdelitve družbenega produkta, ki so predmet družbenega dogovora, družbenega plana, na temelju bilanc, s katerimi se vzpostavlja ravnotežje med planiranimi potrebami in sredstvi. Vprašanje, kako se bodo vzpostavljale miriade mikroekonomskih ravnotežij, ostaja odprto ne samo v tem tekstu, temveč, kolikor mi je znano, tudi v Marxovem opusu sploh, ker je na vprašanje, kako se bo konkretno gradila socialistična ekonomija, odgovarjal, da bo to pokazala praksa. Praksa graditve socializma pa priča, da v sodobnih velikih družbenih skupnostih ekonomske odnose na področju materialne produkcije v okviru družbeno planiranih agregatov uravnava veliko ceneje in učinkoviteje od podrobnega naturalnega centralnega plana (obvladovani) zakon vrednosti in tržni mehanizem, obvladovan v čim večji meri z dolgoročnimi sporazumi med producenti produktov in storitev in njihovimi potrošniki.

IX

Kardelj je, upoštevaje dve strani produkcije, opredelil vlogo minulega dela v ustvarjanju uporabnih vrednosti in kot novi družbenoekonomski odnos.

Materialna vsebina produkcije je pri socialističnem samoupravljanju glede bistvenih značilnosti enaka kot pri kateremkoli produkcijskem načinu: živo, tekoče delo producira uporabne vrednosti s pomočjo produkcijskih sredstev. Posamezne skupine produkcijskih faktorjev – živo delo (to je neposredno produktivno delo in delo upravljanja),¹³ minulo delo in naravna bogastva – sodelujejo *komplementarno* v ustvarjanju uporabnih vrednosti. Zato se, če izvzamemo teoretično možnost ugotavljanja dodatnega donosa na meji, ne more kvantitativno ugotoviti poprečen prispevek posameznega faktorja ali skupine faktorjev, pri ustvarjanju uporabne vrednosti in tako tudi ne povprečen prispevek minulega dela.¹⁴ Kot družbeni proces označujeta samoupravno socialistično gospodarstvo dve dejstvi, od katerih prvo vsebuje zametke prihodnosti, medtem ko je drugo dediščina preteklosti.

Prvič, osnovni produkcijski odnos je družbena lastnina produkcijskih sredstev in delavsko samoupravljanje. Za razliko od državne lastnine v sistemih etatističnega socializma je samoupravljanje delavcev bistveni

¹² K. Marx, o. c. str. 12.

¹³ »Kajti tudi upravljanje družbenega kapitala in gospodarjenje z njim je prav tako delo, ki ga delavec opravlja kot samoupravljaec«, str. 67.

¹⁴ Empirični poskusi v tej smeri so po mojem mnenju povezani s teoremom v op. 11.

atribut resnične družbene lastnine. Kardelj piše: »Bistvo samoupravljanja je, da delavec hkrati dela in opravlja tiste funkcije, ki jih je v kapitalistični družbi izvrševal kapitalist, v etastični družbi pa država« (str. 68).

Katere so te funkcije? Marxova analiza je pokazala, da ima kapitalist dve funkciji: lastnika kapitala in podjetnika. V etastičnem socializmu ti dve funkciji opravlja država po svojih organih. V samoupravnem socializmu stoji za štirimi skupinami faktorjev – po analogiji z Marxovo analizo: dela, podjetništva, kapitala in zemlje – kot lastnik samo en razred. V enem subjektu, združenem delavcu, so združene vse tiste funkcije, ki so bile v kapitalistični družbi – kar zadeva lastnino – porazdeljene med tremi razredi in dvema slojema kapitalističnega razreda. Lastniki delovne sile so kot združeni delavci hkrati lastniki družbenega kapitala in naravnih bogastev in kot samoupravljalci organizirajo proces. »Pri določanju pojma in bistva socialističnega samoupravnega združenega dela moramo izhajati iz delavca v tem delu, od neposrednega povezovanja dela, upravljanja in razpolaganja z delom in sredstvi za proizvodnjo in reprodukcijo, to je ‚družbenega kapitala‘ v rokah delavcev, kajti v tem se dejansko izraža bistvo odprave kapitalističnih produkcijskih odnosov, ki temeljijo na razrednem ločevanju lastnine in razpolaganja s kapitalom na eni ter delovne sile na drugi strani« (str. 13). Kardeljev odpor proti tehnokratizmu in nepotrebni državni administrativni intervenciji lahko razumemo kot odpor proti ogrožanju enotnosti funkcije neposrednega produktivnega dela in funkcije upravljanja: vsak delavec mora upravljati. Po drugi strani je Kardelj videl v osamosvojitvi denarnega kapitala v bančnem sistemu ogrožanje enotnosti funkcije upravljanja in lastnine denarnega kapitala. Kreditne odnose je sicer toleriral kot nekaj, kar si je socialistično gospodarstvo »upravičeno ‚sposodilo‘« (str. 85) od kapitalizma, toda najodločneje se je zavzemal za združevanje dela in sredstev, torej za odnose, ko nastopa združeno delo tudi kot »podjetnik« s prevzemanjem investicijskega tveganja, torej v združeni funkciji delavca, upravljalca in lastnika družbenega kapitala.

Drugo dejstvo je blagovna oblika produkcije. Produkti in produkcijski faktorji so – v čistem sistemu z izjemo delovne sile – blago, imajo vrednostno obliko in ceno. Blagovno gospodarstvo, denarno gospodarstvo, tržno gospodarstvo so sinonimi. Zakon vrednosti se lahko uresničuje samo s trgom, na katerem se z uravnoveževanjem ponudbe in povpraševanja uresničuje ravnotežje med potrebami in sredstvi. Zakon trga pe je: če je pri dani ceni obseg ponudbe manjši od obsega denarnega povpraševanja, nastopi, vsaj sprva, *tendenca* vrednostnega napihovanja (»inflacija«) ponudbe, tako da se ta vrednostno izenači z obsegom denarnega povpraševanja; in obratno, če obseg ponudbe presega obseg povpraševanja. Zakon velja tako v makro kot v mikro merilih, enako za produkcijske faktorje in za produkte, kar na daljši rok povzroča spremembe v gospodarski strukturi.

V sistemu socialističnega samoupravljanja zakon vrednosti seveda ne deluje svobodno, temveč na specifičen način, ki vsebuje elemente naturalnega planskega gospodarstva oddaljene prihodnosti. Tu ni mesto za razpravo o razmerju in medsebojnem prepletanju elementov obeh mehanizmov uravnavanja gospodarstva – družbenega plana in trga. Toda, da bi se izognili škodljivim disproporcem v gospodarstvu obstaja *nujnost uravnoveževanja sredstev in potreb* tako na mikro kot na makro planu. Do uravnoveževanja prihaja vsaj v mikro odnosih materialne sfere prek soočanja ponudbe in povpraševanja na »specifičnem samoupravnem trgu« (Kardelj). Tak trg ima za pogoj, da se njegovo delovanje usmerja s planom in z instrumenti ekonomske politike, torej s sredstvi, s katerimi se vpliva predvsem na ponudbo, povpraševanje, pa tudi na ceno.¹⁵

X

Kaj lahko po zgornji komparativni analizi rečemo o zakonih razdelitve v sistemu socialističnega samoupravljanja, in še posebej o dohodku od minulega dela?

Morda je tu mesto, da primerjamo položaj združenega delavca še s položajem drobnega blagovnega producenta v čistem, abstraktnem modelu enostavne blagovne produkcije.¹⁶ Tudi v drobnem blagovnem procentu so združene funkcije produktivnega delavca, lastnika produkcijskih sredstev in upravljalca. S prodajo svojega produkta pridobiva dohodek, s katerim (po plačilu morebitnih dajatev) »svobodno« razpolaga. Vse lahko porabi in propade kot producent; na njegovo mesto bo stopil kdo drug. Toda, če želi obstati kot producent, mora nadomestiti porabljena produkcijska sredstva in z dohodkom, ki mu ostane, kupiti življenjske potrebščine, nujne za reprodukcije svoje delovne sile. To so dejanski eksplicitni stroški njegove produkcije in zdaj lahko nadaljuje enostavno reprodukcijo. Če cena, ki jo doseže, preseže njegove eksplicitne stroške, lahko presežek porabi ali za zvišanje svojega standarda ali za razširjanje produkcije, k čemer ga sicer v čistem modelu sili že konkurenca. Tudi naš združení delavec dosega zaradi funkcij v procesu reprodukcije enoten prihodek v svoji (temeljni) organizaciji združenega dela, toda tega prihodka – kot je Marx opozoril v kritiki Lassalleovih idej o pravici delavcev na celoten donos njihovega dela – za razliko od drobnega blagovnega producenta ne sme porabiti za svojo potrošnjo. Njegova lastnina ni privatna lastnina s pravico utendi et abutendi, temveč družbena lastnina, s katero mora upravljati kot dober gospodar. Po nadomestitvi porabljenih

¹⁵ Administrativno določanje cene na ravni, ki je nižja od ravnotežne cene, lahko povzroči pomanjkanje blaga, lahko pa tudi doseže želeni učinek, če se z ustreznimi ukrepi spodbudi zmanjšanje povpraševanja ali zvečanje ponudbe. Zvečanje ponudbe pri takšni nižji ceni se lahko pričakuje, če imajo producenti notranje rezerve, ki jih bodo izkoristili in znižali produkcijske stroške, da bi prišli do dohodka. Toda na dolgi rok cena (z morebitno kompenzacijo ali pod.) mora kriti (eksplicitne in implicitne) stroške tistih producentov, katerih ponudba je še potrebna, da bi se zadovoljilo efektivno povpraševanje.

¹⁶ Takšen sistem ni nikoli obstajal kot samostojen, je pa od nastanka privatne lastnine spremljal in bo spremljal dominantne produkcijske načine.

produkcijskih sredstev mu ostane enotni dohodek, iz katerega zadovoljuje splošne in skupne družbene potrebe, s preostalim čistim dohodkom pa razpolaga »resnično svobodno« (Kardelj). »Resnično svobodno« pa ne pomeni voluntaristično, temveč v okviru spoznanih »ekonomskih nujnosti« (Marx), ne samovoljno, temveč kot dober gospodar.

Iz znanega mesta v *Kapitalu*, kjer Marx zaradi ponazoritve navaja pet skupin faktorjev produktivnosti dela, izhaja, kot je pokazala tudi prejšnja analiza, da se ne da kvantitativno ugotoviti poprečen prispevek posameznega produkcijskega faktorja ali skupine faktorjev pri ustvarjanju uporabne vrednosti in dohodka. To velja tudi za minulo delo kot faktor produktivnosti živega dela in potemtakem tudi kot faktor dohodka iz mase vrednosti, ustvarjene z abstraktnim delom. Zato govorimo o enotnem dohodku, ki ima družbeni značaj. Torej se tudi razdelitev dohodka na posamezne kategorije razdelitve – ki se v kapitalizmu svobodne konkurence opravi na trgu, v etatističnem socializmu pa z državnim planom – lahko izvrši samo z družbeno konvencijo, z *družbenim dogovorom*, torej, kot je rekel Marx »po obstoječih sredstvih in silah, nikakor pa jih ni mogoče preračunati na osnovi pravičnosti.« Tudi dohodek od minulega dela se ne da ugotoviti niti s pravičnostjo niti z njegovim prispevkom celotnemu dohodku. Določi se lahko, ponavljam, samo z družbeno konvencijo.

Še bolj kakor dohodek kot celota ima prav ta del dohodka, dohodek od minulega dela, značaj družbenega dohodka, saj neposredno izhaja iz družbene lastnine, ki z njo upravljajo organizacije združenega dela in ki jim omogoča produktivnost dela. Povečanje produktivnosti dela v neki temeljni organizaciji pomeni zmanjšanje stroškov njene produkcije in ji pri dani ceni produktov poveča dohodek. Ko povečanje produktivnosti zajame panogo in postane splošno, se po delovni teoriji vrednosti vrednost enote produkta zmanjša in – ceteri paribus – cena se zniža. Z znižanjem cen se dohodek od minulega dela pokaže v *povečanju realnega dohodka družbe kot celote*. Drugače povedano, povečanje produktivnosti dela daje več uporabnih vrednosti za razširjanje produkcije in za zadovoljevanje splošnih, skupnih in individualnih potreb. Dohodek od minulega dela se pokaže v vseh kategorijah razdelitve dohodka v njihovem realnem izrazu, skratka v povečanju družbene blaginje. Sicer pa je to dejanski zgodovinski trend.

Naloga sistema je, zagotoviti čim bolj racionalno uporabo družbenih sredstev in s tem čim večji dohodek od minulega dela. Glede na denarni značaj gospodarstva igrajo pri tem seveda najpomembnejšo vlogo prav *nominalne* kategorije razdelitve dohodka. »Če delavec ne bo v takšnem položaju, da bi znal ekonomizirati z družbenim kapitalom, za katerega je zdaj zadolžen, tedaj glede tega ne bo mogel tudi prevzeti družbene odgovornosti. Do predvčerajšnjim je to delala država, včeraj je to delal generalni direktor oziroma tehnostruktura s svojim monopolom, zdaj pa je, naj povem poenostavljeno, delavec tisti ‚monopolist‘, ki ima na voljo

družbeni kapital v temeljni organizaciji združenega dela. Ali lahko mislimo, da ni odgovoren za usodo tega družbenega kapitala, ali lahko izhajamo iz tega, da ima pravico delati, kar se mu zljubi, da pa kdo drug nosi posledice slabega gospodarjenja z družbenim kapitalom? Če tako postavimo zadevo, se moramo vprašati, kako moramo delavca usposobiti in stimulirati oziroma zainteresirati, da bi z družbenim kapitalom ekonomiziral tako, kakor je potrebno. Po mojem mnenju je to mogoče le, če je dohodek temeljne organizacije združenega dela odvisen tako od tekočega dela delavcev kot tudi tega, kar imenujemo gospodarjenje s podružbljenim minulim delom, oziroma od gospodarjenja s celotnim družbenim kapitalom. Delavec mora čutiti učinke ekonomiziranja z družbenim kapitalom predvsem v dohodku svoje temeljne organizacije združenega dela, potlej pa tudi v svojem osebnem dohodku« (str. 51).

Svojčas sem razmišljal, ali ne bi bilo primerno – prav zato, da bi delavec videl, kaj dobi od tekočega dela, kaj pa od gospodarjenja s podružbljenim minulim delom – uvesti v razdelitev čistega dohodka tri kategorije. Prvič, obveznost izločanja in obračunavanja sredstev za razširjanje produkcije na osnovi velikosti uporabljenega družbenega kapitala. Drugič, osebni dohodek iz tekočega dela, enak za enako količino in kvaliteto ne glede na panogo in uspeh poslovanja. In tretjič, dohodek od upravljalnega dela, katerega celotna masa bi bila odvisna od uspešnosti upravljanja z družbenim kapitalom, s katerim upravlja TOZD neposredno ali prek združevanja sredstev.¹⁷ Medtem ko bi bili prvi dve kategoriji predmet družbenega dogovora v skladu z nujnostjo zagotavljanja *ravnotežja med potrebami in sredstvi*, tretje kategorije kot reziduuma v načelu ne bi smeli z ničemer omejevati, ker je za učinkovitost sistema uravnolovka nevarnejša kot pa »bogatitev« na osnovi uspešnega gospodarjenja z družbenim kapitalom. Čeprav prispevka minulega dela k dohodku ni mogoče objektivno ugotoviti, bi lahko zgornje kategorije razdelitve rabile kot *konvencionalni kazalec* – druga kot kazalec prispevka tekočega dela, prva in tretja pa kot kazalca prispevka minulega dela.

Če sem prav razumel Kardeljevo misel, tem kategorijam razdelitve ni ugovarjal, jih je pa imel le za analitične, »kalkulativne« kategorije; morda predvsem zaradi sedanje strukture našega gospodarstva.

Kategorija minulega dela je izhodišče za analizo kategorije dohodka, vprašanje dohodka in dohodkovnih odnosov pa »je dejansko centralno vprašanje reproduciranja socialističnih družbenoekonomskih odnosov in, dejal bi, centralno vprašanje graditve in nadaljnjega razvoja našega gospodarskega sistema na temeljih socialističnega samoupravljanja« (str. 35). To pa je kompleks vprašanj, ki zasluži posebno obdelavo.

¹⁷ Podrobnejšo obrazložitev lahko bralec najde v spisih *Konkurencija i stimulacija u našem privrednom sistemu* (»Ekonomska«, 1958, št. 4), *Cena upotrebne vrednosti društvenog kapitala* (»Ekonomska misao«, 1968, št. 3) in *Radničko upravljanje i društvena svojina* (»Ekonomska misao«, 1971, št. 1).

Trnova pot do jugoslovanske strategije tehnološkega razvoja

K celovitemu spletu snovanja in uresničevanja razvojnih ciljev na temelju začrtanega modela socialističnih samoupravnih odnosov pri nas in dograjevanja ustreznih sistemskih rešitev na tem področju se je pridružila še ena naloga, ki jo bo najbrž tudi treba vsaj v grobem opraviti še v letošnjem letu: izdelati projekt enotne dolgoročne strategije tehnološkega razvoja Jugoslavije. O tem so se sicer začele prve javne razprave že pred kakšnimi tremi ali štirimi leti, januarja lani pa so v Gospodarski zbornici Jugoslavije začeli organizirano akcijo. Ta je po mnogih sestankih in posvetih naposled pripeljala do tega, da je bil sredi novembra objavljen za javno razpravo osnutek družbenega dogovora o tako imenovani strategiji tehnološkega razvoja v SFRJ, ki naj bi ga sklenile skupščine republik in pokrajin, gospodarske zbornice, vse interesne skupnosti za ekonomske odnose s tujino ter Zveza republiških in pokrajinskih skupnosti za znanost.

Naj takoj povemo, da je bil v dosedanjih razpravah (tudi v Sloveniji), osnutek te »strategije« v glavnem zavržen, kar seveda za naše razmere ni prav nič presenetljivo. Kot kaže, je bil pripravljen na podoben način kot številni drugi družbeni dogovori na tej ravni, ki se tičejo sistema, in ki doživljajo, preden so (zelo pozno) sprejeti, dolgotrajne procedure, odlaganja in manipulacije. Do tega prihaja v bistvu še največkrat zaradi dveh napak: zaradi pomanjkljive podatkovne oziroma informacijske podlage, in pa zaradi sugeriranih usmeritev, ki se opirajo na še ne razjasnjene ali pa enostransko zasnovane predpostavke.

O tem sicer več pozneje. Preden se odločimo, kako naj bi bil zasnovan enoten tehnološki razvoj v naši državi, najprej pogledjmo, kaj vse sploh narekuje izdelavo in sprejem takega projekta.

Poleg tega, da neko tako strategijo v naši državi nujno potrebujemo (in da se pravzaprav že dela neizmerljiva družbena škoda, ker je še nimamo), izhajamo iz trditve, da gre za izredno ambiciozno nalogo, saj je treba tehnološki razvoj opredeliti kot neločljivi del družbenoekonomskega in družbenokulturnega razvoja in ga povezati v celovito verigo, katere temeljni členi so med drugim še inovacijski proces, produktivnost in konkurenčna sposobnost. S snovanjem te strategije je npr. tesno povezan tudi sprejem kriterijev in postopka za pridobitev tuje tehnologije. Gre tudi za povezavo tehnološke in družbene usmeritve z dolgoročno ekonomsko politiko, ki se mora iz količinskih izhodišč preusmeriti na kakovostno selektivno načrtovanje proizvodnje. Smernice strategije teh-

nološkega razvoja bo treba vgraditi tudi (to je eden od končnih ciljev te naloge) v družbeni plan razvoja Jugoslavije za obdobje 1981–1985 in seveda tudi v razvojne projekcije do leta 2000.

Skratka, ta »strategija« (ali denimo – koordiniranje in usmerjanje) bi morala postati sestavni del planiranja na vseh ravneh, zlasti pa sestavni del prestrukturiranja, ki ga v naših razmerah pojmuje – če zelo na kratko rezimiramo več ali manj usklajene definicije – kot intenzivnejšo izrabo doma razpoložljivih naravnih in človeških danosti ter usmeritev v razvoj proizvodnih zmogljivosti, ki čim manj bremenijo ali slabšajo devizno bilanco, to je odvisnost od tujine (to je, da rabijo čim manj uvoznih surovin in energije, da nadomeščajo uvoz – in sicer ravno v tehnološkem smislu!), in ki predstavljajo na visokem znanju temelječo tehnološko intenzivno proizvodnjo oziroma sploh tako imenovane kvalitetne razvojne faktorje, kot so visoka stopnja predelave, produktivnosti itd.

Da bi razumeli vso neogibnost in nujnost sprejema takega dogovora na ravni federacije, si moramo priklicati v spomin še nekatera dejstva, pa tudi razjasniti kakšne morebitne nesporazume.

Ena od stalnic proklamirane razvojne (stabilizacijske) usmeritve naše države je torej, kot smo rekli, večje opiranje na lastne sile, kar je tudi pogoj za enakopravno vključitev v mednarodno delitev dela. To smo sicer v raznih dokumentih že ničkolikokrat zelo lepo povedali, vprašanje pa je, ali se v celoti zavedamo tudi cene oziroma posledic take usmeritve. Ali se res povsem zavedamo, v kakšnem svetu živimo?

V sodobni zgodovini je tehnologija že dolgo odločilen razvojni dejavnik, lastniki visokoproduktivne in racionalne tehnologije pa so se v razmerju do vseh tistih, ki tehnologijo potrebujejo (in jo morajo kupovati), dokopali do privilegiranega položaja (ki ga, kot vidimo vsak dan, izdatno izrabljajo). Na tej podlagi se danes oblikujejo med državami novi odnosi, v katere so vpletene čedalje bolj zapletene in raznovrstne oblike eksploatacije. Lastniki sodobne tehnologije pa ne razpolagajo samo z močnim kapitalom, ampak so tudi zelo dobro organizirani, kadrovsko kompletirani z vsemi profili strokovnjakov za vse vrste poslov in imajo zelo razvit in sodoben (računalniško zasnovan) sistem zbiranja informacij.

Jugoslavija je v zadnjem desetletju zmanjševala svoj (že tako zelo skromen) delež v svetovni menjavi blaga in storitev. Sedaj ugotavljamo, da je ponoven prodor v svet eksistenčno vprašanje naše ekonomije. Toda »prodrali« bomo na trge, ki jih danes obvladujejo lastniki vrhunske tehnologije z opisanimi prednostmi. In kakšne so naše možnosti v tem prostoru? S katerimi vrstami blaga, ali drugače povedano, s kakšno tehnologijo izdelave blaga smo sposobni zagotoviti trajnejšo navzočnost na teh trgih in postati vsaj kolikor toliko konkurenčni oziroma iztržiti tako ceno, ki bo zagotavljala reprodukcijo te naše proizvodnje? Izbor in usmeritev tehnologije (strategija) bi torej morala biti tesno povezana z izvoznimi plani in tudi s celotnim spremljajočim režimom zunanjetrgovinske menjave.

Če hočemo biti povsem stvarni, moramo najbrž ugotoviti, da so naše izhodiščne pozicije v zvezi s tem relativno šibke. Seveda ni mogoče trditi, da je vsa industrijska oprema, ki smo je denimo, v zadnjih desetih letih kar vseprek zelo veliko nakupili (in se zanjo tako zadolžili, da je prišla država na rob zunanje likvidnosti), za v koš. Gotovo pa je stihijski uvoz ob odsotnosti organiziranega usmerjanja in trdnejših kriterijev ter spričo nizkega nivoja pogajalske sposobnosti naših podjetij povzročil, da sta povprečna raven sodobnosti instaliranih zmogljivosti in učinkovitost te tehnologije nesorazmerno nižja od cene, ki je bila plačana.

Res je sicer, da je Jugoslaviji ravno z uporabo (uvozom) na nekaterih področjih sploh izključno tujega znanja uspelo v sorazmerno kratkem obdobju prekoračiti mejo gospodarske nerazvitosti in vstopiti v tako imenovano srednjo industrijsko razvitost. Toda takšna je kvaliteta te »srednje razvitosti«? Razpolagamo z velikim številom tehnologij najrazličnejšega izvora. Mnoge od njih so bile zlasti v preteklih obdobjih kupljene pod pogoji, ki nas v surovinskem, energetskem in razvojnem pogledu postavljajo v dokaj močno odvisnost od njihovih lastnikov. Detipizacija instaliranih strojev in opreme ima pri tem lahko še svoje druge, izrazito negativne in nevarne posledice.

Če namreč govorimo o današnjih možnostih jugoslovanskega gospodarstva za enakopravno in učinkovito vključevanje v mednarodno menjavo, je bistveno vprašanje, koliko je to gospodarstvo, ki razpolaga s takšno ali drugačno pretežno uvoženo tehnologijo, organizirano in sposobno, da to tehnologijo ne samo usvoji, ampak postopoma tudi naprej razvija. Žal na to vprašanje nimamo zanesljivega in natančnejšega odgovora, ker tega nihče ni sistematično spremljal za območje vse države – čeprav bi bil tak posnetek stanja pravzaprav eden prvih pogojev za resno obravnavo naše bodoče strategije na tem področju.

Gotovo je najbrž to, da smo se te nujnosti spomnili dokaj pozno. Namesto da bi po prvi fazi, ko je bilo golo kupovanje industrijske lastnine pač neogibno, sledila faza postopnega načrtnega razvoja lastnih tehnologij z angažiranjem in pospeševanjem lastnih razvojnoraziskovalnih kapacitet, se je začel v jugoslovanskem gospodarstvu proces cikličnega uvoza tehnologij, s katerim je bilo v veliki meri objektivno zapostavljeno in blokirano lastno razvojno-raziskovalno delo tudi v večjih organizacijah združenega dela, s čimer se je povečevala njihova odvisnost od tujih partnerjev, ki so si, ravno prek sodelovanja z našimi podjetji, začeli ustvarjati na našem trgu monopolne položaje. Nekatera jugoslovanska podjetja so se celo začela obnašati kot nekakšni »družinski člani« tujih firm, s katerimi so se povezala in katerih interese so predvsem zastopala, ter se podrežati njihovi poslovni filozofiji. Te firme so na ta način tudi svoj medsebojni konkurenčni boj začele prenašati v jugoslovanski prostor. Koliko sta poslovna filozofija in obnašanje tujega kapitala tuja našemu samoupravnemu socialističnemu sistemu, pa nam najbrž ni treba posebej dokazovati. Kot se danes ugotavlja, so bili pojavi take transmisije nam tujih družbe-

noekonomskih odnosov na nekaterih proizvodnih sektorjih tudi ena od pomembnih ovir za svobodno združevanje dela in sredstev med našimi organizacijami združenega dela. In ne samo to. Procesi cikličnega uvoza tehnologije, ki jih niso spremljali potrebni ukrepi za razvoj lastne tehnologije, so hkrati zavrli proces svobodne menjave dela med znanostjo in delom, to je med znanstveno in razvojno-raziskovalno ter produkcijsko sfero, saj slednja v takih razmerah in tako vsiljenem ozračju niti ni čutila potrebe po večjem angažiranju domačih znanstvenih in razvojno-raziskovalnih kapacitet. Le zakaj, če pa preprost izračun pokaže, da je nakup tuje (preizkušene) licence cenejši od (tveganega) vlaganja v domače znanje! Iz teh razlogov v industriji naposled tudi ni bilo čutiti objektivne motivacije za tesnejše povezovanje med organizacijami združenega dela zaradi združevanja raziskovalnih naporov. Da o odsotnosti ustreznih sistemskih ukrepov, ki bi morali spodbujati ta prizadevanja, ne govorimo.

Reči je sicer treba, da se je z uveljavitvijo nekaterih zakonov, ki urejajo tako imenovane višje oblike gospodarskega sodelovanja s tujino (po sprejemu zakona o združenem delu) – to so zakon o dolgoročni proizvodni kooperaciji, zakon o skupnih naložbah tujih oseb v naših domačih OZD ter zakon o izumih in tehničnih izboljšavah – začel položaj v tem pogledu izboljševati. Čeprav je tudi ta zakonodaja še nedorečena in nepopolna, saj predpostavlja zlasti izredno visoko (in verjetno nepotrebno) stopnjo diskrecijskega odločanja upravnih organov in pretirano zapletene postopke, so npr. pogodbe o dolgoročni proizvodni kooperaciji s tujimi firmami po letu 1978 kvalitetnejše in je ta kooperacija v marsikakšni delovni organizaciji prinesla pozitivne učinke. To velja vsaj za republiko Slovenijo, kjer je lani neka anketa, ki so jo izvedli na zbornici, pokazala, da večina OZD meni, da se je njihov ekonomski položaj zaradi sklenjene pogodbe izboljšal, da se je pri mnogih dodatno povečal izvoz in da kooperacijske pogodbe v večini primerov niso zahtevale povečanega uvoza surovin in reprodukcijskih materialov.

Situacija, ki je vladala dolgo obdobje pred tem, pa je v nekaterih pogledih naravnost srhljiva. Po podatkih, ki so jih zbrali v merilu federacije, je kar 98% sklenjenih licenčnih pogodb vsebovalo po eno ali več restriktivnih klavzul, med katerimi so najzanimivejše: prepoved izvoza proizvodov, narejenih po uvoženi tehnologiji; obvezno kupovanje reprodukcijskih materialov, surovin in komponent od lastnika tehnologije oziroma od firme, ki jo on določi; prepoved uporabe uvožene tehnologije po izteku pogodbe in celo prepoved nadaljnjega razvijanja te tehnologije. (Znan je bil celo primer, verjetno ne edini, da je neko jugoslovansko podjetje pristalo na klavzulo, po kateri je smelo prodajati po licenci izdelane produkte samo na določenih območjih naše države!)

V zvezi s tem bi se kazalo zamisliti tudi nad opozorilom, da so tako vzpostavljeni neenakopravni odnosi eden od pomembnih virov nestabilnosti jugoslovanskega gospodarstva, saj imajo lastniki tehnologije, kadar

pride do resnejših motenj v tokovih svetovnega gospodarstva, vedno možnost prevaliti težave na naše organizacije združenega dela.

Tudi s pogodbami o dolgoročni proizvodni kooperaciji, poslovno tehničnem sodelovanju in skupnih vlaganjih so se v preteklosti vzpostavljali podobni odnosi – kadar so zahtevale delitev dela, v kateri je vitalne ali bazne komponente, surovine in reprodukcijski material proizvajal tuji partner, tehnološko manj pomembne komponente pa naša organizacija združenega dela. To pomeni, da imajo lahko za nas tudi tiste kooperacije s tujimi firmami, s katerimi dobivamo zgolj komercialno – montažersko oziroma konfekcijsko tehnologijo, enake daljnosežno negativne gospodarske učinke kot licenčne pogodbe za tehnologijo, ki vsebujejo restriktivne (diskriminacijske) klavzule. Zakon o dolgoročni proizvodni kooperaciji iz leta 1978 sicer ne dovoljuje več sklepanja takih pogodb, ker pa so bile mnoge v času pred izdajo tega zakona sklenjene za 10 ali več let, se bo njihov učinek še dlje časa poznal.

Končna posledica vseh teh procesov je skratka ta, da je danes stopnja naše tehnološke odvisnosti od tujine bistveno večja, kot bi bilo to neogibno potrebno zaradi objektivnih zgodovinskih okoliščin in dane stopnje razvitosti naših proizvodjalnih sil.

Vsekakor je ohrabrujoče, da so se v naši državi odgovorni dejavniki (sicer, kot rečeno, zelo pozno) dokopali do spoznanja, kako bistvena je za nadaljnji razvoj jugoslovanske socialistične družbe opredelitev politike tehnološkega razvoja, pa čeprav pot do trdnih rešitev, kot bomo videli, ne bo tako enostavna.

Smo na nekakšnem razpotju: na eni strani je jugoslovansko gospodarstvo spričo dosedanjega stihijskega uvoza tehnologije in znanja ter odsotnosti intenzivnejšega in bolj organiziranega razvijanja lastnega znanja še vedno na taki stopnji tehnološke in ekonomske odvisnosti, da se bo pri realizaciji programov nadaljnje modernizacije in prestrukturiranja industrije še dlje časa nujno moralo v veliki meri opirati na tujino – na drugi strani pa je to gospodarstvo skupaj s številnimi, sicer močno razpršenimi in posamično relativno šibkimi, predvsem pa programsko medsebojno neuskkljenimi znanstvenimi in razvojno-raziskovalnimi zmogljivostmi vendar že toliko razvito in »zrelo«, da se že lahko in tudi nujno mora opreti na lastne sile. Poiskati pot k optimalnim in učinkovitim rešitvam med tema dvema premisama bi pravzaprav morala biti naša strategija tehnološkega razvoja.

Avtorji zasnove tega projekta, to so nekateri organi, organizacije in zavodi v federaciji, opredeljujejo kot osnovni cilj strategije tehnološkega razvoja v SFRJ »doseganje v daljšem obdobju takega tehnološkega razvoja v jugoslovanskem gospodarstvu, ki bo omogočil racionalno in učinkovito uresničevanje ciljev družbenoekonomskega razvoja, določenih v dolgoročnih in srednjeročnih družbenih planih razvoja. Tak tehnološki razvoj bi moral temeljiti na najširšem angažiranju lastnih znanstvenoraziskovalnih zmogljivosti z namenom, da se razvije lastna tehnologija, in na

selektivnem uvozu tuje tehnologije«. (S »selektivnim uvozom tuje tehnologije« je verjetno mišljeno jasno definiranje deleža tuje tehnologije in znanja, to je določitev kriterijev in pogojev za uvoz, načina uporabe itd.).

Tak razvoj naj bi pripomogel, kot je med drugim rečeno, k povečanju tehnološke in ekonomske neodvisnosti Jugoslavije in njenega gospodarstva, povečanju obrambne sposobnosti SFRJ, ugodnejšemu vključevanju jugoslovanskega gospodarstva v mednarodno delitev dela, njenemu dolgoročnemu stabilnejšemu razvoju, zagotavljanju dolgoročnih trdnih pozicij na tujih trgih, zlasti v državah v razvoju s transferom naše tehnologije v te države ter vzpostavljanjem dolgoročnih oblik proizvodne kooperacije, poslovno tehničnega sodelovanja in skupnih vlaganj.

Ker obsega pojem tehnologije tako abstraktno tehnološko znanje (podatki o novih izumih in postopkih) kot tudi opredmeteno tehnološko znanje (industrijska oprema, stroji, polproizvodi, specialistično izobraženi kadri ipd.), naj bi zgradili strategijo tehnološkega razvoja tako v odnosu do tehnoloških znanj kot v odnosu do strateško pomembnih proizvodov. Kot je bilo že omenjeno, naj bi ta, očitno zelo občutljiv in zahteven projekt realizirali z družbenim dogovorom (ki je predviden že tudi z dogovorom o temeljnih družbenega plana Jugoslavije 1981–1985, dogovorom o usklajevanju in usmerjanju tokov družbene reprodukcije ter z zvezno resolucijo za leto 1981), za posamezne grupacije ali skupine proizvodov pa še s samoupravnimi sporazumi med organizacijami združenega dela.

Če še na kratko povzamemo glavna izhodišča, naj bi s tem družbenim dogovorom med drugim določili način reševanja zlasti tehle problemov:

- določili politiko in kriterije za transfer tehnologije iz razvitih držav in pa transfer tehnologije med jugoslovanskimi organizacijami združenega dela;

- zagotovili racionalen uvoz tehnologije in uporabo znanja na širših osnovah sodobnih tehnoloških rešitev;

- ustvarili možnosti za hitrejši razvoj dejavnosti, ki prispevajo k modernizaciji, tehnološkemu napredku in izboljšanju našega položaja v mednarodni blagovni izmenjavi;

- zgradili enoten jugoslovanski sistem tehnoloških informacij;

- izdali jugoslovanske standarde, tehnične normative in druge predpise, da bi tako pospešili racionalno substitucijo uvoženih surovin in izdelkov z domačimi, povečevali izvoz, spodbujali večje prihranke energije in izboljševali kakovost proizvodov;

- določili kriterije in postopke za nakup in razumno uporabo obstoječih licenc ob upoštevanju načela, da naj bodo kupljene tehnologije dostopne za uporabo tudi drugim zainteresiranim organizacijam združenega dela;

- pogojevali nakup licenc z višjimi oblikami proizvodnega in poslovno tehničnega sodelovanja, z razvojem lastne tehnologije, širitvijo

trga in prodaje blaga zlasti z izvozom, kot tudi z izvozom lastne tehnologije v druge države na enakopravni podlagi.

V predlogu projekta so še zlasti podrobneje naštetna načela, po katerih naj se v družbenem dogovoru določijo kriteriji in prioritete za uvoz tehnologije.

Besedilo tega družbenega dogovora, ki naj bi bil sestavljen na podlagi opisanih izhodišč, bodo spričo številnih resnih očitkov na račun prvega osnutka zelo verjetno morali še temeljito preoblikovati, preden bo zrelo za podpis. Vendar nimamo namena utrujati bralca s podrobnejšim povzemanjem teh očitkov iz razprav. Za njegovo seznanitev s problemom in orientacijo bo za zdaj zadostovalo, če povemo, da so si kritike več ali manj edine v tem, da je osnutek presplošen, da sploh ne definira temeljne strategije niti ne predvideva poti in načinov, ki naj bi do nje pripeljali. Zlasti manjka jasna opredelitev o tem, kako bomo usmerjali razvoj in domačo tehnologijo in kaj bodo podpisniki (med drugim je vprašljivo tudi še to, kdo vse naj bi sploh bili podpisniki) konkretno storili, da bi uresničili skupne cilje in interese. Ne zadostuje namreč, da so podpisniki soglasni, potrebno in nujno je, da vsak od podpisnikov prevzame konkretno opredeljene naloge, da bo v določenem času izpeljal sprejete obveznosti. Tudi o sistemu znanstvenotehnološkega informiranja, ki je vsekakor izredno bistven pogoj za funkcioniranje takega družbenega dogovora, je v osnutku, kot se ugotavlja, sicer veliko govora, pri tem pa nista določeni niti vsebina niti odgovornost nosilcev za izvajanje ukrepov.

Ali pa nemara preveč zahtevamo? Odsotnost volje do konkretizacije nalog in obveznosti je namreč izrazita značilnost preštevilnih dogovorov in sporazumov, ki se pri nas sprejemajo in za katere se potem čudimo, da ostajajo zgolj na papirju.

Sestavljalci osnutka družbenega dogovora pa so v tem besedilu predlagali tudi take rešitve, zaradi katerih se lahko upravičeno bojimo, da bo do trdnega dogovora o strategiji tehnološkega razvoja Jugoslavije še trnova pot.

Tako so na primer v Gospodarski zbornici Slovenije opozorili, da se skozi ves tekst osnutka družbenega dogovora vleče misel, da bi morali v Jugoslaviji, sledeč splošni usmeritvi v podružbljanje, nekaj v tej smeri premakniti tudi na področju lastništva tehnologije oziroma nematerialnih dobrin (industrijske lastnine). Konkretno naj bi se, kot so zapisali, udeleženci tega dogovora strinjali, da bodo sprejeli ukrepe, ki bodo preprečevali »skrivanje znanja ter zapiranje informacij o razvoju in rezultatih uporabe novih in izpopolnjenih tehnologij«. Še bolj določeno se zrcali ta misel v predlaganem določilu, ki zahteva kot enega od kriterijev, da naj bo uvožena tehnologija praviloma dostopna za uporabo drugim organizacijam združenega dela.

In tako smo se znašli spet na začetku naših starih razprtij. Ta problem je bil namreč že dobro obdelan v razpravah o zakonu o industrijski lastnini, ko se je izoblikovalo dvoje diametralno nasprotnih stališč: pred-

lagatelji zakona so vztrajali pri zahtevi po »podružbljanju« tehnologije, kar pomeni, da naj bi omogočili vsem organizacijam združenega dela, da (sicer pod določenimi pogoji, ki pa niso jasno opredeljeni) uporabljajo vso znano tehnologijo in obratno – organizacije, ki določeno tehnologijo same razvijejo ali uvozijo, bi morale to tehnologijo odstopiti drugim zainteresiranim organizacijam združenega dela. Že v takratnih razpravah pa je bilo opozorjeno, da bi taka rešitev (ki najbrž povsem ustreza državno-centralističnemu sistemu upravljanja in planiranja gospodarstva) v končni posledici zmanjšala prizadevanja za tehnološkim inoviranjem (tako v smislu razvoja lastne tehnologije kot v smislu uvoza tuje), da predstavlja nesamoupravno odtujevanje rezultatov dela (razvoj lastne tehnologije) in da bo imela tudi sicer negativne rezultate na konkurenčno sposobnost naših OZD doma in na tujem. Kot opozarjajo, bi bila ena od posledic poslabšanje naše že tako relativno šibke pogajalske pozicije v mednarodnih relacijah.

Do dokončnega sprejemljivega projekta tehnološkega razvoja bo sicer treba razjasniti še kopico drugih problemov. Nekateri med njimi so tudi odraz različnih trenutnih interesov, ki pa zopet izvirajo iz različne stopnje razvitosti posameznih območij v naši državi. Škoda pa bi bilo, da bi zaradi šibke odločnosti, da se problemi do kraja razjasnijo, dobili na tako pomembnem in bistvenem področju za nadaljnji razvoj jugoslovanske samoupravne socialistične družbe še en družbeni dogovor, za katerega bi pozneje morali reči, tako kot pravimo za mnoge, da ga nismo sposobni izvajati.

Tehnologija v svetu pa hitro in nezadržno napreduje in samo tisti, ki jo bodo osvajali in dohitevali, lahko računajo na resnično samostojnost in enakopravnost v mednarodni delitvi dela. Toda za uspešno vključevanje v mednarodno delitev mora vsak najprej opraviti »delitev dela« doma...

Socializem in neuvrščenost

(Zasnova medsebojnega odnosa)

Socializem in neuvrščenost sta dve pomembni sestavini in gibalni sili sodobnega sveta, ki prežemata mnoge odločujoče, včasih celo najbolj odločilne segmente mednarodne skupnosti. In kar je treba še posebej poudariti: socializem in neuvrščenost sodita med najbolj dinamične dejavnike današnjega mednarodnega položaja in strukture. V zgodovinskem obdobju, ki ga iz mnogih razlogov označujemo kot prehodno, socializem in neuvrščenost odločilno vplivata na vsebino te epohe. Vloga in vpliv teh komponent seveda nista istovetna. To je povsem razumljivo, ker gre za pojava, ki se v mnogočem razlikujeta, povsem gotovo pa ne sodita v isti vrednostni razred.

Socializem in neuvrščenost sta predmet številnih in raznoliko zastavljenih in usmerjenih znanstvenih raziskav. Socializem, ki ima za seboj mnogo daljšo zgodovino in ima v sedANJI globalni razporeditvi mednarodnih in notranjih razredno-političnih in drugih organiziranih sil mnogo večjo »težo«, so mnogo bolj vsestransko in temeljito preučevali in obravnavali. V zadnjem času pa je tudi vse več del, katerih raziskovalni predmet je neuvrščenost. *Zelo malo pa je prizadevanj, da bi se količkaj temeljiteje raziskalo in osvetlilo njuno medsebojno razmerje.*

Ta ocena oziroma ugotovitev je povod in izhodišče za ta prispevek. Pogled v nam dostopno in vsaj približno relevantno literaturo pokaže, da se razčlenjevanja tega razmerja praviloma sploh ne lotevajo. Kolikor pa se mu le ne morejo povsem »izogniti«, tedaj ostane obravnava najpogostejše na ravni zelo posplošene sodbe, bodisi da določen tip mednarodnih odnosov obstaja, ali pa ne obstaja. Take posplošene, pogosto tudi zelo emfatične ocene so za nas zanimive predvsem kot indikator nekaterih idejnih in političnih izhodišč, manj pa kot prispevek k razumevanju tega odnosa. V bistvu nam zelo malo pomagajo, da bi spoznali naravo tega odnosa.

Malo je avtorjev, ki bi zagovarjali tezo, da med socializmom in

neuvrščenostjo ni nikakršnega razmerja. Tako stališče je danes skoraj nemogoče zagovarjati, kajti malokdo bi lahko oporekal temu, da je – v primerjavi s preteklostjo – za sodobni svet značilna neverjetno visoka stopnja medsebojne povezanosti, odvisnosti, mnogokrat pa tudi pogojenosti vseh njegovih delov in vidikov. V času, ko se vse bolj razpravlja o mednarodni skupnosti kot o »globalni svetovni družbi«, v kateri so domala vse njene sestavine tako ali drugače medsebojno vzročno povezane, soodvisne, deluje trditev, da sta socializem in neuvrščenost povsem ločena pojava, da v ničemer ne vplivata drug na drugega, skoraj nekoliko otročje. V tistih redkih primerih, ko se srečamo s takim nazorom, se ta običajno opira na tezo, da gre za družbena in politična fenomena, ki se uveljavljata v povsem različnih okoljih oz. na različnih ravneh današnje mednarodne skupnosti. Trdi se, da je socializem predvsem ali izključno koncept (projekt) radikalnega spreminjanja razredno-političnih oziroma proizvodnih odnosov *znotraj* posameznih družb (dežel, narodov, držav). Po drugi strani pa naj bi bila neuvrščenost po teh nazorih izključno način razreševanja meddržavnih problemov, se pravi *mednarodnih odnosov*. Ker naj bi bili to bistveno različni ravnini, iz tega sklepajo, da gre za pojava, ki sta sicer izredno pomembna, vendar tako različna, da se v svojem celotnem učinkovanju praviloma ne srečujeta, še manj pa prežemata ali pogojujeta.

S takim stališčem skoraj ni treba polemizirati. V času obče soglasnosti glede tega, da se bolj ali manj vsi segmenti in vidiki sodobne »globalne svetovne družbe« medsebojno prepletajo, je polemika o tem dejansko odveč. Danes, ko malokdo nasprotuje mnenju, da prihaja do korelativnih odnosov celo med tako »oddaljenimi« sestavinami družbe kot so ekonomija in umetnost, informatika in socialna struktura, varstvo človekovega okolja in borba za mir, demografska gibanja in notranja ter zunanja stabilnost nekaterih širših regij, je več kot očitno, da mora obstajati tako korelativno razmerje tudi med takima svetovnima pojavoma (processoma), kot sta socializem in neuvrščenost.

Proti tezi o popolni ločenosti teh dveh pojavov lahko nastopimo s pomembnim, morda najbolj pomembnim argumentom: njeno izhodišče je v svojem bistvu napačno. Napačno zaradi tega, ker socializem opredeljuje izključno kot notranji problem posamičnih družb, neuvrščenost pa izključno kot neko zvrst zunanjepolitične strategije. Ne eno ne drugo seveda ni pravilno. Socializem ponuja današnjemu svetu radikalno alternativo, ki ne prinaša le spremembe razrednih in družbenih odnosov znotraj posameznih držav, marveč prav tako bistveno drugačno zasnovo mednarodnih odnosov. Neuvrščenost pa vsebuje v svojih sestavinah komponente, ki so relevantne tudi za notranjo politiko.

Namen tega prispevka seveda ni v tem, da bi v dialogu z zgoraj navedenim stališčem dokazal, da taka povezanost oz. korelacija obstaja, marveč da opredeli *glavne značilnosti in naravo tega odnosa*. Težišče torej

ni na dokazovanju teze, da povezanost obstaja, pač pa v prizadevanju pojasniti, kakšna je narava te zveze.

Takoj na začetku naj povemo, da se v tem razpravljanju spopadamo z nekaterimi velikimi teoretsko-metodološkimi težavami. Raziskovanje medsebojnih odnosov *različnih družbenih* fenomenov vedno spremljajo take težave. Eden največjih vzrokov za te težave je v tem, da opazovanih družbenih fenomenov ni mogoče »izolirati«, se pravi, da ni mogoče izključiti vpletanja množice drugih dejavnikov, ki konstituirajo posamezni ekonomski, družbeni ali politični kompleks. Na socialistično gibanje v določenem času in prostoru vpliva množica dejavnikov, med njimi tudi neuvrščенost. Znanost pa nima pomagala, s katerim bi lahko »osamila« in sistematično ugotavljala učinek kateregakoli posamičnega dejavnika. Ti problemi se pojavljajo tudi tedaj, ko hočemo ugotoviti vpliv socializma na neuvrščенost. Kolikor večja je razlika med pojavi, katerih medsebojno razmerje preučujemo, toliko večje so težave, s katerimi se mora raziskovalec spopasti. Posredne zveze je praviloma mnogo težje razločevati in osvetljevati kot zveze, ki so bolj neposredne. To nam pojasnjuje, zakaj v preučevanju tovrstnih odnosov lahko identificiramo samo glavne trende in tendence, da dokažemo, ali neko določeno medsebojno razmerje obstaja ali pa ne obstaja, nikakor pa ne moremo meriti stopnje in intenzivnosti ugotovljenega korelativnega odnosa. Seveda pa je za nas najpomembnejše, da ugotovimo obstoj določenega tipa korelativnega odnosa, in da morebiti odkrijemo možne razvojne tendence.

Posebna težava je tudi v tem, da smo v sodobni znanosti še dokaj daleč od enotnosti glede opredeljevanja temeljnih vsebin dveh pojavov – družbenih in političnih procesov, katerih medsebojno razmerje preučujemo. Da je to izredno pomemben problem, najbrž ni treba posebej dokazovati, da pa bi lahko dosegli večje soglasje o tem, ali zveza med socializmom in neuvrščенostjo obstaja ali ne obstaja, zlasti pa o tem, kakšna je narava te povezanosti, se morajo udeleženci razprav najprej sporazumeti, kaj zanje pomenita socializem in neuvrščенost. Ko gre za socializem, so razlike v interpretacijah v glavnem dobro znane. Razhajanja niso opazna le pri tistih avtorjih, šolah in strujah, ki imajo bistveno različne razredno-politične izhodiščne položaje. Veliko jih je bilo vedno tudi znotraj organiziranih socialističnih sil, danes pa jih je nemalo tudi v sklopu tistih sil, ki vedno poudarjajo svojo temeljno marksistično inspiracijo in naravnost. Te razlike so značilne za vse pomembnejše pojavne oblike sodobnega socializma. Spori glede tega, katere ideje so socialistične, ali: katerim organiziranim političnim silam je moč »priznati« socialistične attribute, so sestavni del, in to zelo pomemben del zgodovine mednarodnega socializma. Danes so spori zlasti pogosti, včasih pa tudi srditi tedaj, ko se zastavi vprašanje ocenjevanja neke progresivne družbene prakse. Dejansko prihaja do velikih razhajanj, ko se soočimo z vprašanjem, katere sedanje oblike družbene prakse imajo socialistično naravo. V zvezi s tem sta značilna dva bistveno različna odnosa: po nazorih prvih je praksa sociali-

zma omejena zgolj na države, v katerih so na oblasti komunistične (in morda njim podobne) partije, drugo stališče pa je mnogo širše in opozarja na začete procese socialističnega preobražanja tudi v mnogih drugih državah.

Tovrstne dileme so sila pomembne za obravnavanje odnosa, ki je predmet tega zapisa. Če se namreč začne razprava o naravi razmerij med socializmom in neuvrščenostjo, potem je za utemeljeno vodenje take razprave bistveno, da se natančneje izostri, kaj kot socializem razumemo. Zato sta potrebni dve jasni razlagi: prva se nanaša na bistveno opredelitev smisla in vsebine socializma, druga na opredelitev tistih vidikov socializma, ki se nanašajo na fenomen neuvrščenosti. Drugače povedano: ugotoviti je treba, ali so v medsebojni zvezi samo nekateri posamični aspekti (sestavine) socializma (ideje, organizirane sile ali praksa), ali pa je v središču pozornosti celota fenomena socializma.

Še do večjih težav prihaja tedaj, ko gre za določanje vsebine in smisla fenomena neuvrščenosti. Dovolj bo, če opozorimo, da smo v tem pogledu še daleč od česarkoli, kar bi bilo podobno širšemu soglasju. Neuvrščenost različno označujejo ne le tisti, ki so zunaj gibanja in meja dežel neuvrščeni držav, marveč so tudi dokaj ostre razlike med samimi protagonisti politike in gibanja neuvrščanja. Ko gre za najprej omenjene razlike, moramo opozoriti, da prihaja politična misel, ki deluje v okviru dveh velikih vojaško-političnih grupacij, in ki izraža politične interese teh grupacij, včasih do diametralno nasprotnih sodb o izhodiščih, motivih, vlogi in ciljnih politike in gibanja neuvrščanja. Včasih so seveda med njima tudi nekatere podobnosti. Za nas je v tem primeru mnogo pomembnejše to, da je tudi znotraj gibanja mnogokrat lažje doseči enotnost glede tega, čemu se je treba upirati, kot pa glede tega, za kaj se je treba boriti. Pri nekaterih avtorjih je neuvrščenost zožena na protiblokovsko politiko in na nasprotovanje prevladujočemu bipolarizmu. Kdaj pa kdaj je celo slišati trditve, da neuvrščenost ni nič drugega kot ena od inačič tradicionalne politike nevtralnosti.

Podobno kot socializem tudi neuvrščenost ni enoznačen pojav. O neuvrščenosti lahko utemeljeno govorimo kot o a) doktrini, b) politiki in c) gibanju. Prav tako pa je mogoče in celo nujno posebej obravnavati izhodišča, motive, sredstva, oblike dejavnosti in institucionalizacije. Ta razčlenitev gotovo ni popolna, kljub temu pa opozarja na zapletenost pojava in na dodatne težave v zvezi z analizo.

V tem prispevku se pojava lotevamo *globalno* in ne *parcialno*. S tem hočem povedati, da je namen preučevanja v tem, da ugotovimo *medsebojno razmerje med socializmom in neuvrščenostjo kot dvema svetovnima pojavoma (težnjama), ne pa med njunimi posamičnimi deli, akterji in oblikami*. Tako se ne bomo ukvarjali s primerjalno analizo ideje socializma in doktrine neuvrščenosti. Prav tako se ne bomo spuščali v posebno razčlenjevanje medsebojnih odnosov protagonistov, nosilcev teh dveh zgodovinskih pojavov (teženj). Zlasti v ta okvir ne bo zajeto

preučevanje odnosov med *posamičnimi* protagonisti socializma in neuvrščeni, se pravi odnosov med nekaterimi skupinami socialističnih držav in skupinami neuvrščenih držav, ki se hkrati ne razglašajo za socialistične države.

Po tem, ko smo natančno določili, kaj *ni* predmet analize, je treba navesti pozitivna določila. Kot že rečeno, je v središču pozornosti te razprave odnos med socializmom in neuvrščeno kot *dvema svetovno-zgodovinskima, globalnima pojavoma (težnjama)*. Ko gre za socializem, tedaj izhajamo iz tistega pojmovanja današnjega mednarodnega socializma, ki je zlasti v jugoslovanski politični teoriji najceloviteje opredeljen s temeljno kategorijo *socializem kot svetovni proces*. Ta opredelitev izhaja iz ocene, da je začel zgodovinski proces uresničevanja socialističnih idej in idealov, oziroma da je že v planetarnih razsežjih vzpostavljena nova sekularna težnja v razvoju proizvodnih odnosov. Z drugimi besedami to pomeni, da se je začel proces postopnega radikalnega in revolucionarnega izrivanja in premagovanja kapitalističnega načina proizvodnje. Porušena je sistemska enotnost sveta, razbit je sistem svetovne nadvlade kapitala in kapitalskih odnosov. Za dialektično kategorijo socializma kot svetovnega procesa je posebej pomembno to, da je v njej socializem pojmovan kot celovita epohalna težnja, da pa so njegovi deli avtonomni, samostojni. Enotnost je pojmovana izključno v smislu enotnosti zgodovinske težnje. V tem pomenu se vsi posamični (nacionalni in drugi) dosežki *tendenčno združujejo*, prežemajo in dopolnjujejo. Povezanost potemtakem obstaja v smislu konvergentnega zgodovinskega gibanja, podobnosti teženj in aspiracij, nikakor pa ne v smislu blokovsko-politične monolitnosti. In končno je važna tudi ugotovitev, da se socialistično gibanje nujno izraža v mnogoterosti zelo različnih oblik in zgodovinskih rešitev. Socializem je en sam kot zgodovinska težnja, kot konkretna zgodovinska praksa pa je zelo raznoter. S kategorijo socializma kot svetovnega procesa se želi prav tako poudariti dejstvo, da je to obdobje socialističnih revolucij, vendar revolucij, pojmovanih kot zgodovinski proces, nikakor pa ne revolucij kot dejanj ali aktov prevzemanja oblasti.

Doktrina, politika in gibanje neuvrščanja so produkt specifičnih okoliščin, v katerih prihajajo po drugi svetovni vojni do izraza osvobodilne težnje mnogih narodov, pa tudi zahteve po radikalni spremembi prevladujočega tipa odnosov v mednarodni skupnosti. Neuvrščeni so najtesneje povezana z mogočno protikolonialno in protiiimperalistično revolucijo, ki je oblikovanju naše epohe vtisnila močan pečat. Težnja po izbojevanju in pozneje po konsolidaciji *nacionalne neodvisnosti* je zato vgrajena v sam temelj politike in gibanja neuvrščeni.

Izkušnje so večino na novo osvobojenih držav kaj kmalu pripeljale do spoznanja, da se morajo v sedanji mednarodni razporeditvi, katere glavna značilnost je bila blokovska bipolarnost, če hočejo ohranjati nacionalno neodvisnost, kar najbolj dosledno *upreti vsem poskusom, da bi jih pritegnili v blokovsko delitev, v njihove orbite, v tekmovanja in pogajanja*. V

številnih primerih politično samostojnost in globalno samobitnost posameznih na novo osvobojenih ljudstev in držav mnogo bolj ogrožajo nove blokovske formacije kot pa razne težnje po restavraciji prejšnjega tipa odnosov, ki so jih spodbujale nekatere dotedanje kolonialne metropole. Zato v politiko in gibanje neuvrščanja nista vgrajena le protikolonializem in protiimperializem, pač pa tudi boj proti raznim oblikam neokolonializma, hegemonizma, pa tudi boj proti vsem drugim oblikam, ki pomenijo prizadevanja po vzpostavljanju ali ohranjanju neenakopravnih odnosov.

Vendar pa politike in gibanja neuvrščeniosti ni moč zoževati le na te prvobitne motive. Sčasoma se v njih vse ostreje zarisujejo zahteve po radikalni preobrazbi mednarodnih političnih in gospodarskih odnosov. Posebej pomembna sta dva vidika. Prvič, neuvrščeniost se pojavlja kot najbolj dosleden protagonist boja za *vsestransko, aktivno in miroljubno sožitje*. V času, ko dobiva borba za mir nedvomno največji pomen, ko prerašča v temelju velelnik časa, postaja neuvrščeniost najbolj ustrezen okvir za učinkovito izvajanje tega boja. Drugič, to gibanje je prvo spoznalo in doumelo težo, pomen in možne posledice (še vedno naraščajočega) *prepada med razvitim in nerazvitim svetom*. Iz vrst gibanja neuvrščeniosti so prišle prve in najbolj pomembne pobude za tako radikalne spremembe v mednarodnih ekonomskih odnosih, ki bi odprle poti za postopno, vendar tudi radikalno razreševanje tega težavnega problema (nova mednarodna gospodarska ureditev). Izvirno izoblikovana in vse močnejše izražena osvobodilna dimenzija in potencia politike in gibanja neuvrščeniosti sta dobili s temi komponentami nove vsebine: njuna učinkovitost se je razširila in vsebinsko obogatila.

Zveze med tako pojmovanim socializmom in neuvrščeniostjo so nedvomno kompleksne, globoke in pomembne. Pomembne so za obe strani korelativnega razmerja, pa tudi za sodobni svet v celoti. Zgodovinsko srečanje socializma in neuvrščeniosti prinaša doslej neznane možnosti za uredničenje svobodnjaških in demokratičnih načel našega časa.

Iz doslej povedanega je razvidno, da so povsem nesprejemljive ocene, da ima odnos med socializmom in neuvrščeniostjo zgolj drugoten, obrobni in kratkotrajen pomen. V tem primeru ne gre za kakršenkoli medsebojni vpliv, spodbujanje ali tangentnost, marveč za korelativno razmerje, ki ima resnično izredno velik pomen. Prav tako kot odpira to njuno medsebojno srečevanje velike možnosti, bi utegnilo njuno morebitno razhajanje povzročiti daljnosežne negativne posledice. V mislih imamo ne tako redek pojav, da nekatere zelo vplivne socialistične sile bodisi podcenjujejo ali pa grobo instrumentalizirajo posamične dele gibanja neuvrščeniosti.

Na tem mestu bi rad poudaril, da je nesprejemljiva tudi taka interpretacija tega odnosa, po kateri je aktivni dejavnik le socializem, neuvrščeniost pa se pojavlja zgolj v vlogi receptorja pozitivnih impulzov, ki jih socializem izžareva. Nobenega dvoma ni, da socializem na razne načine (o katerih bom govoril kasneje) aktivno vpliva na nastanek, razvoj in oblikovanje politike in gibanja neuvrščeniosti, prav tako pa je res, da tudi

neuvrščeno na mnogotere načine vpliva na globalno svetovno socialistično gibanje. Razmerje torej ni enosmerno, marveč *dvosmerno*.

Glavna in izhodiščna hipoteza tega prispevka je, da *obstaja med socializmom in neuvrščeno pomemben in večdimenzionalen odnos interakcije in tesne korelativnosti*. Ob tem stališču pa niti za hip ne pozabljam na velike razlike med njima. Teza o visoki stopnji njune medsebojne povezanosti namreč nikakor ne sloni na istovetnosti, istorodnosti pojavov, ki vstopata v medsebojni odnos.

Socializem in neuvrščeno gotovo nista istorodna pojava. Med njima so razlike v nekaterih neposrednih motivih, v razredno-političnih okoljih, v katerih se ti ideji, politiki in gibanji oblikujeta, zlasti pa so razlike v njihovih neposrednih nalogah in ciljih. Velike so razlike tudi v sredstvih, v metodah boja. Ko gre za neposredne motive in izhodišča, so razlike povsem očitne. Temeljna motivacija socializma izhaja iz upora najpomembnejšega proizvajalskega razreda proti obstoječemu sistemu razrednega izkoriščanja, proti mezdni naravi dela in s tem povezani odtujenosti. Neuvrščeno je predvsem gibanje, katerega cilj je varovanje nacionalne svobode, samostojnosti in neodvisnosti. Družbeni temelj socializma so delavski razred in njegovi zavezniki, ki prihajajo iz drugih (delovnih) razredov in slojev. Tudi politika neuvrščanja ima praviloma glavna oporišča v teh socialnih okoljih, ni pa nujno, da samo tu. V socializmu je razredno-politična usmeritev glavna ločnica za politična razhajanja. Praviloma se izraža v dokaj razvidni obliki. Tudi v politiki neuvrščanja je lahko taka naravnost dokaj izrazita, vendar ni nujno, da je vedno takó. V socializmu ima črta ločnica bolj poudarjeno notranjo razsežnost, medtem ko je v gibanju neuvrščeno močnejše poudarjena njena internacionalna dimenzija. V socializmu ima oz. bi morala imeti ključni pomen razredno utemeljena ideologija: v neuvrščeno je to drugače. (Tu je nujno neko dodatno pojasnilo: tako kot se v sklopu organiziranih socialističnih sil srečamo z grupacijami, katerih politika odmerja ideologiji zelo majhno, ponekod marginalno vlogo, najdemo v svetu neuvrščeno nemalo protagonistov take politike, ki jo mnogo močnejše prežemajo ideološki motivi. Ta kriterij razločevanja torej ni absolutno pravilo.) Pomembna razlika je tudi ta, da je glavno torišče boja za socializem v mejah posamičnih držav – v primeru neuvrščeno je to območje mednarodnih odnosov. In spet – podobno kot v prejšnjem primeru: tudi tega razločka ne bi smeli absolutizirati. Tako kot ima boj za socializem vedno tudi mednarodno razsežnost (odvija se v mednarodnem kontekstu, ki mu bolj ali manj ustreza), lahko tudi za politiko neuvrščeno rečemo, da je ne motivira le boj za kar najbolj popolno svobodo in neodvisnost lastne dežele, marveč da se ta boj pogosto odloča in tudi razpleta v mejah dokaj ostrih notranjih političnih razhajanj in spopadov. Še več: pri ne tako majhnem številu neuvrščeno dežel lahko ugotovimo dokajšnji – včasih neposredno korelativen – odnos med njihovo neuvrščeno zunanjepolitično naravnostjo in temeljnimi problemi ter med nalogami, s katerimi se spopadajo v notranjem razvoju.

In končno – pomembne so tudi razlike pri uporabi metod: v boju za socializem je prevladujoča metoda razredni boj, glavna metoda delovanja v gibanju neuvrščenosti pa je koordinirana akcija združenih držav, da bi s pogajanjem, sodelovanjem in podobnimi sredstvi zagotovili zelene spremembe v strukturi in naravi mednarodnih odnosov.

To gotovo niso vse razlike, domnevam pa, da so našete najbolj pomembne. Teh razlik ne kaže zanemarjati in podcenjevati, ni jih pa treba tudi absolutizirati.

Na naslednjih straneh bom skušal prikazati, da je kljub navedenim razlikam tudi veliko dejavnikov, ki so naravnani k povezovanju teh dveh družbeno-zgodovinskih pojavov (tendenc).

Kljub vsem navedenim razlogom lahko prepričljivo zagovarjamo stališče, da je med socializmom in neuvrščenostjo zelo visoka stopnja medsebojne *povezanosti in pogojenosti*, da sta to dve veliki sili našega časa, dve svetovno-zgodovinski tendenci, ki sta hkrati v mnogih svojih vidikih *konvergentni in komplementarni*; da je za naravo njunega medsebojnega razmerja *značilno zблиževanje, prežemanje, pa tudi spodbujanje*. Uspehi enega ali drugega širijo možnosti za nadaljnje uveljavljanje obeh pojavov (tendenc). V posamičnih oblikah in primerih postaja sorodnost tako izrazita, da lahko govorimo o neke vrste stapljanju – neuvrščenost postaja *najbolj ustrezen okvir za razvoj posameznega tipa socializma*, in obratno: krepitev takega tipa socializma spodbuja uveljavljanje politike neuvrščenosti.

Za natančnejšo opredelitev predstavljene glavne teze (da nakazani tip korelativnega razmerja obstaja) navajam, da sta se dve glavni področji, ki izražata prvine korelativnega odnosa, se pravi odnosa medsebojnega prežemanja, dopolnjevanja in spodbujanja. Socializem in neuvrščenost se najbolj prežemata, pokrivata, spodbujata in dopolnjujeta glede na svoj izvor, pa tudi glede na nekatere *velike probleme sodobnega sveta, ki jih skušata razrešiti*, se pravi glede na nekatere svoje realne politične učinke. Tako prvo kot drugo sta temeljna dejavnika njune konvergentnosti in komplementarnosti, njune zgodovinske in tendenčne skladnosti.

K temu naj pristavim še dodatno pojasnilo. Gre dejansko za konvergenco in komplementarnost dveh velikih zgodovinskih tendenc, kar pa nikakor ne pomeni, da so nujno konvergentni in komplementarni tudi učinki *vsakega posamičnega nosilca* – bodisi socialistične bodisi neuvrščene zgodovinske tendence. Lahko dopustimo možnost, da posamične organizirane sile socialistične usmeritve s svojimi realnimi političnimi ravnanji ne prispevajo k nadaljnjemu razvoju in uveljavljanju politike in gibanja neuvrščanja, in obratno: isto bi lahko trdili za politiko, ki jo posamični subjekti neuvrščanja izvajajo v lastni deželi, pa tudi v širših svetovnih razsežnostih. To seveda ni hipotetična ugotovitev, marveč realnost, s katero se soočamo na obeh straneh. Naj opomnimo le na prizadevanja blokvske grupacije držav tako imenovanega realnega socializma, da bi neuvrščene države potisnile v položaj svojih »naravnih zaveznikov«;

to bi lahko, ne glede na motive in uradne ideološke utemeljitve, povzročilo – če bi se za tak položaj odločilo večje število neuvrščenih držav – razkroj te politike kot samostojnega in zelo progresivnega dejavnika našega časa. Ali pojavljanje takih teženj lahko ovrže temeljno hipotezo o medsebojnem prežemanju, sorodnosti oziroma konvergenci in komplementarnosti socializma in neuvrščenosti kot globalnih zgodovinskih teženj? Nikakor ne. To pa zato, ker v tem primeru ne gre za razmerje med dvema velikima epohalnima težnjama, marveč za interakcijo njunih posamičnih protagonistov. Kot politike neke partije, gibanja ali države ne ocenjujemo na podlagi enega samega ukrepa ali skupine sprejetih ukrepov in postopkov, tako tudi v tem primeru posamični (divergentni) primeri ne morejo razvrednotiti naše temeljne teze. Kajti že za samo naravo družbenih dogajanj – posebej tistih, ki imajo večje razsežnosti in burnejšo notranjo dinamiko – je značilno, da se pojavljajo v njih posamična odstopanja in »motnje« v ugotovljenih globalnih težnjah, pravilih in zakonitostih.

Pomembna pa je tudi razlika med subjektivnimi težnjami, posamičnimi političnimi postopki in nekaterimi objektivnimi danostmi. Povsem možno je na primer, da se kakšna organizirana subjektivna sila (partija, gibanje, država) znajde v dvojni vlogi – možno je, da s kakšnim svojim konkretnim, trenutnim stališčem in ravnanjem povzroči škodo politiki in gibanju neuvrščenosti, hkrati pa je del, včasih izredno pomemben del neke določene mednarodne razporeditve (objektivna stran), ki nedvomno ustreza razvoju politike in gibanja neuvrščenosti. Isto velja seveda tudi za (posamične) postopke, ukrepe in stališča nekaterih protagonistov neuvrščenosti.

Odnos med socializmom in neuvrščenostjo ima dve temeljni ravnini izražanja – zunanjo in domačo, mednarodno in notranjo. V sleherni razpravi o naravi in dimenzijah te interakcije je treba to upoštevati. V nekaterih primerih je močnejše poudarjena internacionalna, v drugih primerih pa je pomembnejša notranja razsežnost. V internacionalno raven sodi medsebojno prepletanje dveh velikih zgodovinskih teženj v mednarodnih razsežnostih. Tu je moč preučevati njune skupne ali sorodne motive in cilje, zlasti pa njune konvergentne in komplementarne učinke. Ko gre za notranjo razsežnost, so predmet raziskovanja medsebojni odnosi v oblikovanju celovite družbenoekonomske in politične stvarnosti neke dežele. Tu je lahko predmet raziskovanja, na primer, vpliv progresivnih, socialističnih teženj ali sil, ki se pojavljajo v posamičnih deželah, na njihovo splošno zunanjepolitično naravnost in položaj – in obratno: kako in koliko neuvrščena zunanjepolitična naravnost vpliva na pojav, razvoj in dejavnost socialističnih sil znotraj posamezne države.

Medsebojna povezanost, sorodnost, konvergenca in komplementarnost socializma in neuvrščenosti (pojmovana kot dva pomembna zgodovinska procesa, ki spreminjata družbenoekonomsko in politično topografijo in strukturo sveta), se izraža predvsem v sorodnosti njunih izvorov,

temeljev in spodbud in s tem povezanimi temeljnimi *motivi in cilji*. Tudi v tem pogledu je marsikaj različnega, vendar pa tudi skupnega. In kar je treba posebej poudariti; tisto, kar je skupno, je hkrati *bistveno* za socializem in neuvrščenost. Utemeljeno lahko trdimo, da sta socializem in neuvrščenost zgodovinska produkta velike, doslej neslutene *politizacije širokih plasti ljudstva* – delavskega razreda in drugih razredov in slojev delovnih ljudi. Podlaga te politizacije je njihov *upor proti vladajočim sistemom zatiranja, razrednega izkoriščanja in vseh drugih oblik odtujevanja delovnega človeka od sadov njegovega dela*. Druga razsežnost tega upora je boj proti vsem oblikam *neenakosti in neenakopravnosti*, predvsem proti *družbeni in nacionalni neenakosti in neenakopravnosti*. Skupni imenovalec vseh teh socialnih in nacionalnih aspiracij je *nezadržni val osvobodilnih teženj*, – ki že desetletja preplavlja naš planet. Ker je postal kapitalizem v vseh svojih raznolikih funkcijah in pojavnih oblikah – kot kapitalski odnos v središčih kapitalistične moči, kot kolonializem, militarizem, imperializem – glavna trdnjava, oporišče in izraz vseh omenjenih temeljnih oblik družbenih odnosov človeške neenakopravnosti in brezpravnosti, je veliki val osvobodilnih teženj prinašal s seboj neizogibno tudi bolj ali manj poudarjeno, bolj ali manj zavestno izoblikovano *protikapitalistično razsežnost* – bodisi kot zavestno težnjo, ali pa kot dano potenco. Ko gre za socializem, je ta vidik že zaradi same narave stvari najneposredneje izražen, je »ratio« samega pojava, njegovega obstoja in delovanja. Ko pa gre za neuvrščenost, ni nujno, da bi bila ta težnja povsem jasno izražena, še manj natančno izoblikovana. V neuvrščenost je vtkana bolj kot možnost, kot dolgoročna tendenca, kot pa zavestno izoblikovana opredelitev.

To pa niti najmanj ne zmanjšuje utemeljenosti trditve o dokajšnji sorodnosti njunih temeljnih izhodišč, o podobnosti zgodovinskih in družbenih osnov. Danes skoraj ni mogoče oporekati temu, da izhaja neuvrščenost iz velikega osvobodilnega gibanja dvajsetega stoletja. Zato so v gibanju morale prevladati oblike pa tudi vsebine *protikolonialne in prot imperialistične revolucije*. Ker pa sta kapitalizem in imperializem neposredna produkta sveta kapitala, kapitalističnega načina proizvodnje, je povsem razumljivo, da so nosile te revolucije v sebi nekatere – ponekod bolj, drugod pa manj – izostrene *protikapitalistične naboje*.

V tej sorodnosti izhodišč in izvorov so torej prvine skupnosti, ki pa imajo pozitivno in negativno naravo. Negativno zato, ker se različne, kdaj pa kdaj celo zelo različne družbene in politične sile »združujejo« v (smislu epohalnega konvergiranja) na »negativni platformi«. To pomeni, da sicer pridejo do »skupnega jezika«, vendar temelji medsebojno spodbujanje predvsem v akciji proti tistemu, kar obsojajo, odklanjajo, kar hočejo podreti. Na splošno povedano je to sistem svetovne kapitalistične in imperialistične nadvlade. Socialiste pri tem pretežno priteguje želja, da bi se zrušil sistem kapitalistične eksploatacije (notranja funkcija kapitalskega odnosa), neuvrščene pri tem navdihuje predvsem hotenje, da bi bil

odpravljen in podrt sistem imperialistične dominacije (zunanja funkcija kapitalskega odnosa). Prvo in drugo hotenje je v temelju upor, boj *proti* kapitalskemu odnosu *v celoti ali proti nekaterim njegovim dimenzijam in funkcijam*. Bistveno je torej nasprotovanje, zanikovanje istega sistema svetovne nadvlade.

Pozitivne elemente vzajemnosti izvorov in pobud najdemo v težnji po osvobajanju človeške družbe iz vseh danes tipičnih okov nesvobode, v težnji po osvobajanju teptanih razredov in posameznikov, narodov in drugih etničnih skupnosti, ki jim ni bilo dano, da bi svojo samobitnost uresničili in uveljavili.

Pri vseh navedenih prvinah, ki so označene kot skupni izvor, viri, motivi in spodbude, *gre za podobnost, ne pa za istovetnost*, gre bolj za sorodnost kot za izenačenost. Možni so seveda tudi primeri, ko je moč ugotoviti istovetnost nastanka teh prvin, vendar to ne more biti splošno pravilo. Pomembno pa je to, da je v vseh primerih, ko gre za podobnost ali sorodnost, vidik vzajemnosti izredno pomemben. V vseh analizah nastanka neuvrščenosti je moč (v večini primerov) ugotoviti, da gre konec koncev za upor proti sistemu odnosov ali pa iz njih izvedenega sistema vrednot, ki imajo svoj temelj v kapitalskem odnosu.

Drugo najvažnejše področje vzajemnosti, konvergence in komplementarnosti lahko najdemo v zgodovinskih *vlogah in učinkih* teh dveh velikih sil sodobnega časa. To je povsem razumljivo, če imamo pred očmi prvine istovetnosti v zgodovinskih in družbenih izvorih teh epohalnih teženj (socializma in neuvrščenosti). Kot dve najbolj pomembni sili upora oziroma protesta proti svetovnemu gospostvu kapitala oz. kapitalskega odnosa – kar se danes najneposredneje izraža v boju proti imperialistični dominaciji oziroma imperialističnim in njim podobnim težnjam – se socializem in neuvrščenost kot dve veliki osvobodilni in zaradi tega tudi progresivni, demokratični in revolucionarni sili nujno zavzemata za nov tip odnosov v globalni svetovni družbi – od razrednopolitičnih in medčloveških odnosov znotraj posamičnih skupnosti, pa vse do novega tipa mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov v svetovni skupnosti. In ko se bojujeta za nov tip odnosov, se socializem in neuvrščenost neizbežno *spopadata tudi z vladajočim sistemom vrednot*, ki jih je vsilil kapitalistični sistem. Vendar pa novi sistem vrednot, za katerega se potegujeta, ni vedno enako *artikuliran*; ni tudi vedno enake doslednosti v boju za nov sistem vrednot; vendar pri tem ne gre za odstopanje, ki bi bistveno vplivala na temeljno naravnost in zgodovinske perspektive. Kadar ocenjujemo vlogo in naravnost velikih zgodovinskih teženj, zanju ni nujnega ali celo usodnega pomena, da vsi sestavni deli teh tendenc vedno in v celoti delujejo v skladu s proklamiranimi cilji. K temu je treba kajpak težiti, vendar bi bilo pričakovanje, da je to možno vedno doseči, veliko slepilo.

Nakazano temeljno hipotezo o medsebojni povezanosti, konvergentnosti in komplementarnosti socializma in neuvrščenosti bomo preskusili

na dveh področjih: na internacionalnem in nacionalnem. Skušali bomo dokazati, da obstaja medsebojno prežemanje, dopolnjevanje in spodbujanje tako na eni kot na drugi ravni. Hkrati bomo skušali pojasniti, zakaj nujno razmerje ni neodvisno, še manj pa nasprotujoče si ali izključujoče se.

Že doslej smo kritično osvetlili tezo, da je medsebojni vpliv dveh velikih zgodovinskih tendenc, ko gre za njuno uveljavljanje v svetovnih razsežnostih, enosmeren, se pravi, da vzpon socializma krči prostor neuvrščeni, in da ta nima povratnega učinka na socializem. Prav tako je treba kritizirati tezo, da se v tem razmerju socializem izenačuje s skupino socialističnih držav ali z vsemi socialističnimi državami. Pojav te skupine socialističnih držav je gotovo zelo pomemben za izoblikovanje nove mednarodne razporeditve in takega mednarodnega ozračja, ki ustreza gibanju neuvrščeni, vendar je to močno poenostavljena interpretacija. Razmerje je mnogo bolj zapleteno in večplastno, kot pa ga nakazuje gornja razlaga.

Ko gre za učinke *sodobnega socializma na pojav in razvoj neuvrščeni*, je treba opozoriti na nekaj vidikov, na nekaj ravni tega medsebojnega odnosa. Najprej je treba poudariti pomen izrednega prodora socialističnih idej, ki v zadnjih desetletjih vse bolj prežemajo miselni svet sodobnega človeka. V mnogoterih odtenkih bolj ali manj nasprotujejo ali se spopadajo z miselnimi stvaritvami buržoaznega svetovnega nazora, nasprotujejo in se spopadajo z do nedavnega prevladujočo meščansko ideologijo in tudi z različnimi ideološkimi strukturami prejšnjih družbenih formacij. Prodor socialističnih idej vse bolj spreminja miselno, kulturno in intelektualno sestavo in ozračje sodobnega sveta. Podira se sistem vrednot, ki je bil temelj ureditve, pa tudi opora raznih vladajočih sistemov nadvlade. Prodor teh idej postopno in prek različnih oblik in v mnogih okoljih oblikuje nov tip politične kulture. To so tisti dejavniki, ki prispevajo – včasih zelo neposredno – k izoblikovanju novega političnega ozračja v svetovnih razsežnostih, političnega ozračja, ki je veliko prispevalo k porajanju zamisli in kasneje k nastanku in dozorevanju gibanja neuvrščeni. Zaradi vpliva socialističnih idej je bilo možno razmišljati o stvareh, ki so se zdele do včeraj skoraj nemogoče, ki si jih ni bilo moč zamisliti. Idejno-kulturne podmene pogosto zapostavljajo. Novejša zgodovina pa prinaša mnogo primerov, ki dokazujejo, da je pogumna misel predhodnica, mnogokrat pa tudi velika prebojna moč.

Tudi izreden razmah *socialističnih sil* je odigral pri tem pomembno vlogo. Do največjega vzpona v organiziranosti socialističnih sil je prišlo po drugi svetovni vojni. S tem ni mišljen le nastanek novih socialističnih držav, marveč tudi porajanje najrazličnejših oblik političnega organiziranja socialističnih sil širom po svetu (socialistične stranke, gibanja itn.). Pomen nastanka socialističnih držav je nedvomen in o njem bomo spregovorili kasneje. Na tem mestu bi radi poudarili vlogo raznih skupin socialistične ali prosocialistične usmeritve, ki so se v zadnjih desetletjih močno

uveljavile v vseh predelih sveta, vključno v razvitih kapitalističnih državah in številnih državah v razvoju. Ko gre za prvo skupino držav, bi lahko trdili, da gre kljub mnogim pomanjkljivostim, ki spremljajo tamkajšnje socialistične sile – zlasti v zvezi z velikim zaostajanjem v spoznavanju pomena in vloge politike neuvrščenosti – tudi v tem primeru za nekakšno pozitivno korelacijo. Smisel te korelacije bi lahko formulirali takole: kolikor večji je vpliv organiziranih socialističnih sil v državah razvitega kapitalizma, toliko so potencialno ugodnejše razmere za razvoj politike in gibanja neuvrščenosti. Kolikor večji vpliv imajo te sile na politiko svojih držav, toliko bolj lahko predvidevamo, da bo s te strani možen – če nič drugega – vsaj manjše nasprotovanje neuvrščenosti. Ni naključje niti nepomembno dejstvo, da so nekatere zelo vplivne skupine socialističnih sil tega dela sveta začele navezovati bolj pristne stike z nekaterimi neuvrščenimi državami, in da jim vse pogosteje izražajo svojo, doslej praviloma posplošeno in načelno podporo. Ta podpora vsaj doslej ni imela nekega večjega praktično političnega pomena, ne smemo je pa podcenjevati. Opozorimo naj na dejstvo, da take podpore ni čutiti iz krogov tistih političnih sil Zahoda, ki zagovarjajo interese lastniških razredov. Razen tega je povsem nesporno, da bi se moralo gibanje neuvrščenosti soočati z mnogo večjimi nasprotovanji in težavami, če v razvitih kapitalističnih državah socialistične sile ne bi imele tolikšnega vpliva, kot ga imajo danes.

Še pomembnejša je morda okoliščina, da je prišlo v zadnjih desetletjih do močnega vzpona različnih socialističnih sil v obsežnem območju držav v razvoju. Nastanek in vpliv teh sil sta nedvomno prispevala (v nekaterih primerih dokaj neposredno) k odločitvi, da je velika večina teh držav kmalu po izbojevanju neodvisnosti sprejela neuvrščenost kot globalni okvir svoje zunanje politike in mednarodne dejavnosti. Progresivno usmerjena ljudska in narodnoosvobodilna gibanja, v katerih je bila pogosto in je še danes vtkana socialistična težnja (ali pa vsaj inklinacija), so nedvomno odigrali zelo pomembno, včasih usodno vlogo v močnem vzponu politike in gibanja neuvrščenosti.

Tretja razsežnost vpliva socializma na nastanek in razvoj gibanja neuvrščenosti je povezana z obstojem večjega števila *socialističnih držav*, s pojavom tega dela sodobne socialistične prakse. Ta vpliv je nedvomen, pa tudi večplasten. Ima svoje pozitivno in tudi negativno razsežnost. Povedati hočemo to, da so imele te države velik vpliv na politiko in gibanje neuvrščenosti s svojimi pozitivnimi in negativnimi izkušnjami, s svojimi dosežki, pa tudi z nekaterimi resnimi protislovji in težavami. Ko gre za prvi vidik, je treba opozoriti na nesporno dejstvo, da je nastanek teh držav dokončno razbil verige svetovne oblasti kapitala, bistveno spremenil poprejšnjo dominantno mednarodno razporeditev, o kateri je o usodi sveta domala suvereno odločala relativno maloštevilna skupina najbolj razvitih in najmočnejših kapitalističnih oz. imperialističnih sil. Radikalno so se spremenile možnosti, da se uporablja »diplomacija topničark«, da

igrajo glavne imperialistične sile vlogo svetovnega žandarja, ki vedno in na vsakem mestu gasi požare osvobodilnih teženj in gibanj. V tem pogledu ima izredno velik pomen Oktobrska revolucija. Za mnoge narode svetovnega juga je bil to prvi veliki poraz kapitalističnega Zahoda. To je bil dogodek, ki je navdihoval in spodbujal. Zato ni naključje, da so se začela mnoga osvobodilna gibanja formirati kmalu po Oktobru. Prav tako je imela izredno velik vpliv kitajska revolucija, ki je pokazala, kako veliki so potenciali osvobodilnega boja in protiimperialistične revolucije. Še tri druge revolucije so zelo spodbudno delovale na osvobodilna gibanja in kasneje na oblikovanje neuvrščenosti: jugoslovanska, vietnamska in kubanska. Pomemben vidik vseh teh revolucij je v tem, da je z njimi doživel svetovni kapitalizem oz. imperializem pomembne, dejansko zelo težke poraze.

Ko gre za negativna izkustva, mislimo s tem na stalinistično prakso grobega podrejanja socialističnih držav in komunističnih partij tako imenovanemu »mednarodnemu centru« ali »vodilni partiji« – gre torej za teorijo in prakso brutalne hegemonije. Ni verjetno, da bi pomen takega ravnanja precenjevali. V tem primeru je socializem razočaral nekatera dotedanja pričakovanja. Tako se politika neuvrščanja deloma pojavlja tudi kot odgovor na protislovja in probleme hegemonizma v svetu institucionaliziranega socializma. Če do teh hudih deformacij ne bi prišlo, je zelo verjetno, da bi imel današnji razpored progresivnih sil širom po svetu nekoliko drugačno podobo. Ni majhno število držav, ki so se priključile politiki in gibanju neuvrščenosti prav zato, da bi se izognile situaciji, ko bi iz ene odvisnosti zapadla v drugo.

Ko razpravljamo o tem tretjem vidiku medsebojnega učinkovanja oziroma vplivanja socializma na pojav neuvrščenosti, na odpiranje prostora za vzpon tega pomembnega fenomena, je treba poudariti, da je v vseh pogledih izredno pomemben. To razmerje ni le pomembno, ampak tudi neposredno. Socializem (pojmovan kot globalni, svetovni proces) je večstransko vplival na nastanek in razvoj neuvrščenosti.

Povezava pa ni enosmerna. Nastanek, vzpon in uveljavljanje neuvrščenosti v mnogih pogledih prispeva k nadaljnji krepitvi položaja svetovnega socializma. Ko sta se politika in gibanje neuvrščenosti upirala – včasih zelo neposredno in tudi učinkovito imperializmu, kolonializmu, neokolonializmu in hemonizmu, sta bistveno prispevala k širjenju prostora za nadaljnji prodor svetovnega socializma. Obstaja torej specifična *povratna zveza*: vzpon socializma je odpiral prostor za nastanek in krepitev politike neuvrščenosti, prav tako pa je res, da se s krepitvijo politike in gibanja neuvrščenosti širi prostor za nadaljnji prodor socializma. Kot smo že dejali, zgodovinska težnja neuvrščanja ni samo oblika delovanja v mednarodnih (političnih) odnosih, marveč nosi v sebi zaradi neločljive protikolonialne, osvobodilne, protiimperialistične pa tudi protihegemonistične naravnosti tudi jasno izražene protikapitalistične naboje.

Z naraščanjem vpliva in s krepitvijo gibanja neuvrščenosti se bistveno zožujejo družbenoekonomski, geopolitični in strateški temelji, iz katerih se reproducira svetovni kapitalizem. Skratka: zožuje se planetarni prostor za njegovo reprodukcijo; pod vplivom politike in gibanja neuvrščenosti prihajajo postopno, bolj ali manj kontinuirano in dosledno v kritičen pretres druga za drugo vse nujne postavke globalne svetovne kapitalistične reprodukcije. Neuvrščeni še vedno nimajo dovolj moči, da bi radikalneje zasekali v te izvire in temelje, gotovo pa jih postopno zožujejo, ponekod tudi že ogrožajo. S to svojo dejavnostjo politika in gibanje neuvrščenosti prav gotovo prispevata k svetovnemu vzponu socialistične alternative. Ni izključeno, da so ti in taki učinki politike in gibanja neuvrščenosti – gledano dolgoročno – za planetarni razplet velike konfrontacije dveh epohalnih tendenc – kapitalistične in socialistične pomembnejši kot nekatere povsem določeno izražene socialistične zahteve, gibanja in prodori, ki se porajajo in uresničujejo v posamičnih okoljih.

Za preskus nakazane temeljne hipoteze so zelo pomembna dokazila, da obstaja pozitivna medsebojna odvisnost socializma in neuvrščenosti tudi v primeru, ko gre za progresivni socialistični razvoj *znotraj posameznih držav*. Naše izhodišče je, da politika neuvrščenosti prispeva oz. omogoča uspešnejši razvoj in krepitev progresivnih, se pravi tudi socialističnih teženj v notranjem razvoju posameznih držav. Politična misel, ki odklanja take nazore, se danes že nekoliko konvencionalno sklicuje na »šejke«, se pravi na nekatere zelo konservativne arabske režime, ki so privrženi politiki neuvrščenosti, ki pa v svoji notranji politiki prav gotovo ne težijo k socialističnim in celo ne k mnogo bolj umirjenim progresivnim spremembam in reformam. Taki režimi prav gotovo obstajajo, toda njihov obstoj ni dokaz, da obravnavana medsebojna odvisnost lahko obstaja in tudi povsem zanesljivo obstaja. Opozorimo naj na zgoraj pojasnjeno metodološko stališče, da gre v tem primeru za tendenčno konvergentnost in komplementarnost, ki ne izključuje možnosti za posamična odstopanja in motnje v globalnem trendu.

Poskušali bomo razčleniti nakazano izhodišče in navesti nekaj važnejših dokazov v njegov prid. Najprej naj poudarimo, da lahko tezo o pozitivni tendenčni konvergenci in komplementarnosti glede notranjega družbenega razvoja uporabimo za oba temeljna tipična primera. Prvi od teh so države, ki jih običajno označujemo kot socialistične; drugi velja za države, ki po svojih uradnih opredelitvah nimajo tega prilastka. Zagovarjamo stališče, da lahko politika neuvrščenosti pozitivno vpliva na krepitev socialističnih tendenc v notranjem razvoju prve kot druge skupine držav – se pravi tistih, ki jih označujemo kot socialistične in drugih, ki se za take ne razglašajo in dejansko nimajo mnogih pomembnih atributov, da bi se za take lahko razglašale.

Ko gre za socialistične države, je treba opozoriti na dejstvo, da Jugoslavija že dolgo ni edina socialistična država v gibanju neuvrščenih. In kar je še posebej važno: dobro je znano, da bi tudi nekatere druge

socialistične države, ki niso članice tega gibanja – če bi bile v drugačnem mednarodnem kontekstu, ki bi jim dovoljeval (svobodno) opredeljevanje – verjetno iskale razrešitve nekaterih svojih zunanjepolitičnih problemov in aspiracij v smeri neuvrščanja.

Seveda pa je bistveno to, da prikažemo glavne oblike pozitivne medsebojne odvisnosti neuvrščenosti in progresivnega, socialističnega notranjega razvoja. Teh oblik je več, naj omenimo pomembnejše.

Danes je že najširje uveljavljeno spoznanje, da nadaljnji vzpon in razvoj socializma terja in je mogoč le v razmerah kar najbolj trdnega miru, stabilnejšega mednarodnega sodelovanja, kar najbolj popolno uveljavljanih temeljnih načel aktivnega in miroljubnega sodelovanja. Danes so že povsem prepričljivo premagane nekatere dokaj razvpite in konvencionalne teze, da so prodori socializma najtesneje povezani z zaostrenimi mednarodnimi razmerami ali celo z vojnimi razmerami. Če so take razmere prispevale k radikalnejši preobrazbi nekaterih držav pred šestimi oziroma štirimi desetletji, je danes povsem gotovo, da bi kakršnokoli resnejše zaostrovanje mednarodnih razmer ne le zaustavilo, pač pa tudi potisnilo nazaj že začete procese notranje progresivne in socialistične preobrazbe. Seveda bi si lahko tudi v tem primeru zamislili nekakšne hipotetične primere »izjem« v tem splošnem pravilu, vendar pa bi bili to dejansko lahko samo izjemni in marginalni primeri. Ni moč dvomiti o tem, da bi v vseh najpomembnejših območjih sveta resnejše ogrožanje miru pripeljalo domala v hipu do zapiranja vase oz. ohladitev. Vladajoče sile bi se sklicevale na zunanjo (dejansko ali namišljeno) nevarnost, pozivale k »racionalni enotnosti« ter začele uporabljati taktiko »ježa« ali obkoljene trdnjave. Njihovo dokazovanje, da v takih izjemnih razmerah ni moč resneje razpravljati o kakršnih koli globljih notranjih spremembah, bi imelo gotovo velik odmev ter skušalo najti soglasje v ne tako majhnem delu javnega mnenja.

Trden mir, močno uveljavljanje aktivnega in miroljubnega sožitja je danes gotovo *conditio sine qua non* nadaljnjega razvoja socializma. In če je tako, potem je povsem jasno razviden bistveni dokaz: politika in gibanje neuvrščenosti sta danes ne le najbolj dosledna protagonista najširše razumljene politike aktivnega in miroljubnega sožitja, marveč tudi izredno močni sili na braniku svetovnega miru. Vsaka nadaljnja krepitev politike in gibanja neuvrščenosti zagotavlja vse ugodnejše mednarodne razmere za močnejše uveljavljanje socializma v vsaki posamični državi.

To se v enaki meri nanaša na obe zgoraj omenjeni skupini držav. V primeru socialističnih držav lahko stabilizacija miru prispeva k njihovemu globljemu in doslednejšemu prizadevanju za razvijanje tudi tistih socialističnih načel in vrednot, ki so še premalo uveljavljene v njihovi družbeni in politični stvarnosti. Tu je mišljena predvsem afirmacija pogloblitve načela neposredne oblasti delavskega razreda, resnične socialistične demokracije in širokega spektra političnih svoboščin. V primeru držav, ki jih ne označujemo kot socialistične, je povezava prav tako neposredna. Samo

v razmerah trdnega miru je moč pričakovati močnejše izžarevanje socialističnih aspiracij, tendenc in njihovih prvih.

Drugič, krepitev in širjenje politike in gibanja neuvrščenosti odpira možnosti za *svobodnejše in samostojnejše uveljavljanje in delovanje posamičnih subjektov, protagonistov socialistične preobrazbe*. Zgodovina vseh dosedanjih resnično izvirnih socialističnih revolucij nas navaja k zanesljivemu sklepanju, da je avtentičnost in samostojnost subjekta socialistične preobrazbe prvi in temeljni pogoj za uspešnost strategije revolucionarne preobrazbe. V svetu, ki bi bil »brez ostanka« razdeljen na dva vojaško-politična tabora, bi bile take možnosti očitno minimalne. Logika dejavnosti današnjih vojaškopolitičnih grupacij neizogibno teži k shematiizmu, uniformiranosti in monolitnosti. Politika in gibanje neuvrščenosti očitno krčita pota, razmikata meje, znotraj katerih je možno svobodno in samostojno oblikovanje in delovanje družbenih in političnih sil, protagonistov družbenega razvoja.

Tretjič, s prvima dvema vprašanjema je tesno povezana ključna trditev, da je *raznovrstnost poti, metod, oblik, pa tudi bistvenih sistemskih rešitev, postopkov in ukrepov neločljiva lastnost svetovnega procesa socializma*. Vsi dosednji poskusi, da bi pod pretvezo tako imenovanih splošnih zakonitosti ali kako drugače vsilili nekakšne univerzalne obrazce ali modele, so imeli dejansko zelo hude posledice. Različnost v socialističnem gibanju ni izjema, marveč pravilo, ni deviacija, pač pa bistvena zakonitost. Izhajajoč od teh spoznanj pridemo do sklepa, da je tudi to pomemben vir pozitivne medsebojne odvisnosti neuvrščenosti in notranjega socialističnega razvoja. To lahko dokažemo s številnimi primeri. Mi seveda najbolj poznamo lastno pot, lastno izkustvo. Nobenega dvoma ni, da je Jugoslavija lahko krenila po izbrani poti (in dodajmo še: dala v zadnjih treh desetletjih tako velik prispevek k mednarodnemu socializmu) prav zaradi tega in predvsem zaradi tega, ker se je odločila za pot neuvrščenosti. Izkustvo, »primeri« in »dogodki« v nekaterih socialističnih državah, ki so pretresali evropski in mednarodni socializem zadnjega četrto stoletja, prepričljivo dokazujejo, da tako krčenje novih poti, tako poglobljanje v nekatere najbolj zapletene vidike in izzive revolucionarnega projekta ekonomskega osvobajanja delavskega razreda, da kaj takega ne bi bilo mogoče, če bi bil mednarodni status naše države podoben tistemu, ki vključuje pripadnost vojaško-političnim formacijam. Naša različnost, posebnost in samobitnost v socialističnih iskanjih in dosežkih so najneposredneje povezani z opredelitvijo za neuvrščenost. Prav Jugoslavija je primer države, kjer taka (neuvrščena) opredelitev ni rezultat subjektivnih inklinacij vodilnih političnih struktur, marveč izvira iz bistva sprejetega globalnega koncepta socializma. Prvo neposredno pogojuje drugo.

Navedeno stališče je pomembno tudi za tiste države, v katerih šele razpravljajo o radikalnejših družbenih preobrazbah, ali pa so storili šele prve korake. Če pa naj bodo taka hotenja količkaj realna in verjetna, morajo biti izvirna, specifična, se pravi drugačna. Ta pa so lahko taka

oz. imajo največ možnosti, da bodo taka, če je država v položaju neuvrščeniosti, oziroma natančneje: kolikor imata politika in gibanje v neposrednih mednarodnih odnosih večjo težo in veljavo.

Četrtič, utemeljena je trditev, da lahko prej omenjena, v gibanje neuvrščeniosti globoko vraščena svobodoljubna in protiimperialistična komponenta, v mnogih primerih deluje tudi kot dejavnik, ki spodbuja krepitev protikapitalističnih teženj v notranjem razvoju. Politika, ki je izraz upora proti dominaciji svetovnega kapitalizma, proti kapitalističnem izkoriščanju, dobi lahko v nekaterih določenih razmerah prej ali slej tudi svojo »notranjo dimenzijo«. Pozorna analiza razvoja notranje politike in zunanjepolitične naravnosti večjega števila na novo osvobojenih, neuvrščeni držav jasno nakazuje približevanje, prežemanje teh dveh razsežnosti. V ne tako majhnem številu držav je prišla najpej do izraza odločitve, da se uprejo blokovski polarizaciji, in da se priključijo gibanju neuvrščeni. Kmalu po tem so se začeli kazati ponekod močnejši drugod slabotnejši elementi njihove radikalnejše pa tudi socialistične notranje orientacije. Imamo dovolj empiričnega gradiva, ki nazorno kaže, da take odločitve zgodovinske izbire niso medsebojno neodvisne.

Prikazana tendenčna konvergenca in komplementarnost socializma in neuvrščeniosti ni ušla pozornosti – če je že niso dojeli v nekaterih socialističnih okoljih – nekaterih zelo vplivnih centrov moči svetovnega kapitalizma. To je po vsej verjetnosti eden najvažnejših razlogov za to, da se od tam že več kot dve desetletji pojavljajo vsem znana nasprotovanja, pa tudi razne diskvalifikacije, podtikanja, včasih pa tudi pravi politični napadi. Ni iz trte izvit občutek, da je lahko to gibanje močno orodje progresivnega in celo revolucionarnega spreminjanja mednarodnega razporeda sil, zasnovanega na različnih privilegijih, eksploataciji in neenakopravnosti, prav tako pa tudi dejavnik, ki spodbuja progresiven notranji razvoj. Nobenega naključja ni tudi v tem, da prihajajo nasprotovanja s tiste strani, ki bi hotela svetovno socialistično gibanje stlačiti in vkalupiti v Prokrustovo posteljo lastnega socializma.

Ker pa je danes vse težje in nehvaležno neposredno zanikovati in napadati neuvrščeniost, se vse bolj zatekajo k mnogo bolj zvitim, posrednim in zato mnogokrat tudi mnogo bolj nevarnim metodam političnega boja. Neuvrščeniost se v besedah sprejema in celo »podpira«, pri tem pa so očitna prizadevanja, da bi jo spravili iz njene avtentične struje (izvirne usmerjenosti), da bi se približala interesom in potrebam ene ali druge blokovske konstelacije. Zato je v današnjem trenutku ena najpomembnejših nalog vseh progresivnih sil, ki so vključene v gibanje neuvrščeniosti, da se vedno borijo in tudi zmagajo pri ohranjanju njenih izvirnih načel in opredelitev, da se upro pritiskom s katerekoli strani in tudi raznim sirenskim pozivom k spreminjanju globalne naravnosti. To je danes najvažnejša naloga; prvič zaradi tega, ker je samo izvirni koncept neuvrščeniosti zagotovilo za trdnost te usmeritve in njene učinkovitosti v boju za

mir, in drugič, ker le od tako pojmovane in realizirane politike neuvrščenosti lahko pričakujemo velik, v bistvu nenadomestljiv prispevek k nadaljnemu razvoju in krepitvi sodobnega socializma. In končno: dosedanja razglabljanja nas navajajo še k nekemu pomembnemu sklepu – prikazana konvergenca in komplementarnost socializma in neuvrščenosti ni izključna značilnost nedavne preteklosti in sedanjega zgodovinskega trenutka; to je pojav, s katerim moramo računati tudi v času, ki je pred nami.

DALI DŽONLAGIĆ

Prizadevanja za novo podobo visokega šolstva

Sedanji položaj slovenskega visokega šolstva je izredno zapleten. Če ne bi tega ponavljali že vsi, bi rekel, da je tudi usoden. Ekonomski položaj nas sili k restriktivnemu ravnanju, obenem pa si od visokega šolstva obetamo naglih učinkov. Prej, ko je vse lepo teklo, jih nismo posebno pogrešali, sedaj pa bi nam bili zelo potrebni.

Zelo pomembno je vedeti, da je preobrazba univerze v Sloveniji objektivno drugačna kot drugod v državi. Predvsem nas ne obremenjuje nujnost tako ali drugače »premagati« naraščajočo študentsko »maso«. Rast števila študentov je v naši republiki že celo desetletje izredno počasna in že majhen dodaten namig, da ne bo delovnih mest za diplomante, je bilo letos dovolj, da so želje po visokošolskem študiju uplahnile na raven izpred desetih let. Če ne bi bili v res velikih ekonomskih škripcih, bi nas moralo to celo zaskrbeti. Gotovo pa položaj v Sloveniji ni tak, da bi morali mlade ljudi odganjati od univerze.

Precej smo se jezili, da se ljudje pri izbiri študija ne obnašajo plansko. Vrsto let smo opozarjali na predimenzionirano pravnoekonomsko izobraževanje, vpis pa je vseeno naraščal. Potem pa se je lani dogodilo, da se je na skupnostih za zaposlovanje prijavilo samo nekaj brezposelnih pravnikov in ljudje so takoj reagirali. V tem primeru nas je preobrat razveselil, toda tako stihijsko ukrepanje, ki že dolgo časa opredeljuje strukturo slovenskih študentov, nam lahko v drugačnih okoliščinah povzroči velike probleme.

Usmerjeno izobraževanje ne sme pomeniti nove kvalitete le pri programih za takojšnjo vključitev v delovni proces, ampak tudi pri izbiri najsposobnejših za najzahtevnejše programe izobraževanja. Če nam je res do tega, potem se moramo brez oklevanja spopasti s stihijo, ki bi v politiki univerzitetnega izobraževanja utegnila prevladati.

Ko opozarjam na to, me prav nič ne mikajo administrativna sita, tudi če jim nadenemo kakšna sodobnejša imena. Taki sistemi imajo čudno značilnost: ljudi, ki so si »na pamet« izbrali določeno študijsko smer, se »na pamet« sili, naj si izberejo drugo. S tega stališča je zelo modro

ravnanje izvršnega sveta skupščine SR Slovenije, ki skoroda noče dajati soglasij za »numerus clausus«.

Prava rešitev je ena sama in sicer neposrednejša povezava visokega šolstva z uporabniki izobraževalnih storitev. To ni kakšna nova ideja, problem pa je v tem, da vse preveč ostaja le ideja. Izobraževalne skupnosti kljub dvodomnosti pač ne morejo pomeniti njene celovite realizacije.

To, kar danes imenujemo »prestrukturiranje gospodarstva«, je velika priložnost za zgraditev mostov med univerzo in drugimi področji združenega dela. Včasih si domišljamo, da smo v Mariboru mnogo tega že opravili, saj nam je še živo v spominu čas, ko so v delovnih organizacijah in poklicnih združenjih pripravljali elaborate za ustanovitev naših višjih in visokih šol. Vendar se ne velja vdajati pretiranim iluzijam, ker gospodarstvo ni več takšno, kakršno je bilo pred dvajsetimi leti, mariborska univerza pa menda tudi ne. Naše šole z deljeno srečo plujejo med Scilo in Karibdo: med teoretsko vzvišenostjo nad banalnostjo družbenoekonomske prakse in med nekritičnim capljanjem za tehnološkim razvojem. Za vsako šolo in za vsak program je zato treba vedno znova kritično preverjati odnos do praktičnih potreb.

Za razliko od drugih ravni izobraževanja obstaja pri visokem šolstvu zelo zgovoren kazalec razmerja do uporabnikov – raziskovalno delo. Pri njem se prej, pogostoma pa tudi jasneje kot v izobraževalnih programih, pokaže temeljna usmeritev visokošolske organizacije. To moramo sprejeti tudi kot merilo vključenosti univerze v procese prestrukturiranja. Pri tem se mariborska univerza sooča z dvema vrstama problemov.

Najprej so to problemi nedokončanega konstituiranja univerze, ki so posebej izraziti na raziskovalnem področju:

- visokošolski delavci, ki so bili dolga leta preobremenjeni s pedagoškim delom, težko osvajajo v mnogočem drugačno logiko raziskovalne dejavnosti;

- velike težave so v zvezi s pridobivanjem specializiranega raziskovalnega kadra, ki ga same šole največkrat še ne izobražujejo;

- težko je prodreti v etablirane odnose znotraj slovenske raziskovalne sfere in si zagotoviti potrebna sredstva za projekte;

- ogromen je zaostanek pri zagotavljanju raziskovalne infrastrukture oziroma opreme, česar tudi z naslonitvijo na zmogljivosti na drugih področjih združenega dela ni mogoče nadomestiti.

Vse to zmanjšuje »konkurenčnost« naše univerze pri »ponudbi« raziskovalnih storitev na »prostem trgu«, in zato so nam odnosi, ki naj bi jih vzpostavili z dogovarjanjem, toliko bolj potrebni.

Pri dogovarjanju o dolgoročnejšem raziskovalnem sodelovanju pa nastopi druga vrsta problemov, ki pretežno izhajajo iz razdrobljenosti slovenskega gospodarstva. V slovenskem visokem šolstvu nikoli nismo prišli do povezav, kakršne so drugod omogočili Energoinvest, Bor, Kmetijski kombinat Beograd, Zenica itd. Rešitev vidimo v naslonitvi na »razvojna jedra«, ki pa se, na žalost, prav malo prekrivajo z našimi

SOZD. »Razvojna jedra« so za nas tista območja v gospodarski strukturi, za katere je mogoče ugotoviti najperspektivnejšo kombinacijo prioriteten dejavnikov razvoja (strokovni delavci, prostor, energija, surovine, plasman itd.). Nič ni ponujeno na krožniku, univerza se bo morala tudi sama potruditi pri odkrivanju takih »razvojnih jeder«. Morala se bo tudi javno postaviti zanje ter nuditi oporo ljudem, ki so jim interesi družbenega razvoja resnično primerni in ne mešetarijo z zasebnimi koristmi pod plaščem samoupravljanja.

Prizadevanja univerze za prestrukturiranje torej ne morejo biti zgolj strokovnjaška, ampak moramo z vsemi sredstvi soustvarjati ustrezno družbeno vzdušje. Nedopustna iluzija je čakati, da bodo začeli delovati neki novi ekonomski zakoni in bo razvoj sam od sebe krenil v drugačno smer, ljudje pa po starem naprej...

Morebiti se takšno poslanstvo univerze ne zdi posebej akademsko, vendar prastara naloga univerze je podpirati pametne ljudi, ki vedo, da je rešitev le v vztrajnejšem in pametnejšem delu.

Univerza se mora v celoti odpreti za dejanska »razvojna jedra«, ne le zaradi dohodka, ki se ji po tej poti obeta, ampak predvsem zaradi potrjevanja lastne potrebnosti.

V tem duhu se je treba na novo kritično lotiti razvojnih planov visokega šolstva. Zanje tudi sicer velja pregovor o »kovačevi kobili«, saj smo se vsi skupaj več ukvarjali s predpisano proceduro planiranja kot pa z njegovo vsebino. Tudi razvoj v okolju univerze je bolj provizorično splaniran in visokošolske organizacije v večini primerov niso našle pravih opornih točk in zanesljivih izhodišč. (Strinjam se, da jih nekatere tudi niso iskale ali niso znale najti.) Potem pa je prevladala stara kmečka logika, da je najpametneje obdržati, kar imaš. To je danes v visokem šolstvu zelo živo prepričanje, ki se upira že sami misli na spremembe.

V taktiko ohranjanja obstoječih razmer so se »lepo vključile« tudi posebne izobraževalne skupnosti, ki bi morale visokošolski sistem »razgibati«, pa so ga zaradi svoje lastne pretirane razparceliranosti in težnje po samozadostnosti naredile še bolj togega in imunega na spremembe.

Ni dvoma, da sta zakon o svobodni menjavi dela v izobraževanju in zakon o usmerjenem izobraževanju neločljivi celoti, da ni uresničevanja enega brez uresničevanja drugega. Dosedanje izkušnje so v tem pogledu prej negativna kot pozitivna potrditev: ker nismo kaj prida spremenili ekonomskih odnosov v visokem šolstvu, so tudi vsebinske intencije usmerjenega izobraževanja ostale le intencije. Približevanje uporabnikom je ostalo brez vsakih ekonomskih spodbud, čestokrat pa tudi javno ožigosano.

Seveda moramo biti skrajno pozorni, da se nam novi programi visokošolske dejavnosti ne izjalovijo v prazen aktivizem, v kvazištudij in kvaziraziskovanje, družbenoekonomski odnosi pa v farso, ki bo v prid kvečjemu zaslužkarjem in nevestnežem v stroki. So težnje, da bi medsebojno odpiranje gospodarstva in univerze izrabili na takšen način. Dolž-

nost vseh je, da vse take primere – pobude zanje pa se porajajo tako na strani univerze kot na strani uporabnikov – takoj, ko se pojavijo, zatrejo. Na mariborski univerzi smo tako tudi že ravnali, zato se ne bojimo, da bi na nas ta pojav lahko občutneje vplival in odklanjamo tudi visokostna opozorila, da bodo novi odnosi sami po sebi zelo hitro pripeljali do strokovne nesolidnosti.

Konec koncev se mariborska univerza v takih razmerah razvija že dve desetletji. Ne rečem, da smo dosegli ne vem kakšne strokovne višine, toda startali smo od ničle.

Novi družbenoekonomski odnosi zahtevajo pripravljenost obeh strani; izvajalske in uporabniške. Izgleda, da nas bolj skrbi izvajalska stran. Mi smo si nabrali dovolj izkušenj tudi o ravnanjih uporabnikov. Ni prav veliko takih delovnih organizacij, ki so po svojem proizvodnem programu, po svoji samoupravni organiziranosti in po kadrovski zasedbi pripravljene za nove odnose. Precejšnji del združenega dela si ne želi drugega kot prispevne stopnje in tega, da jih pustimo sicer na miru. Prav je, da vemo, da nas na uporabniški strani čaka še trši boj za nove odnose kot na izvajalski strani.

Upiranje novim družbenoekonomskim odnosom v visokem šolstvu je najbolj očitno v razpravi o razmerah in merilih, v katerih naj se odvija svobodna menjava dela. Nezadovoljstvo na tem področju je sicer splošno, vendar moramo znati razlikovati razloge tega nezadovoljstva. Posebej moramo izločiti tiste, ki jih neskladnost meril z načeli svobodne menjave dela prav nič ne moti, hočejo pa kratkomalo več denarja. Pri takih ne bomo naleteli na kakšen interes za opredeljevanje cene izobraževanja ali za čiste družbenoekonomske odnose sploh. To v osnovi odklanjajo, ker se jim vse skupaj zdi ne vredno univerze. S takim stališčem so si zelo na roko s tistimi, ki univerzo razumejo kot prosto lovišče zaslužka, svobodno menjavo dela pa kot branjevsko spretnost kupovanja in prodajanja visokošolske manufakture. Tudi takim se namreč razčiščevanje družbenoekonomskih odnosov upira in ga z vsemi sredstvi smešijo in diskreditirajo.

Enim in drugim je v prid politika financiranja na podlagi letnega indeksiranja, ki se ji, kot kaže, ne moremo izogniti. Na vseh ravneh – od republiškega bilansiranja do sporazumevanja v PIS – se moramo zavedati, da je tako ravnanje voda na mlin starih nazorov, in da je v takih razmerah borba za nove družbenoekonomske odnose skoraj brezuspešna. Tudi delegatska razmerja v PIS nimajo prave teže in vsebine ter se spreminjajo v prazno formo. To si moramo povedati, če res hočemo napredek v preobrazbi.

Ker ne računamo z ekonomskimi temelji razvojnih namer, se nam na splošno dogaja, da ob zaverovanosti v ekspanzijo siromašimo materialno podlago izobraževalne in raziskovalne dejavnosti. Povečevanje vpisa namreč – ob veljavnem odnosu med skladom osebnih dohodkov in skladom materialnih stroškov – do določene mere zagotavlja osebne dohodke (kjer si ljudje pomagajo tudi na druge načine), nikakor pa ne pomeni ustrezn

podlage za pokrivanje hitro rastočih materialnih izdatkov. Izhod je samo eden – osiromašenje izobraževanja in raziskovanja. To siromašenje je ponekod že doseglo najnižjo možno mejo, ko grozi demontaža univerzitetnega študija v gola predavanja brez prave opore v tekočih raziskavah in brez stika s položajem sodobne tehnologije. Če tega trenda ne bomo ustavili, se nam bo univerza spremenila v čakalnico za mlade ljudi, da bodo ti vsaj nekje pod streho, seveda pa univerza s takimi značilnostmi ne bo partner za neposredno svobodno menjavo dela.

Planiranje je za visoko šolstvo odločilno pomembna dejavnost, ki pa se sedaj ne more opreti na zanesljive strokovne podlage, ker le-teh nihče ne izdeluje. Strokovne službe, kar jih je, so povsem razdrobljene, obremenjene z administrativnimi posli in tudi neprimerno usposobljene. Mnenja sem, da bi najprej morali obe univerzi opremiti z dobro analitsko službo, ki se bo lahko neposredno vključevala v program strokovnega spremljanja visokega šolstva pri PIS in pri komiteju za vzgojo in izobraževanje. To se zdi sicer postranskega pomena, vendar smo bili doslej pogostoma ob vsej samoupravni volji brez moči, ker smo vsi skupaj govorili na pamet. Planiranje na tak način in v takšnih razmerah nas bolj spominja na vedeževanje.

Predstave o vlogi visokošolskih učiteljev v naši družbi so zelo raznolike. Na eni strani jih štejejo za fevdalce brezmejnih duhovnih posesti, po drugi strani pa neizprosno in kar naprej dvomijo v njihovo sposobnost za opravljanje poklica. Enkrat so kulturni spomeniki, drugič obrtniki s samega vrha seznama davčnih obvezancev itd. ... Eno je gotovo – pričakovanja in realnost v zvezi z družbeno vlogo visokošolskega učitelja se le redkokdaj ujemajo. Družbena pričakovanja so skoraj zanesljivo pretirana in le izjemoma in za kratek čas se zgodi, da posamezni učitelji ujamejo korak z njimi. Velika večina pa živi pod pezo polovično izpolnjenih kriterijev, kar jih prej odvrča kot pa spodbuja k vsestranski aktivnosti. Morali bi se pošteno soočiti z realnostjo, kaj visokošolski učitelj v obstoječih materialnih razmerah res lahko napravi in je to treba od njega tudi zahtevati, česa pa ni mogoče storiti in mu tega tudi ne smemo očitati. Stalno preverjanje in iz tega izvirajoči občutek neizpolnjevanja pričakovanj, česar v tolikšni meri ne srečamo nikjer drugje v družbi, je vse odločilnejši element pri odločanju za delo v visokem šolstvu, še posebej, ker za take odločitve ni prave dohodkovne stimulacije.

Končni učinek nerealnih kriterijev je prav lahko nasproten pričakovnemu: odšli bodo boljši – bolj občutljivi, ostali pa bodo slabši – manj občutljivi.

Posebej občutljivo je vprašanje pridobivanja mladih kadrov. Za višje šole, ki nimajo možnosti angažiranja asistentov, je to sploh nerešljiv problem. Pri drugih pa je vedno pogostejša samoreprodukcija: iz vrst diplomantov takoj v vrste asistentov in od tod takoj v vrste učiteljev. Morda je to za nekatere šole edina pot do učiteljev, vendar ima toliko slabih mest, da bi jo veljalo opustiti: asistent morda ne bi smel biti poklic,

pač pa oblika stažiranja. Na ta način bi se lahko preizkusilo veliko več mladih ljudi in izbor za učitelje bi se povečal, razširil pa bi se tudi pretok kadrov z univerze v gospodarstvo.

Pretok v obratni smeri – iz gospodarstva na univerzo – je precej zožil sam zakon o usmerjenem izobraževanju z brezpogojnim predpisovanjem akademskih nazivov pri drugi izvolitvi. Obstaja vrsta predmetov, pri katerih je lov na akademski naslov potrjeno nesmiseln in bi jih lahko poučevali povabljeni učitelji, ki se nikoli ne bi v celoti preselili na univerzo, ker so v proizvodnji potrebnejši. Sedaj jih odslavljam in jih nadomeščamo z manj usposobljenimi.

V mnogih predstavah o novi podobi visokega šolstva, ki so se porajale ob pripravi zakona o usmerjenem izobraževanju, je vloga univerze kot združenja visokošolskih zavodov povsem zbledela, ali pa že kar dokončno izginila. Tudi univerzi sami takrat nista ponudili konkretnjših izhodišč za vključitev prastare institucije v novo izobraževalno shemo. Vse to se nujno izraža tudi v samem zakonu, v katerem je univerza sicer opredeljena z določenimi originarnimi nalogami in pristojnostmi, vendar le-te niso takšne, da bi univerzo prištevale med nepogrešljive organske elemente združevanja dela v usmerjenem izobraževanju.

Že prve naloge v zvezi z uresničevanjem zakona o usmerjenem izobraževanju v visokem šolstvu pa so prinesle izkušnje, da je njihova izvedba v bistvu odvisna od kvalitete povezovanja v okviru univerze. Sama praksa nas torej navaja k temeljitejšemu razmisleku o dejanski vlogi naših univerz v današnjem času. Desetletja dolgo že razpravljamo o »krizi univerze«, počasi pa se tudi nam začenja svetlikati (drugod se jim je posvetilo že prej), da besedna označba ne kaže v pravo smer. Ni v krizi univerza, v krizi je fakulteta (oziroma visoka šola). To je pretog okvir, ki na vseh koncih poka, mi pa ga vztrajno lepimo, ne oziraje na stroške, ki zaradi tega nastajajo. Fakulteta se ne more elastično prilagajati z ustanavljanjem novih in novih fakultet (oziroma višjih in visokih šol). Nekonvencionalni pristop k organiziranju dela, ki je ena najpomembnejših značilnosti naše samoupravne družbe v visokem šolstvu, še ni dobil prave veljave. Bojim se, da bodo težave pri oblikovanju novih vzgojnoizobraževalnih programov dodaten dokaz za pravilnost teh ugotovitev.

Izkušnje najvitalnejših visokošolskih sistemov pričajo, da je rešitev v bolj integrirani univerzi, ki povečuje programsko fleksibilnost, omogoča racionalnejšo organizacijo dela ter zagotavlja ekonomičnejšo izrabo razpoložljivih možnosti. Moramo pa vedeti, da to ni preprosta rešitev, pa tudi izvedljiva ni čez noč. Vse pa kaže, da se je začelo premikati na najbolj pravem mestu – v glavah. Čas je, da o tem steče odkrit pogovor v naši visokošolski sferi in okoli nje. Morda rezultat ne bo čisto takšen, kot sem ga bežno skiciral. Toda sedanji nesporazum o univerzi tudi ne sme trajati v nedogled.

Študentje v izobraževalnem procesu

Opozoriti kaže na nekatere ključne zavore, ki v sedanjem trenutku najbolj pogojujejo nadaljnji kvalitetnejši napredek v smeri samoupravne, politične in ekonomske preobrazbe študentskega položaja in s tem tudi preobrazbe vzgojnoizobraževalnega sistema.

Pogosto poudarjamo, da so študentje smisel univerze, vsake univerze, tiste prve, ki so jo ustanovili pred 893 leti, in vsake sodobne. Študentje so prihodnji strokovnjaki, torej delavci z nadpovprečnim znanjem in vplivom na dogajanja v družbi. Odgovor na vprašanje o njihovih vrednotah pove, ali se bodo s svojim znanjem uveljavili kot sestavni del avantgarde delavskega razreda in s tem tudi naravnega nosilca boja za mir in enakopravnost ali kot sestavni del izdvojene, birokratizirane in tehnokratizirane skupine. Ali univerza izpolnjuje to svojo vlogo in ali drugi družbeni subjekti pri tem sodelujejo?

Študenti so edini odrasli ljudje v tej družbi, ki zlasti v praksi pa tudi formalno nimajo ustrezno predpisanih, uveljavljenih in vrednotenih delovnih obveznosti. Ob vpisu ima študent en sam cilj: v opredeljenem času zbrati ustrezno število in višino predpisanih ocen. Če to doseže in diplomira, pomeni, da je postal strokovnjak. Študentov položaj je torej predvsem odvisen od kvantitativne norme. Glavni problemi so torej: študentov družbenoekonomski položaj, ki ni odvisen od kvalitete in vsebine njegovega dela, temveč kvečjemu od kvantitete (delna izjema so kadrovske štipendisti, pa še tam vplivajo na višino štipendije le ocene oziroma njihovo matematično poprečje). Merilo za kvantiteto študentovega dela je predvsem hitrost opravljanja izpitov v časovni enoti. O tem govore zlasti metode dela v vzgojnoizobraževalnem procesu, ki niso take, da bi bil študent subjekt, ampak je zgolj poslušalec. Vzrok za to je v usposobljenosti in pripravljenosti učiteljev ter preobremenjenosti le-teh z drugim delom, v nekaterih kategorijah tudi v slabih materialnih možnostih in prostorskih razmerah. Samostojno delo študentov ob sodelovanju mentorjev se praviloma omejuje na izdelovanje seminarских nalog; te so seveda dobra oblika dela, vendar vse premalo pogosta. V znanstvenoraziskovalnem delu študentje takorekoč ne sodelujejo, ker je znanstvenoraziskovalnega dela na univerzi zelo malo (če je, je zaprto v okvire kateder in posameznikov – torej študentom v glavnem nedostopno) in ker na univerzi ni dosežena sinteza raziskovalnega in pedagoškega dela, kar je značilnost vseh sodobnih univerz. Študent je v takšnih odnosih pasiven udeleženec vzgojnoizobraževalnega procesa. Vprašanje je, ali bo tak študent sposoben ustvarjalno delovati v družbi ali pa bo sposoben le nekritično sprejemati tuja znanja in ideologije.

Znanost na univerzi mora imeti predvsem tri naloge: biti mora izvor novih spoznanj, sredstvo za razvoj znanstvenega mišljenja in usposabljanja za ustvarjalno delo in inovativno dejavnost ter sredstvo za usposabljanje znanstvenoraziskovalnih kadrov. Takšna opredelitev znanosti zahteva razbijanje obstoječih okostenelih in zakrnelih odnosov v vzgojnoizobraževalnem procesu. Odnose, v katerih so predavanja še vedno reproduktivna, ne pa inovativna. Ovreči je treba od klasične univerze podedovano miselnost, da je bistveno fotografsko memoriranje in da količina znanja (podatkov) dela strokovnjaka.

Proizvodno delo študentov se v glavnem omejuje na delovne prakse, ki so v večini primerov slabe. Tako so študenti pravzaprav zelo dolgo ločeni od delovnega procesa, kar je slabo. To je potrebno spremeniti. Cilj reforme mora biti zato povezava med proizvodnim in izobraževalnim procesom. Metod, da to dosežemo, je več.

Za nas je sprejemljiva edino dejanska združitev delovnega in vzgojnoizobraževalnega procesa. Zato bi morali intenzivirati delovne prakse, jih programirati, organizirati, voditi in vrednotiti. Povezati jih kaže s tem, kar delamo v šoli in narobe.

Glavni smoter tradicionalne univerze je bil posredovati študentom najlepše in najsijajnejše ideje. Sodobna univerza mora imeti drugačen cilj. Pouk ne sme potekati samo v institucionalni obliki, ampak kot ena od oblik življenja. Samo z znanstvenoraziskovalnim delom je moč to specifično obliko življenja ubraniti pred institucionalno sivino in okostenelostjo. Sodobni pouk mora torej postati proces, v katerem učitelj in študent skupno odkrivata nova spoznanja. Učitelj, ki zasluži to ime, je, kdor pri študentu vzpodbuja svobodno mišljenje, mu razvija občutek osebne odgovornosti in mu povsod daje zgled.

Za interesne dejavnosti je značilno, da je njihovo gibalo ZSMS. Namen interesnih dejavnosti je, da pomagajo izoblikovati študenta kot celovito osebnost, tako da se bo lahko vključeval v življenje in delo svoje okolice, ne pa da bo samo ozko strokovno usposobljen delavec. Za celovitejše razvijanje interesnih dejavnosti je nedvomno pomembno, da se obravnavajo kot del vzgojnoizobraževalnega programa, saj se bodo lahko le tako pravilno vsebinsko in finančno ovrednotile.

V vseh fazah sprejemanja zakonov o svobodni menjavi dela na področju vzgoje in izobraževanja ter o usmerjenem izobraževanju smo poudarjali izredni pomen teh dejavnosti. Posledica teh prizadevanj je bila, da so dobile interesne dejavnosti svoje mesto v nekaj členih omenjenih zakonov. S tem je trditev, da je usmerjeno izobraževanje del enotnega sistema vzgoje in izobraževanja, zakonsko opredeljena.

Zaradi vrste aktivnosti na tem področju udejstvovanja študentov je potrebno občudnijsko dejavnost jasno razumeti. To so najprej dejavnosti, ki so organizirane na posameznih fakultetah, in nato dejavnosti, ki se organizirajo v okviru univerze za vse študente, oziroma dejavnosti, ki presegajo okvire posamezne fakultete in segajo v širši družbeni prostor.

Ker je problematika financiranja interesnih dejavnosti iz dneva v dan bolj pereča, bi tudi na tem mestu želela opozoriti na nekatere stvari.

Vsakoletne težave pri sporazumevanju glede interesnih dejavnosti segajo v leto 1975. Do tega leta ni nihče priznaval in tudi ne financiral interesnih dejavnosti po fakultetah. Zato jih je bilo le malo, in le tam, kjer so jim bili učitelji naklonjeni. Dejavnosti na univerzi je financirala ISS neposredno prek rektorata.

Z letom 1975 je postala VTOZD nosilec načrtovanja, usklajevanja in tudi financiranja skupnih dejavnosti na univerzi – torej tudi interesnih. Zato smo začeli sklepati samoupravne sporazume, s katerimi smo združevali sredstva fakultet za skupne interesne dejavnosti na univerzi. Vendar še vedno nihče ni priznaval in v normativih upošteval študentskih interesnih dejavnosti na fakultetah. Od leta 1975 smo maso sredstev, ki se je poprej nakazovala na univerzo, porazdeljevali po šolah in jo nato 100% združevali. Nastala je paradoksalna situacija, saj smo se sporazumevali o sredstvih, ki so bila namenjena za interesne dejavnosti na univerzi, medtem ko so jih šole proglasile za namenska sredstva, iz katerih naj bi se financirale interesne dejavnosti na šolah. Ta paradoks obstaja še danes in se kaže v nenehnih sporih in raznih dilemah, ali naj bo interesna dejavnost na šoli ali na univerzi. Razumljivo pa je, da eno brez drugega ne gre. Z ustanavljanjem PIS se je pojavila bojazen, da bo zmeda, ki vlada, še večja, če se ne bomo že na začetku dogovorili in razrešili obstoječe dileme. Če bi te dileme rešili, potem bi se najbrž nehal vsakoletni boj za obstanek, zato pa bi imeli več časa in volje za bolj ustvarjalno in kakovostno delo.

Ker univerza ni otok v družbi, ampak njen sestavni del, je mnogo njenih problemov širše pogojenih, obstajajo pa tudi notranje težave. Sprememba obstoječe univerze in vzgojnoizobraževalnega sistema sploh, je nujna, vendar ne kakršnakoli, temveč takšna, ki ne bo posvečala največ pozornosti novih ekonomskim odnosom med plačniki in plačanimi, ampak povezovanju vzgojnoizobraževalnega, znanstvenoraziskovalnega in proizvodnega procesa.

ZORAN JELENC

Politična kultura socialističnega samoupravljanja in izobraževanje odraslih

V prispevku, ki smo ga objavili pod naslovom »Izobraževanje odraslih in politična kultura«¹ smo na splošno opredelili povezanost med obema

¹ Glej Teorija in praksa, Ljubljana, 1981, št. 1, str. 64.

pojmom in opozorili, kako možnosti razvoja izobraževanja zavisijo od dosežene stopnje razvoja družbeno-ekonomskih in kulturnih razmer v posamezni družbi. Razmišljanje smo sklenili z ugotovitvami, da daje sistem socialističnega samoupravljanja posebno ugodne možnosti za razvoj izobraževanja in še posebno izobraževanja odraslih in da bi bilo za socialistično samoupravno družbo še posebno pomembno, da nenehno in sistematično izrablja možnosti, ki jih za razvoj politične kulture samoupravljanja ponuja izobraževanje odraslih. V današnjem prispevku bomo tem možnostim posvetili še posebno pozornost.

Družbeni sistem socialističnega samoupravljanja je sistem, ki je izrazito usmerjen k človeku in njegovim potrebam. V primerjavi z drugimi družbenimi sistemi, med katerimi nekateri tudi razglašajo za svoj glavni cilj zadovoljitev človeka in uresničevanje njegovih potreb, ima socialistično samoupravljanje nekaj specifičnosti, ki kažejo, da ima taka družbena ureditev v primerjavi z vsemi doslej poznanimi največje možnosti, da uresniči poln in tako za posameznika kot tudi za družbo najustreznejši razvoj sposobnosti in dejavnosti svojih članov. Navedli bomo le štiri pomembne kvalitete socialistične samoupravne družbene ureditve, ki osvetljujejo navedene trditve:

Socialistična samoupravna družbena ureditev omogoča, da postane človekovo delo edina podlaga za prilaščanje proizvoda družbenega dela in za upravljanje družbenih sredstev. Ukinja družbene in proizvodne odnose, pri katerih človekove pravice določa bodisi privatna bodisi državna lastnina proizvodjalnih sredstev, in uveljavlja družbeno lastnino nad proizvodjalnimi sredstvi. S tem je delovnim ljudem omogočeno, da uveljavijo politično pravico do samoupravljanja (družbenega odločanja) na podlagi dela oziroma pravice do dela. S tem so podani bistveni pogoji za človekovo ekonomsko osvoboditev, ki je podlaga za človekovo družbeno, politično in osebno osvobajanje.

Na takih družbeno-ekonomskih idejnih temeljih dobi delo povsem drugačen pomen, kot ga je imelo v vseh dosedanjih družbeno-ekonomskih sistemih. Ni več le (ali pretežno) sredstvo za preživljanje (torej nuja, prisila), temveč sredstvo za gospodarjenje in upravljanje. Poleg tega da dobiva človek z delom pravico do odločanja, mu tudi delo samo predstavlja potrebo, saj mu daje možnost za samorealizacijo in za zadovoljevanje njegovih skupnih (družbenih) potreb. Da bi delo lahko služilo tej razširjeni funkciji, se tudi samo razvija; postaja – ob podpori znanstvenega in tehnološkega napredka – bolj ustvarjalno, človekovemu bistvu manj odtujeno.

Človek, ki želi izoblikovati navedene pogoje in razmere za svoje življenje in delo, mora ustrezno temu izoblikovati svojo osebnost. Za življenje v taki družbi je potrebna posebna osebnostna naravnost, takšna, kakršna se v dosedanjih družbeno-ekonomskih sistemih ni mogla izoblikovati, pa tudi ni mogla v njih ustrezno uspevati. Govorimo o samoupravljalški osebnosti. Poleg zavzetosti za uresničevanje humanih

vrednot, jo označuje predvsem velika, k družbenemu razvoju naravnana aktivnost².

Socialistično samoupravljanje se od vseh drugih družbenih sistemov razlikuje tudi po tem, da temelji na ustvarjalnem sožitju, ki omogoča usklajevanje različnih možnosti in interesov, pri tem pa omogoča neposredno aktivno sodelovanje vsem ljudem³.

Številne ovire preprečujejo ta čas polno uveljavljanje navedenih kvalitet socialističnega samoupravljanja in bistvenih elementov njegove politične kulture. Stoletne tradicije; praksa, v kateri še trdno vladajo stari odnosi, čeprav so normativno-pravno že ustvarjeni mnogi pogoji za družbene spremembe; odpori in bojazni ljudi do vsega novega; namerni in nenamerni vplivi od drugod; zakonitost (počasnega) spreminjanja človekove zavesti; nezadostne materialne razmere za hitrejši razvoj – vse to in še kopica drugih znanih in neznanih razlogov vpliva, da ni mogoče v skladu z željami in teoretičnimi modeli preobraziti tradicionalne organizacije dela, nadomestiti sedanje hierarhične odnose pri delu in v družbi z drugačnimi, uveljaviti normativno že določene načine samoupravnega odločanja, osvestiti ljudi in spremeniti vrstni red njihovih potreb, da bodo bolj usklajene z zamišljeno politično kulturo socialističnega samoupravljanja, razvijati materialne temelje samoupravne družbe, ob tem pa blažiti pretirano usmerjenost ljudi k materialnim dobrinam, in podobno⁴.

Že od klasikov marksizma dalje spremlja teoretična razmišljanja o graditvi novih družbenih odnosov tudi ugotovitev, da je osebni razvoj vseh članov družbe pogoj za odpravo razrednih nasprotij in razvoj novih družbenih odnosov. Ob sprejemanju zakona o delavskem upravljanju v Jugoslaviji leta 1950 je tov. Tito dejal: »Brez kulturnega napredka delavci ne bodo zmogli upravljanja.« Že zdavnaj smo si torej pozitivno odgovorili na vprašanje, ali je za razvijanje politične kulture socialističnega samou-

² O tem zanimivo in izvirno razmišlja J. Makarovič v študiji: »Vzgoja samoupravljalске osebnosti«, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana 1978. Avtor poudarja, da za to osebnost ni dovolj, da izraža stališča; zanjo je značilna stalna pripravljenost za sodelovanje pri odločanju in za ustvarjalno prispevanje k njemu. Človekova aktivnost je splošna in se ne pojavlja le v določenih situacijah

³ J. Makarovič, n. d., str. 31, citira Durkheimov izraz »organska« solidarnost, ki se zdi tudi za označitev samoupravne družbe ustrezen, za razliko od »mehanske« solidarnosti, kjer se stališča, nazori, sposobnosti in interesi posameznikov usklajujejo brez spopadov in boja mnenj.

⁴ Poleg navedenih sestavljajo politično kulturo samoupravljanja še številni drugi elementi. Za osvetlitev na kratko povzemimo tiste, ki jih našteva J. Djordjevič v svojem referatu »Politička kultura«. (Novi Sad 1980, str. 8–12): rekonstrukcija »meščanske« družbe z novimi temelji sistema lastnine in proizvodnih odnosov; podružbljanje in samoomejevanje države; ločevanje države od politične družbe; duh prostovoljnosti in združevanja namesto prisile in formalizma institucionalizacije; pluralizem namesto monokratizma in centralizma; avtonomija in decentralizacija statusa odločanja; nov odnos med teorijo in prakso, ki daje prednost človeški angažiranosti; pravica do diferenciacije skupin in ljudi; odpravljanje socialnih neenakosti ob avtonomnosti subjekta in nasprotovanju kakršnikoli uniformnosti; odpravljanje predstavnitva in posredništva; širjenje svobodnih centrov aktivnosti, svobode in raznovrstnosti komuniciranja; oblikovanje svobodnega in dostojanstvenega človeka po demokratičnih načelih; resničnost in stvarnost namesto deklaracij in besed; ideja osvoboditve delavskega razreda ob priznavanju človekove enakosti in svobode; sodelovanje pri soodločanju namesto podrejanja večine manjšini; poudarjanje materialne in kulturne pobude delovnih in drugih skupin; proizvodnost namesto statičnosti porabe in pasivnosti birokratiziranih skupin; antibirokratizem in antielitizem ob priznavanju razlik v sposobnostih; družbena in človeška solidarnost vzajemno z odpravljanjem hierarhije in divjega individualizma; etika dokazovanja in odgovornosti; samouresničitev človeka; svoboda izražanja in gibanja človeka; enakost kot enakost avtonomije in ne uniformnost; enakopravnost politike in etike, govorjenja in dejanj, vedenja in morale.

pravljanja izobraževanje potrebno. V različne družbene dokumente smo dovolj jasno zapisali načela in smernice tega izobraževanja⁵. To so predvsem: temeljni nosilci politike vzgoje in izobraževanja so delovni ljudje v ozd; vzgoja in izobraževanje sta sestavni del združenega dela in morata biti funkcionalno povezana z njim: delovni ljudje imajo pravico in dolžnost, da soodločajo o vprašanih vzgoje in izobraževanja in da aktivno sodelujejo pri vzgoji in izobraževanju; vzgoja in izobraževanje se razvijata v družbeno-ekonomskih odnosih, ki temeljijo na načelu dohodka in svobodne menjave dela, razvijata se v skladu s svojim prispevkom k dvigu produktivnosti dela in k splošnemu družbenemu napredku; z vzgojo in izobraževanjem razvijamo ustvarjalnost in ustvarjalen odnos do dela, najtesneje morata biti povezana s proizvodnim delom in drugim družbenim delom, z življenjem in samoupravno prakso; v sistemu vzgoje in izobraževanja morajo biti zagotovljene množičnost in demokratičnost, solidarnost in vzajemnost ter enakopravnost možnosti. Opredelili smo, da morata vzgoja in izobraževanje kot posebna družbena dejavnost prerasti v neposredno dejavnost vseh članov družbe.

Očitno je, da smo si znali odgovoriti na mnoga vprašanja, s katerimi opredeljujemo naša družbena izhodišča in politiko vzgoje in izobraževanja. Nemara celo v svetu zaman iščemo državo, ki bi to storila temeljiteje od nas. Pri uresničevanju teh načel pa smo še na samem začetku. V praksi so mnogi prišli dlje od nas. Področje, na katerem se to izrazito potrjuje, je izobraževanje odraslih.

Izobraževanje odraslih je dinamičen element družbe: nastaja kot posledica dinamičnega razvoja družbe in je hkrati tudi element, ki pospešuje družbene spremembe. Družba, ki je statična, ki ne stremi k razvoju, ki zaostaja in ji je malo mar, kako se razvijajo njeni člani (posamezniki in institucije) – recimo ji kar tradicionalna družba za razliko od moderne družbe, ki je dinamična – taka družba se zadovoljuje s statičnim in formalnim izobraževanjem. Zadošča ji, da izobrazijo mladino do določene stopnje, do takšne stopnje, da lahko opravlja že vnaprej natančno določene družbene funkcije in naloge, saj se le-te v daljših časovnih obdobjih bistveno ne spreminjajo. Taki družbi tudi ustreza čimbolj formaliziran sistem izobraževanja, ki ohranja uveljavljene družbene odnose in razredne razlike. Zadošča ji tradicionalna šola, v kateri so tako vsebine kot tudi metode dela strogo zakoličene in podrejene pglavitnemu cilju: čimbolj dosledno in natančno prenašati že znano. Vsaka bolj dinamična družba, taka, ki želi pospeševati aktivnost svojih članov, ki stremi k temu, da bi se njeni člani razvijali v čimbolj vsestranske in ustvarjalne osebnosti, ki bi mogle prevzemati vlogo nosilcev družbenega razvoja – in naša samoupravna socialistična družba sodi po svoji razvojni naravnosti med

⁵ Poleg ustave, zakona o združenem delu in zakonov o usmerjenem izobraževanju so to še predvsem: resolucija zvezne skupščine o razvoju vzgoje in izobraževanja na samoupravni podlagi (1970), resolucija X. kongresa ZKJ o nalogah zveze komunistov v socialistični samoupravni preobrazbi vzgoje in izobraževanja (1974), resolucija XI. kongresa ZKJ (1978) ipd.

najbolj ambiciozne v svetu – taka družba se nikakor ne more uspešno razvijati, če med svoje najpomembnejše naloge ne uvrsti razvijanja vseh možnih oblik izobraževanja odraslih kot sestavnega dela koncepta nenehnega (permanentnega) izobraževanja. V poročilu o delu in ugotovitvah tretje mednarodne konference o izobraževanju odraslih, ki je bila v Tokiu leta 1972, ugotavlja avtor poročila da je »v tradicionalni družbi izobraževanje odraslih odveč«⁶. Brez najmanjše senčice dvoma lahko zapišemo: v samoupravni socialistični družbi in njeni politični kulturi si razvoja ni mogoče zamišljati, če ni uspešnega in učinkovitega izobraževanja odraslih. Ni si mogoče zamišljati udeležbe vseh ljudi v odločanju, če za tako vlogo niso pripravljeni. Premalo izobraženi in osveščeni ljudje se ne zavedajo niti svojih temeljnih pravic, kako bi potem razumeli svoje dolžnosti, svoje možnosti, da sodelujejo pri reševanju različnih družbenih vprašanj, v katerih interes posameznika ni viden neposredno in ga je mogoče zaznati šele posredno. Očitno je seveda tudi to, da je izobraževanje mladih – najsi je še tako kvalitetno – le začetna stopnja izobraževanja in da človeka nikakor ne more oborožiti z znanji, ki jih potrebuje v življenju in pri delu že leto ali dve po končanem rednem šolanju, kaj šele v vseh nadaljnjih letih življenja in dela tja do obdobja starosti.

V tem prispevku želimo opozoriti, da je vprašanje vloge in razvoja izobraževanja odraslih v naši družbi še obsežnejše in globlje, kot se zdi na prvi pogled in kot ga je mogoče videti iz tradicionalnih zornih kotov. Razvoj socialistične samoupravne politične kulture zahteva mnogo več, kot lahko nudijo tradicionalne, šolske, formalne, institucionalizirane in sploh že znane oblike izobraževanja in s tem tudi izobraževanja odraslih. Naših potreb ne moremo zadovoljiti s prenosom tujih modelov v našo prakso. Potrebujemo nova teoretična spoznanja o možnostih izobraževanja odraslih v razvijanju politične kulture socialističnega samoupravljanja. Naš razvoj zahteva oblikovanje povsem nove kulture vzgoje in izobraževanja, takšne, kakršne drugje ni mogoče razviti, ker daje možnosti zanjo le samoupravna družbena ureditev; govorimo o samoupravni kulturi vzgoje in izobraževanja. V oblikovanju te kulture ima posebno mesto izobraževanje odraslih, prav gotovo vsaj enakovredno izobraževanju mladih oziroma začetnemu izobraževanju⁷. Še posebej moramo v tej zvezi omeniti možnosti neformalnega (izvenšolskega) izobraževanja odraslih.

Neformalno izobraževanje odraslih⁸ je med vsemi vzgojnoizobraževalnimi področji prav gotovo tisto, ki se najhitreje odziva novim potrebam

⁶ J. Lowe: »The education of adults: a world perspective«, The UNESCO Press, Ontario Institute for Studies in Education, Toronto 1975, str. 33.

⁷ Že pred leti je naš znani andragog Samolovčev dejal, da je »izobraževanje odraslih predpogoj in element samoupravnega povezovanja v družbi« (B. Samolovčev: »Adult Education and Community Typology«, Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana 1970, str. 3). Vendar zasledimo podobna razmišljanja tudi pri andragogih iz drugih dežel, ko utemeljujejo razvoj koncepta »učee se družbe«. Tako npr. znani ameriški andragog M. Knowles: »Namesto dosedanje marginalne pozicije postaja vloga izobraževanja odraslih v družbi središčna.« M. Knowles: »The Modern Practice of Adult Education. Andragogy versus Pedagogy.« Ass. Press, N. Y. 1970, str. 34.

⁸ Ker gre za sorazmerno novo področje izobraževanja, se tudi v mednarodnem izrazoslovju še pojavljajo različni izrazi zanj. Poleg pojma »neformalno« (angl. »nonformal« ali »informal«) se najčimče rabi še izraz »izvenšolsko« (angl.

in zahtevam, obenem pa tudi tisto, ki stalno spodbuja razvoj celotnega področja vzgoje in izobraževanja kot tudi drugih družbenih področij in življenja (s tem pa hkrati vpliva spet na razvoj izobraževanja)⁹. Neformalno izobraževanje odraslih se prilagaja potrebam in možnostim posameznikov, skupin in celotne družbe, zadovoljiti mora splošne in posebne potrebe, ki nenehno rastejo in se spreminjajo. Rekli smo že, da neformalnega izobraževanja ne moremo povsem opredeliti, saj je zelo variabilno po vsebini, smotrih, metodah, oblikah, sredstvih, načinu organiziranosti, značilnostih udeležencev, načinu prisotnosti v družbi in v drugih značilnostih; to izobraževanje je toliko variabilno, kolikor je različno življenje samo. Je problemsko orientirano (izhaja iz problematike po načelu »tukaj in zdaj«), je prisotno povsod, namenjeno je vsem, povezuje vse možne dejavnike, uporablja vsa možna sredstva. Njegov smoter je razvijati ustrezní človekov odnos do sebe, ožje in širše skupnosti, družbe, proizvodnje, prostega časa, sedanjosti, preteklosti in prihodnosti. Ne zadovoljuje se le s posredovanjem znanja, temveč stremi k njegovemu nadgrajevanju, k vsestranskemu razvoju osebnosti, k razvijanju vseh človekovih funkcij in pogleda na svet. Ni le izobraževanje za pridobitev kvalifikacije ali to celo sploh ni njegov cilj, temveč izobraževanje za samoupravljanje, prevzemanje različnih družbenih vlog, širjenje splošne izobrazbe, razvijanje ustvarjalnosti, delovanje na različnih področjih življenja (kultura, družba, rekreacija, znanost, delovni čas, prosti čas ipd.). Ni le sprejemanje, temveč tudi dajanje, udeležba (tudi pri uresničevanju izobraževanja), aktivno doživljanje in odnos do okolja, sodelovanje pri njegovem oblikovanju, bogatitev življenja (svojega in drugih). Ni le misel na sedaj, temveč tudi na jutri. Pomaga človeku iskati svojo lastno identiteto, svoje mesto v družbi, razvijati družbo in svet.

Za neformalno izobraževanje je značilno, da povezuje različne vsebine, področja in načine delovanja med seboj, njegovi pristopi pogosto niso takšni, kot jih predpisuje strogo formalno pojmovana pedagoška didaktika in metodika. V neformalnem izobraževanju se prepletajo tele dejavnosti: informiranje, izobraževanje, vzgajanje, aktivno delovanje in preoblikovanje. Uporablja vsa možna sredstva, ki imajo vzgojni in izobraževalni učinek, uspeh izobraževanja pa se lahko zelo poveča z ustreznim povezovanjem različnih pristopov in različnih »kanalov« vplivanja (v sodobni andragoški teoriji se to povezovanje označuje z izrazom »multimedijsko izobraževanje«). Uspešnost se močno povečuje tudi z aktivno udeležbo posameznika v vseh fazah izobraževanja, ki zaradi tega često izgublja videz običajnega izobraževanja in vse pogosteje spominja na

⁹ »out-of-school«), ki pa se zdi za naše razmere manj ustrezen, saj tudi našo šolo čaka temeljita preobrazba v smeri deformalizacije njenih načinov delovanja.

⁹ Gre za proces dialektičnega medsebojnega vplivanja, kjer posamezne aktivnosti pogojujejo druga drugo. Prav zaradi tega lahko ocenimo kot zmotna pričakovanja tistih, ki menijo, da je treba najprej razvijati tako imenovano »redno« izobraževanje, to je formalno ali šolsko izobraževanje, češ da je le-to bolj potrebno in nujno, in da lahko pride neformalno ali »izredno« izobraževanje na vrsto, šele ko imamo boljše materialne možnosti. V resnici je izobraževanje lahko ustrezno in učinkovito, le če v pravi meri kombiniramo formalne in neoformalne oblike.

akcije. Tu seveda ne govorimo več le o izobraževanju, vedno je močno prisoten tudi vzgojno-oblikovalni učinek¹⁰. V neformalno izobraževanje se udeleženci navadno vključujejo prostovoljno, ne zaradi zunanjih pritiskov in formalnih koristi, temveč zaradi osebnih motivov in motivov širše družbene narave.

Iz vsega povedanega sledi, da je v politični kulturi socialističnega samoupravljanja izobraževanje odraslih – zlasti še neformalno – dejavnik, ki pospešuje medsebojne aktivne povezave (interakcije) med družbo in njenimi enotami (te so lahko posameznik, skupina, organizacija, področje, skupnost ipd.). To je dialektična zveza, kajti posameznik (enota) in družba sta le potencialni totalnosti in lahko dosežeta svojo popolnost, le če sta optimalno povezani¹¹. Splošna družbena, pri nas samoupravna socialistična kultura je toliko višja, kolikor več družbenih enot (kot že rečeno, so to: posameznik, skupina, organizacija, področje, skupnost, narodnost, država ipd.) je optimalno povezanih z njo. Podobno velja tudi za kulturo posameznika oziroma enote. Njegova (njena) kultura je tem višja, v čim več enotah (dejavnostih, organizacijah, skupnostih ipd.) je optimalno ali uspešno vključen(a). Prav tako bi lahko rekli, da izolacija – zaprtost v področje dejavnosti ene enote ali majhnega števila enot – ne vodi k širjenju družbene in samoupravne kulture. Izobraževanje odraslih – in še predvsem neformalno – je prav gotovo družbeni dejavnik, ki povečuje povezanost družbe in njenih posameznih enot (področij), s tem da povečuje kulturo posameznika oziroma njegovo aktivno vključevanje v dejavnost različnih enot. Ker samoupravna socialistična družba s svojo zamišljeno politično kulturo omogoča in tudi nalaga ljudem številne možnosti družbenega delovanja, daje s tem ljudem tudi temeljno motivacijo za izobraževanje: možnost delovanja v različnih obdobjih življenjskega ciklusa in možnost uresničevanja socialne vloge, ki jo želi imeti posameznik v družbi¹². Izhajajoč iz načel o aktivni participaciji ljudi v družbenem dogajanju, lahko upravičeno zagovarjamo tezo, da bo izobraževanje tem učinkovitejše, čim bolj bo človek tudi aktivno udeležen v dejavnosti, za katero se izobražuje. Tako bo, denimo, družbenopolitično izobraževanje posameznega člana družbe učinkovito predvsem takrat, ko bo povezano z njegovim aktivnim družbenopolitičnim delom – tj. z delom člana samoupravnih organov in družbenopolitičnih organizacij, delegata, pa tudi samoupravljalca, člana delovne ali družbenopolitične skupnosti.

¹⁰ Z uveljavljanjem permanentnega izobraževanja opažamo v izobraževanju značilen pojav, ki se kaže v tem, da se v celotnem vzgojnoizobraževalnem vplivanju na človeka povečujejo tiste dejavnosti, ki presegajo pojem izobraževanja v formalnem smislu; v celoti, ki jo označujemo kot vzgojo in izobraževanje, pa čedalje bolj prevladujejo vzgojne dejavnosti in vplivi. Prim.: A. Krajnc: »Odnos odgoja i permanentnog obrazovanja«, *Permanentno obrazovanje*, Narodni zavod M. Marulić, Split 1976, str. 157–171.

¹¹ S tem v zvezi velja omeniti razmišljanja Z. Mlinarja v referatu: »Education for Development of Personality, Community and Society. Adult Education Involvement and Social Change«, *Institut za sociologijo in filozofijo*, Ljubljana 1970.

¹² Po R. J. Havighurstu navaja J. Lowe (n. d., str. 49), da motiviranost odraslega za izobraževanje zavisi predvsem od dveh dejavnikov: od življenjskega ciklusa (življenjskega obdobja, v katerem se nahaja) in od socialne vloge, ki jo želi imeti v družbi.

Ne bo pa učinkovito, če bo iztrgano iz naravnega okvira teh dejavnosti, skupnosti, organizacij ipd., torej iz okolja, v katerem te družbene enote delujejo¹³. Podobno velja tudi za druge družbene dejavnosti in organizacije (npr. kultura, telesna kultura, tehnična kultura, zdravstvena in socialna dejavnost, strokovno izpopolnjevanje kot informacijsko oziroma inovacijsko izobraževanje ipd.). Učinkovitost tega izobraževanja je največja, kadar je tesno povezana s temeljno organizacijo, kjer posameznik deluje.

Na aktivnost posameznika v izobraževanju – na tem mestu razmišljamo predvsem o odraslih, tezo pa lahko razširimo tudi na celotno populacijo – pomembno vpliva tudi njegova siceršnja aktivnost v osebnem, še posebno pa v družbenem življenju. Po tej tezi, ki jo zasledimo tudi v raziskavah in razmišljanjih drugih avtorjev¹⁴, se aktivnost posameznika prenaša, tako da aktivnost na enem področju povečuje druge aktivnosti, zlasti še na področjih, ki so prvemu sorodna. Tako je verjetno, da je nekdo, ki je aktiven na področju kulture, aktivnejši ali vsaj bolj pripravljen delati tudi denimo, na področju telesne kulture in rekreacije, tehnične kulture, izobraževanja ipd. Izhajajoč iz te teze, lahko sklepamo, da bodo posamezniki na splošno aktivnejši v izobraževanju, če bodo hkrati aktivni tudi na drugih področjih. Potrditev te teze z empiričnimi raziskavami bi nam dala dobro izhodišče za načrtovanje izobraževanja in tudi drugih družbenih aktivnosti ljudi, članov delovnih, družbenopolitičnih in drugih skupnosti (primerjaj s tem, kar smo malo prej rekli o motivaciji za družbenopolitično izobraževanje).

Naše teze bi lahko potrjevali, če bi analizirali možnosti za povezovanje različnih področij družbenega delovanja z izobraževanjem. Vendar bi to speljalo pričujočo razpravo v prevelike podrobnosti, za katere tu nimamo prostora. Ta vprašanja tudi še čakajo na globlja teoretična in empirična raziskovanja¹⁵. Vse, kar smo doslej rekli, pa trdno podpira tezo, da dobiva izobraževanje, in v njem še posebno izobraževanje odraslih, v politični kulturi socialističnega samoupravljanja novo razsežnost in s tem tudi novo kvaliteto. S to novo razsežnostjo se izobraževanje približuje animaciji in je blizu ljubiteljskemu delovanju na različnih področjih življenja; togi pedagoško-didaktični modeli izobraževanja, kakršne uporabljamo v formalnem izobraževanju, pa postajajo manj uporabni. Nastaja nov tip izobraževanja, ki ga lahko označimo kot družbeno zavzeto, samoupravno

¹³ Številne analize in raziskave, ki so bile opravljene pri nas, kažejo, da je družbenopolitično izobraževanje, kot ga izvajamo sedaj – večinoma ga organiziramo s seminarji in tečaji zunaj primarnih družbenih skupnosti, v katerih ljudje živijo in delujejo – zelo neučinkovito. Glej npr.: »Družbenopolitično izobraževanje in motivacija za družbenopolitično izobraževanje«, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana 1980 (nekorigirani zaključki seminarja). »Družbenopolitično usposabljanje v Zvezi sindikatov Slovenije«, Ljubljana 1979; J. Makarovič, J. Šter in dr.: »Motivacija za družbenopolitično izobraževanje«, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana 1973.

¹⁴ Primerjaj z ugotovitvami raziskav: G. Kocjan in M. Žnidaršič: »Knjiga in bralci II«, Raziskovalni center za samoupravljanje RS ZSS in Kulturna skupnost Slovenije, Ljubljana 1980, in J. Makarovič, navedeno delo.

¹⁵ S to tematiko se ukvarja avtor tega prispevka v raziskavi »Izvenšolsko izobraževanje odraslih in samoupravljanje«, ki jo financira Raziskovalna skupnost Slovenije.

izobraževanje¹⁶. Tako izobraževanje pripravlja ljudi – če uporabimo besede našega andragoga T. Prodanovića¹⁷ – da »znajo in delajo«, in ne samo, da »razumejo in znajo«.

Na koncu poskušajmo na podlagi povedanega na kratko predstaviti hipotetični model samoupravno organiziranega neformalnega izobraževanja odraslih, torej izobraževanja, ki naj bi ustrezalo politični kulturi socialističnega samoupravljanja.

Temelji na družbenopolitični kulturi socialističnega samoupravljanja in ustvarjalno prispeva k njenemu razvoju.

Temeljni enoti, v katerih poteka samoupravno organizirano neformalno izobraževanje odraslih (v nadaljevanju krajšam: izobraževanje) sta: za področje združenega dela – tozd ali ozd, v družbenopolitičnih skupnostih pa krajevna skupnost. S tem se uresničuje načelo, da je izobraževanje blizu ljudem.

Temeljni nosilci izobraževanja so delavci sami¹⁸. Izobraževanje temelji na potrebah delavcev, skozi njihove potrebe pa se izraža splošni družbeni samoupravni interes. Temeljne pobude za izobraževanje dajejo delavci (izhajajoč pri tem iz svojih potreb). Delavci ves čas spremljajo izobraževanje, vplivajo na njegovo izvajanje in ocenjujejo njegovo uspešnost. Delavci sodelujejo v izobraževanju prostovoljno, v povezavi s svojimi rednimi delovnimi obveznostmi ter drugimi družbenimi in osebnimi potrebami. (Ta element izhaja iz načela, da je izobraževanje ena temeljnih pravic in obveznosti delavcev v naši družbi, kar še posebej velja za izobraževanje odraslih.)

Izobraževanje je samoupravno organizirano. Delavci uresničujejo svoje pravice in dolžnosti v zvezi z izobraževanjem prek svojih samoupravnih organov, predvsem prek sveta delovne skupnosti in posebne komisije ali odbora za izobraževanje (v sodelovanju z organi sindikalne organizacije). Ti organi oblikujejo politiko in usmerjajo izvajanje izobraževanja, ki ga sicer strokovno organizira in uresničuje posebna strokovna služba oziroma zadolženi strokovni organi in posamezniki (odvisno od velikosti delovne organizacije).

V izobraževanju sodelujejo vsi delavci. Izobraževanje mora zadovoljevati potrebe vseh in vsi so dolžni po svojih možnostih prispevati k njegovemu uresničevanju – bodisi kot udeleženci, bodisi kot njegovi soustvarjalci.

Izobraževanje je sestavni del redne dejavnosti ozd. To zagotavlja stalno in trdno povezanost izobraževanja in dela. Izobraževanje je vklju-

¹⁶ Primerjaj s podobnimi razmišljanji J. Knolla o vlogi kulture v sodobni družbi. Kultura dobiva masovni značaj, ni več orientirana le na preteklost, je bolj participativna, služi kot komunikacija, terapija, sociopedagoška ustvarjalnost, izboljšuje kvaliteto življenja in spodbuja k doživljanju okolja na drugačen način. J. Knoll: »Cultural Education in Adult Education in the Federal Republic of Germany«, European Center of Leisure and Education, Praga 1979, str. 5 in 14.

¹⁷ T. Prodanović: »Društveno-politično samoobrazovanje u funkciji samoupravljanja«, Sarajevo 1972.

¹⁸ V tem modelu govorimo predvsem o možnostih za samoupravno organiziranje izobraževanja v ozd. Povsem podobno lahko opišemo tudi izobraževanje v družbenopolitičnih skupnostih (krajevni skupnosti), le da gre za nekoliko različne poudarke v vsebini in organizaciji, ki izhajajo iz drugačnih ciljev, pri čemer pa temeljni elementi ostajajo isti.

čeno tako v razvojne kot tudi v delovne programe ozd – zanj se načrtujejo potrebni čas in prostor, sredstva in drugi potrebni elementi za njegovo redno izvajanje¹⁹. Za izvajanje izobraževanja so odgovorni poslovodni organi ozd. Status izobraževanja zagotavljajo tudi vsi pomembni samoupravni in organizacijski akti ozd.

Izobraževanje je sicer samoupravno in enotno vodeno, vendar pa poteka decentralizirano in raznovrstno, tako da se prilagaja potrebam delavcev in delovnih in organizacijskih enot ter usmeritvam njihovega delovnega programa.

Vsebina izobraževanja je zelo raznovrstna in zajema različna področja dejavnosti in potreb delavcev in družbe. S kombiniranjem različnih vsebin in dejavnosti (npr. strokovna, družbenopolitična, kulturna, tehnična, telesnokulturna in rekreacijska, poljudnoznanstvena, informacijska, socialno-zdravstvena in druge) se dosežejo zanimivost, privlačnost, popolnost, intenzivnost in druge pomembne kvalitete izobraževanja. Različni in pogosti vplivi se združujejo v boljšem končnem učinku izobraževanja.

Izobraževanje se izvaja z aktivnimi metodami in oblikami; to pa omogoča udeležencem aktivno sodelovanje na področju, ki se ga udeležujejo, ter širjenje in poglobljanje tako splošnega kot tudi posebnega znanja.

Izobraževanje je povezano s širšim okoljem, v katerem deluje ozd: z drugimi organizacijami, družbenopolitičnimi skupnostmi, društvi, vzgojnoizobraževalnimi, družbenopolitičnimi in drugimi organizacijami in skupnostmi. Vključuje se v skupnostne programe in akcije družbenega okolja, izrablja vse za izobraževanje razpoložljive vire v okolju in tudi samo aktivno prispeva k razvoju okolja.

Izobraževanje se izvaja v skladu z značilnostmi neformalnega izobraževanja odraslih. Zanj ni potreben uradni vpis, ne služi za pridobivanje spričeval o usposobljenosti. Njegovi učinki so vidni v povečani aktivnosti, proizvodnosti, samoupravni zavzetosti in v drugih izrazih uspešnosti tako posameznikov kot tudi skupnosti.

Izobraževanje je stalno. Stalnost se zagotavlja z ustrežno organizacijo (čas, prostor, oprema, viri, sredstva itd.). Poleg strokovnih služb, ki se zavzemajo za uresničevanje stalnosti izobraževanja, so pomembni spodbujevalci stalnosti izobraževanja tudi organizatorji in animatorji izobraže-

¹⁹ Mišljenje, da je izobraževanje odraslih, še posebno neformalno, dejavnost, ki sodi v prosti čas, je ostanek preteklosti in za politično kulturo samoupravljanja ni sprejemljivo. S prenehanjem odtujenosti dela in s pridobitvijo pravice do upravljanja preneha tudi stroga ločitev človekovega časa na delovni in prosti čas. Tak dualizem razvrednoti takó delo kot tudi prosti čas. Vsako človekovo družbeno delovanje je družbeno pomembno in človekovega časa ne moremo več vrednostno deliti na »službo« (ki je ne zanima človekov prosti čas) in prosti čas, ki naj bi ne bil povezan s človekovim delom (kot čas popolnega brezdelja). Organizacija združenega dela mora človeku – samoupravljaku omogočiti, da deluje na različne načine, ne pa, da je samo delček proizvodne tehnologije, to je, da dela odtujeno svoji človeški naravi (služi sredstva za svoje preživljanje). V delovnem času se človek tudi izobražuje (na delu, ob delu, iz dela), rekreira, kulturno udejstvuje itd. in s temi svojimi aktivnostmi povečuje svojo delovno učinkovitost. Delovna organizacija pa tudi prispeva k možnostim delavca za sprostitev ter osebne in širše družbene dejavnosti v prostem času. Primerjaj: R. Lešnik: »Brez dela ni prostega časa. Spodbude za nadaljni razvoj pedagogike prostega časa«, Naši razgledi, Ljubljana 1980, št. 21, stran 610.

vanja (pri tem delu jim koristi dodatna andragoška izobrazba, če že po svoji osnovni usposobljenosti niso andragogi).

Poleg organiziranega izobraževanja v ozd se delavci izobražujejo tudi v svojem prostem času v skladu s svojimi možnostmi in programi izobraževanja v skupnostih, kjer živijo.

Z izobraževanjem se razvija in uresničuje socialistična samoupravna osebnost delavcev kot pomemben element družbenopolitične kulture socialističnega samoupravljanja.

Prikazani model predstavlja ta čas šele temeljno delovno zasnovo modela, ki ga je potrebno in možno še naprej oblikovati – poglobljati in razčlenjevati, pa tudi morda dopolniti s še kakim temeljnim elementom.

CHRISTIAN BAY

Svoboda v konceptiji liberalizma: ideologija in kratkovidnost

To delo* obravnava liberalizem kot filozofijo svobode. V njem bom poskušal biti bolj konstruktiven kot polemičen; želim namreč prispevati k alternativni teoriji svobode, še posebej pa k razvoju alternativnih strategij politične emancipacije. Prav se mi zdi, da začnem s kritiko nekaterih močno razširjenih stališč v liberalni politični misli.

Osredotočil se bom na bistveno pojmovanje, ki je po mojem mnenju v liberalnem naziranju vodilno: na liberalno pojmovanje svobode. Sprva bom razložil naslov, ki sem ga izbral za to poglavje in se ob tem nekoliko zaustavil pri konceptu ideologije in naravi ideologij. Zatem bom obravnaval nekatere reprezentativne liberalno filozofske in ideološke študije, ki branijo tako imenovano »svobodo«. Trdil bom, da so ta pojmovanja svobode ideološko izkrivljena in kratkovidna. V zaključnem delu pa bom poskušal podati širšo, rekel bi celo hujšo obtožbo liberalizma kot političnega prepričanja: trdil bom namreč, da je konvencionalni liberalni nazor tako zaradi individualizma in kontraktualizma (pogodbeneosti) kot zaradi svojega povzdigovanja mita dosežene demokracije v neskladju ne le z racionalnim humanističnim naziranjem, marveč, da je postal celo glavni oporni steber sistema, ki poraja revščino v naši deželi in pomanjkanje v velikem delu tretjega sveta.

1. Od Mannheima do ideologije »konca ideologije«

Naslov tega poglavja aludira na knjigo Karla Mannheima *Ideologija in utopija*,¹ pionirsko delo, ki je položilo temelje moderni sociologiji znanja; delo, ki sicer sloni na izrazito marksističnih pozicijah, ki je pa brez ekonomske razredne analize in marksistične utopične vizije. Po Mannheimovem mnenju so namreč družbeno misel v glavnem omejevale in

* Namreč: Christian Bay: *Strategies of Political Emancipation*, University of Notre Dame Press, Notre Dame – London 1981. Iz njega smo izbrali za naše bralco prvo poglavje – op. ur.

¹ Karl Mannheim: *Ideology and Utopia* (New York: Harcourt, Brace, 1946), posebej 2. in 4. poglavje.

utemeljevale perspektive tistega razreda, s katerim se je pisec identificiral; bil je prepričan, da veljavnost idej na sploh določajo specifične zgodovinske razmere. Pisci, ki se identificirajo s tradicionalno privilegiranimi razredi, težijo k razmišljanju v organskih metaforah in svarijo pred pravimi, bistvenimi spremembami; zatirani razredi so naklonjeni hiliastičnim utopijam, medtem ko bodo razredi, ki so v vzponu, podprli liberalne zagovornike abstraktnega razuma in napredka, ki nasprotujejo avtoritetam in omejitvam preteklosti.

Mannheim se je bal polarizacije med ideološkimi naziranjmi privilegiranih razredov in utopičnimi zahtevami zatiranih. Namesto da bi, tako kot Marx, iskal v delavskem razredu tisto silo, ki bi privedla do revolucionarne osvoboditve, se je Mannheim naslanjal na inteligenco in intelektualce kot na relativno prosto lebdeči sloj, ki bi bil potencialno sposoben preseči »relacijske perspektive« – tako ideološke kot utopične in se na ta način približati »totalni« perspektivi realistične sociologije znanosti, na podlagi katere bi bilo možno načrtovanje postopnega širjenja liberalnih svobod. Mannheim je bil *liberalec*, ki je na globlji ravni epistemološkega spoznanja napovedal ideologijo »konca ideologije«, ki se je pojavila v Združenih državah ob koncu petdesetih let,² le nekaj let prej, ko je nova levica odprla perspektivo ameriški politiki. Da bi bili poštene do Mannheimu, moramo povedati tudi to, da je pisal v času, ko so nemiri v weimarski republiki dosegli svoj višek in da bi z njegovega stališča, ki je bilo bolj ideološko, kot je sam priznaval, njegov liberalizem lahko bil veljaven odgovor na tedanji zgodovinski kontekst. Priznati moramo tudi, da je Mannheim na pomemben način napovedal severno-ameriški liberalizem po drugi svetovni vojni; manchesterski liberalec prav gotovo ni bil. Njegov liberalizem je bil razločno bolj levo od liberalizma njegovega sodobnika Franklina Delana Roosevelta. Mannheim je bil prepričan v pravilnost načrtovanja za svobodo in je verjel v državo blaginje in ne samo v tako imenovani New Deal, ki bi le pomagal ohranjati stari sistem.

Trdim, da sta tako Mannheimov liberalizem kot poznejši liberalizem konca ideologije, bila preuranjeno opuščanje ideje racionalne politike, ki služi realističnim, empirično zasnovanim prioritetam človeških potreb; gre za nepotrebno odrekanje možnosti radikalne ekspanzije svobode v sodobnem svetu, svobode za najbolj zatirane, pa čeprav na račun nekaterih privilegijev, ki jih uživajo drugi razredi, če bi bilo to potrebno. Za to resignacijo se skriva neke vrste kratkovidnost, miopija, ki bi jo tako po Marxu kot Mannheimu lahko označili brez zadreg kot ideološko.

Literatura o koncu ideologije iz zgodnjih šestdesetih let pomeni v primerjavi z Mannheimom korak nazaj, predvsem v tem smislu, da so bili ti pisci (Daniel Bell, Seymour Martin Lipset in mnogi drugi) v nekem smislu *'laissez faire'* pluralisti, ki so imeli pred očmi le svojo deželo,

² Daniel Bell: *The End of Ideology* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1960); William Kornhauser: *The Politics of Mass Society* (Glencoe Ill.: Free Press, 1959); Seymour Martin Lipset: *Political Man* (Garden City, N. Y.: Doubleday, 1960), Epilog.

Združene države, in so prišli do prepričanja, da je tu vse dobro, ali pa vsaj tako blizu dobrega, da se bodo stvari uredile same po sebi, s pomočjo procesov pluralističnega dogovarjanja. V pogosto citiranem odlomku, o katerem mislim, da bi zanj danes starejši in modrejši Lipset želel, da ga ne bi nikoli objavil, S. M. Lipset v ‚epilogu‘ svojo zelo vplivne knjige iz leta 1960 z naslovom ‚*Political Man*‘ (Politični človek) piše: »Temeljna postavka te knjige je, da demokracija, kakršna se je uveljavila v ZDA, ni le ali celo predvsem sredstvo, s pomočjo katerega lahko različne skupine dosegajo svoje cilje, ali pa si prizadevajo ustvariti dobro družbo, marveč dobra družba sama v svojem delovanju.«³

Lipset je bil hkrati z Danielom Bellom eden prvih zagovornikov tistega, kar jaz imenujem *ideologijo* »konca ideologije«, naziranja, ki se je oblikovalo v prepričanje o koncu politike v klasičnem smislu tega izraza.⁴ Zakaj bi si še naprej prizadevali najti dobro družbo, če nas poskuša prepričati o tem, da tako družbo že imamo? In če je tako, tedaj lahko sociologija zamenja ne le ideologijo, marveč tudi politiko, politično teorijo pa lahko nadomestijo preučevanja obnašanja, ki temelje na modelu potrošniških raziskav.

Nekaj let po Lipsetovi izjavi o tem, da dobro družbo že imamo, so v Ameriki odkrili revščino in predsednik Johnson je celo napovedal vojno tej revščini, spet eno od vojn, ki so jih Združene države izgubile. Po tem in po Vietnamu ter Watergatu, da ne omenimo sicer tako trdoživih problemov, kakršni so nezaposlenost, inflacija, onesnaženost okolja in mest itd., bi danes le redki pisci bili tako pozabljivi, da bi, kot Lipset, spregledali pomanjkljivost našega tako imenovanega demokratičnega družbenega sistema. Da pa bomo Lipsetu pravični, moramo reči še to, da je s takim gledanjem pravzaprav izredno močno reagiral na ideološka stališča in druge vrste dejavnosti, na tiste, ki so jih vodila gibanja, ki so v času hladne vojne podpirala nasprotno stran – Sovjetsko zvezo.

Poglejmo si sedaj nekaj najpomembnejših konceptov ideologije. Sledeč Mannheimu definirata Lasswell in Kaplan ideologijo v bistvu kot »politični mit, ki deluje v smislu ohranjanja družbene strukture«; kot Mannheim tudi onadva uporabljata izraz »utopija« za mite, ki skušajo izpodriniti uveljavljeni sistem.⁵ »Ideologija« in »utopija« sta torej izraz, ki se uporabljata za nesprijemljive sisteme stališč. »Ideologija« je sistem pričanj, ki jih zagovarja nekdo drugi, nekdo, s katerim se ne strinjaš. Nekateri pisci nadalje trdijo, da lahko imenujemo ideološka le tista prepričanja ali prepričanja, ki jih zagovarjajo člani določene stranke ali skupine. Drugi spet trdijo, da mora biti sistem prepričan kar se da preprost, za množično rabo, kajti le v tem primeru ga lahko imenujemo ideološki.

³ Lipset: *Political Man*, str. 403. Glej tudi Lipshtov prispevek h kritiki literature o koncu ideologije v njegovem delu »The End of Ideology and the Ideology of the Intellectuals« v izdaji, ki sta jo pripravila Josaph Ben David in Terry Nichols Clark: *Culture and its Creators* (Chicago: University of Chicago Press, 1977), str. 15–42 in 286–291.

⁴ Glej C. Bay: »The End of Politics? A Review«, *Journal of Conflict Resolution* 5 (1961), str. 326–335.

⁵ Harold D. Lasswell in Abraham Kaplan: *Power and Society* (New Haven: Yale University Press, 1959), str. 123.

Vendar pa družboslovci vse pogosteje uporabljajo »ideologijo« kot nevtralen izraz, s katerim označujejo vsak urejen sistem prepričanj, ki kaže določeno stalnost, pa ni nujno logično konsistenten, pač pa psihološko trden. V svojem znanem delu »Narava sistemov prepričanj v množični javnosti«⁶ Philip Converse uporablja izraz »ideološki« samo za tiste relativno maloštevilne ameriške državljane, ki imajo popolnoma koherentna politična mnenja in na katere ne vplivajo ponavljajoči se naslovi v časopisih in ne poenostavljena gesla. Če državljani, ki se predajo ideološkemu fanatizmu, pomenijo določeno nevarnost, pa se zdi, da se Severna Amerika srečuje z mnogo bolj akutnim problemom, in sicer s tem, da večina ameriških državljanov sploh nima stanovitnih sistemov političnih prepričanj.

Še več, večina tistih, ki imajo izdelana politična prepričanja, bo prej ustvarila mnenje o tem, katera vladna politika bo najbolj koristila njihovi skupini, kot pa o tem, kaj je v interesu ameriške ali pa svetovne javnosti. Delavci želijo višje plače, poslovneži večji profit, Alberta višje cene nafte in tako naprej. V našem političnem sistemu je bolj uveljavljena »politika pritiska« kot pa razumnega presojanja stvari. Ne gre za »Pridite, da skupaj razmislimo,« marveč v najboljšem primeru za to, o čemer se je Joseph Tussman izrazil takole: »Pridite, da se skupaj pogodimo.«⁷

Kot bom pokazal v zaključku tega poglavja, je to v naravi liberalne družbe, delno zato, ker temelji na popačenih prioritetah svobode. O teh prioritetah bom spregovoril takoj, ko končam z vprašanjem, kako opredeliti ideologijo.

Strinjam se s Conversom in mnogimi drugimi, ki se zavzemajo za deskriptiven, nevtralen in preprost koncept: sleherni sistem prepričanj o družbenih in političnih problemih bom imenoval ideološki, ne da bi poskušal že naprej soditi o pravilnosti ali zgrešenosti teh stališč. Pomembno zame je tudi dejstvo, da vsi sistemi prepričanj in vse ideologije težijo k temu, da bodisi opravičujejo ali pa kritizirajo ustaljeni družbeni red, in da ima vsak politični režim razvejan nadzor nad uporabo izrazov in simbolov, pa tudi ideoloških sredstev.

Smisel preučevanja ideologij in sistemov prepričanj je torej poleg ontološkega vprašanja opredelitve pravilnosti in nepravilnosti – v tem, da ugotovimo, kakšno vlogo imajo v odnosu do določenega sistema oblasti: ali ga podpirajo, ali mu nasprotujejo. Razmišljanja, ki sem jih strnil v tem poglavju, štejem za skromen prispevek k vprašanju: kako in v kakšni meri ideološka pojmovanja »svobode« nekaterih ali večine liberalcev podpirajo naš politični sistem ali pa mu nasprotujejo. Kot bomo videli, perspektive svobode teh liberalcev služijo kot obramba našega sistema in nasprotujejo kritičnemu duhu, pa tudi bolj smiselnemu osvobajanju našega življenja in duha.

⁶ David Apter: *Ideology and Discontent* (New York: Free Press, 1967), str. 206–261.

⁷ Joseph Tussman: *Obligation and the Body Politic* (New York: Oxford University Press, 1960), str. 107.

2. Svoboda liberalizma od Locka do Hayeka in Berlina

Z etimološkega stališča pomeni trditi, da je nekdo liberalec, to, da je predan svobodi. Popolnoma jasno pa je, da se vsakdo v takem ali drugačnem smislu navdušuje za svobodo, vsaj zase in za svojo referenčno skupino, razred ali narod. Vprašanja, ki jih preveč redko postavljamo in na katera skoraj nikoli ne dobimo bolj ali manj natančnega odgovora, pa so: svobodo ali svoboščine, ampak za koga? Katere so prioritete svobode in katere so prioritete med svoboščinami ter pod kakšnimi pogoji?

Na to vprašanje bom poskusil odgovoriti v naslednjem poglavju; pri tem pa se želim dokopati do takšnega stališča, ki bo, čeprav še ideološko, namenjeno osvobajanju in ne opravičevanju. Najprej pa si pogloblje oglejmo nekaj vodilnih liberalnih konstrukcij svobode in poskušajmo ugotoviti, na kateri strani so.

Začnimo z relativno skrajnim primerom liberalne kratkovidnosti, ki obravnava pravo naravo svobode in zatiranja v družbi, kakršna je naša, s primerom F. A. Hayeka. Hayek je leta 1944 objavil učinkovit traktat z naslovom *Road to Serfdom*,⁸ (*Pot k tlačanstvu*), v katerem je svaril pred demokratičnim socializmom in pred še bolj omejenim gospodarskim načrtovanjem, češ da se v tem skriva nevarnost omejevanja svobode. 1960. leta je objavil precej obsežnejše, bolj sistematično in studiozno delo z naslovom »*The Constitution of Liberty*«,⁹ (*Ustava svobode*), v katerem je natančneje razkril svoje politične nazore. V obeh delih je svoboda, za katero se Hayek tako zavzema, čudno omejena: oba izraza (*liberty*, *freedom*-svoboda), ki ju tudi on uporablja izmenično, se nanašata samo na »odnos ljudi do drugih ljudi in edino, kar krši ta odnos je prisila, ki jo izvajajo ljudje. To pa pomeni, da obseg fizičnih možnosti, med katerimi človek lahko izbira v danem trenutku, nima nobene zveze s svobodo«. ¹⁰ Svoboda ali pomanjkanje svobode po tej definiciji torej nimata bistvene zveze s prioritetai človeških potreb; gre le za vprašanje odsotnosti ali prisotnosti *prisile*, pojma, ki ga Hayek opredeljuje še bolj nenavadno: Prisila nastopi, »kadar so dejanja enega človeka naravnana tako, da proti njegovi vlogi služijo potrebam drugega človeka, torej ne v svojo korist, marveč v korist drugega človeka«. ¹¹ Potemtakem živiš pod prisilo, če ti država ukaže, kako naložiti del svojega denarja, ali pa če ti del tega denarja vzame zato, da bi rešila drugega, da ne bi umrl od lakote.

Po drugi strani pa si, po Hayekovi terminologiji, še vedno svoboden, čeprav že skoraj umiraš od lakote, ali pa ne moreš kupiti zdravila, ki bi lahko rešilo življenje tvojemu otroku. »Pravičnost« po Hayeku nima nobene zveze z ekonomijo; ta pojem »bi morali omejiti na razumno

⁸ F. A. Hayek: *The Road to Serfdom* (London: George Routledge, 1944). Pred kratkim objavljeni esej na podobno temo; glej Milton in Rose Friedman: *Free to Choose* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1980).

⁹ F. A. Hayek: *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960).

¹⁰ *Ibidem*, str. 12. Primerjaj Hayek: *The Road to Serfdom*, str. 19.

¹¹ Hayek: *Constitution of Liberty*, str. 133.

ravnanje enih ljudi z drugimi«. ¹² Po tej definiciji torej hkratni obstoj revščine in obilja nikakor ni nepravičen. Še več, Hayek trdi, da bi vlada, ki bi z obdavčenjem ali z drugimi sredstvi poskušala omejiti bogastvo bogatih zato, da bi olajšala trpljenje revnih, izvajala prisilo in s tem kršila svobodo. ¹³ Hayekov tako imenovani ustroj svobode se potemtakem izkaže kot ustanova, ki bi do neskončnosti ščitila bogataše, ki izkoriščajo revne, pred državnim vmešavanjem. ¹⁴

Zelo maloštevilni so bili v našem stoletju tisti pisci, ki so tako goreče kot Hayek branili svoboščine privilegiranih razredov, hkrati pa ostali tako očitno brezbrizni za človeške potrebe tistih, ki živijo v pomanjkanju. Res je, da je John Locke pred približno tremi stoletji enako brezkompromisno branil lastninske pravice in pravico do kopičenja lastnine v imenu svobode; te pravice so posebej vključevale pogodbeno priznano pravico, ki je nekaterim ljudem omogočala razpolagati z delom drugih ljudi. Še več, Locke je, kot večina njegovih sodobnikov, štel ljudi, ki so bili brez določene lastnine, za manj vredne člane politične družbe. ¹⁵

James Mill, Jeremy Bentham in utilitaristi so bili prvi liberalci, ki so se zavzemali za demokracijo in hkrati zahtevali matematično enake možnosti za srečo vseh ljudi, saj se jim sicer utilitaristični račun o sreči ne bi izšel. Vendar pa so bile njihove ideje o zadovoljstvu in trpljenju čudno abstraktne in bi jih težko povezali s prioritetai potreb, ki zagotavljajo dolgoročno blaginjo. Možno pa je, da bi to težavo lahko premagali znotraj logike računa o sreči (felicity calculus). Usodna napaka v utilitaristični shemi prioritetai je bila v tem, da so načrtovali, da bi se morala vsota srečnih razmerij večati do skrajne meje in pri tem niso dojeli nujnosti, da je najprej potrebno zadovoljiti najosnovnejše človeške potrebe. Tiste, ki živijo v največjem pomanjkanju, bi načeloma lahko žrtvovali, če bi ti bili le maloštevilni, in če bi žrtvovanje njihovih potreb ali življenj osrečilo pretežno večino. Tako kot Locke so tudi pristaši Benthama šteli, da je samo po sebi umevno, da obstoji sistem privatnega podjetništva s svobodnim trgom in s človeškimi bitji – sebičnimi individualisti. Niso imeli vizije o človeštvu, ki bi si bilo sposobno poleg osebnih svoboščin in možnosti za bogatitev posameznikov želeli tudi socialno pravičnost ali blaginjo za vse.

John Stuart Mill se je otrešel spon utilitarističnega računa o sreči in dopuščal, da so nekatere vrednote, npr. svoboda, individualnost, moralna hrabrost, kakovostno višje od drugih vrednot, ne glede na vsoto ugodja v danem trenutku. V svojem delu *O svobodi* (On Liberty) posveča Mill del svoje pozornosti ugotovitvi, da so mnoge mejitve svobode bolj družbene kot pravne narave; izoblikoval je načelo, ki zavrača staro moralistično navado cenzuriranja in omejevanja drugih, češ da jim to koristi: »Edini

¹² Ibidem, str. 99.

¹³ Ibidem, str. 231–233.

¹⁴ Primerjaj moj članek »Hayek's Liberalism: The Constitution of Perpetual Privilege« v *The Political Science Reviewer* 1 (1971), str. 93–124.

¹⁵ C. B. Macpherson: *The Political Theory of Possessive Individualism* (Oxford: Oxford University Press, 1962), 5. poglavje.

cilj, ki daje človeštvu pravico, da omejujejo individualno ali kolektivno svobodo kateregakoli njegovega člana, je samozaščita.«¹⁶ To je preprosta maksima, katere praktičnost pa je v svetu nenehnih posredovanj in medsebojnih, pa tudi enostranskih odvisnosti različnih vrst omejena. To pravilo je prav tako neizvedljivo, kot bi bilo nesmotrno vztrajati pri tem, da je na trgu, kjer se kar gnete ljudi in trgovcev, edino opravičilo za poseganje v svobodo trgovanja zagotovilo, da bosta pri vsaki prodaji imela korist oba, kupec in prodajalec.

Najbolj pa je traktat *O svobodi* zaslovel zaradi duhovite obrambe svobode do razpravljanja, ki da je nujna »za duhovno ugodje človeštva (od katerega so odvisna vsa druga ugodja).«¹⁷ Mill se izogne vprašanju, ali je to duhovno ugodje predvsem neposredni rezultat pravice do svobodnega razpravljanja ali pa predvsem realnejših pričakovanj, da bodo resnica, pravica in napredek rezultat svobodne razprave kot nasprotja omejevanje razprave. Njegovega dokazovanja ne odlikuje le elokventnost, marveč tudi teža argumenta. Kar pa pogrešamo, je vsekakor spoznanje meje, do katere je bil že v času Millove družbe celotni sistem načrtovan tako, da je med človeškimi potrebami podpiral privilegije buržoazije, še posebno pa potrebe strokovnjakov, poslovnežev in podjetnikov; svobodo govora in svobodo podjetništva so šteli za bistveni svoboščini. Medtem ko so branili pravico do svobodnega izražanja mnenj, so šteli pravico do posedovanja in vlaganja kapitala kot samo po sebi umevno, o pravici, ki bi varovala pred umiranjem od lakote, pa nihče ni niti razmišljal.

V našem času štejejo Isaiaha Berlina za enega najbolj vnetih zagovornikov liberalizma; Berlin je prav gotovo eden najbolj izrazitih liberalnih teoretikov, ki obravnavajo naravo svobode. Za svoje nastopno predavanje, ki ga je imel v Oxfordu leta 1958 si je izbral temo »Dva koncepta svobode« (Two Concepts of Liberty).¹⁸ Stališča, ki jih je zagovarjal, so bila pogosto citirana in mnogi so se nanje sklicevali. Bolj filozofsko usmerjen kot Hayek se Berlin zaveda širokega razpona možnih opredelitev svobode in nikakor ne izključuje možnih razprav o pojmovanjih svobode, ki postavljajo človeške potrebe nad zahteve po lastnini.

Berlinovo pomanjkanje vizije je, po mojem mnenju, najbolj vidno v tem, da popolnoma zavrača vse »absolutno« v območju svobode ali še posebej v območju človekovega hotenja, ki ga privede k temu, da popolnoma zanemari um kot instrument svobode ali političnega napredka kakršnekoli vrste. Tako kot Hayek se tudi Berlin oklene pojmovanja politike kot »za vse svobodnega« pogajanja med neenakimi ter pojmovanja političnega sistema, ki nenehni boj med družbenimi razredi in interesnimi zvezami samo odseva, namesto da bi ga urejal in usmerjal.

¹⁶ John Stuart Mill: *On Liberty* (New York: Library of Liberal Arts, 1956) (1859), str. 13.

¹⁷ *Ibidem*, str. 64.

¹⁸ Glej Isaiah Berlin: *Four Essays on Liberty* (London: Oxford University Press, 1969), 3. poglavje. »Two Concepts on Liberty« je bilo prvič objavljeno 1958. l.

Pluralizem z ‚negativno‘ svobodo, ki jo vsebuje, se mi zdi bolj resničen in human ideal kot so cilji tistih, ki iščejo v velikih, discipliniranih avtoritarnih strukturah ideal ‚pozitivnega‘ samo-obvladovanja razredov ali ljudstva ali celo vsega človeštva. Resničnejši je, ker vsaj priznava dejstvo, da so človeški cilji številni, da niso vsi enako merljivi, in da nenehno tekmujejo med seboj.«¹⁹

Seveda pa Berlin priznava, da izbor, ki ga ljudje nenehno delajo med »končnimi vrednotami«, opredeljuje »temeljne moralne kategorije in pojmovanja, ki so... del njihove biti, misli in občutka, njihove lastne identitete.«²⁰ To, česar očitno ne vidi, je to, da ta izbor, kategorije in pojmovanja in celo sam občutek identitete večine posameznikov pretežno oblikujejo politične sile, ki gospodujejo njihovemu življenju in služijo eliti. Ta izraziti liberalni strokovnjak za svobodo je popolnoma pozabil na razliko med avtentičnimi svoboščinami, katerih izvajanje kaže in omogoča avtonomno samoizražanje, in ideološko obdelanimi občutki in percepcijami svobode, ki kažejo in spodbujajo programirane in predvidljive vzorce obnašanja, ki ohranjajo družbeno stabilnost in služijo interesom elite.

Berlinovemu in Hayekovemu pojmu negativne svobode moramo postaviti nasproti stališča Thomasa Hill Greena, ki trdi, da nam »svoboda« ne more pomeniti

»... le svobode, ki nam omogoča delati tisto, kar hočemo, ne glede na to, kaj je tisto, kar hočemo... Kadar govorimo o svobodi kot o nečem, kar naj bi bilo tako visoko ocenjeno, mislimo na pozitivno moč ali na sposobnost, da storimo in uživamo nekaj, kar je vredno storiti ali uživati, hkrati pa tudi, da to storimo in uživamo skupaj z drugimi.«²¹

Napredek svobode v neki določeni družbi, nadaljuje Green, merimo z »večjo stopnjo moči, s katero državljani kot večina naredijo iz sebe kar največ in najboljše.« Potujoči divjak se resda zdi svoboden, v resnici pa je »suženj narave«.²²

Mislím, da je Berlin v svoji kritiki Greenovega stališča razkril bistvo liberalne ideologije in kratkovidnost njihove opredelitve svobode: gre za ideologijo posebnega zagovarjanja prioritete svobode, ki jo že uživajo privilegirani družbeni razredi in za kratkovidnost zmanjševanja možnosti človeštva, da bi končno le preraslo posesivni individualizem, ki so ga porodili kapitalistični družbeni red in njegovi liberalni protagonisti. Berlin med drugim očita Greenu, da je pomešal pojma svobode in enakosti;²³ to je očitek, ki je celo danes vse prepogost v liberalnih napadih na socialistična in druga levičarska stališča. Seveda pa je skorajda neizogibno, da

¹⁹ Ibidem, str. 171.

²⁰ Ibidem, str. 171–172.

²¹ T. H. Green: »Liberal Legislation and Freedom of Contract« v ediciji Johna R. Rodmana: *The Political Theory of T. H. Green* (New York: Appleton-Century-Crofts, 1964), str. 51–52. Prvič predavano in objavljeno leta 1881.

²² Ibidem, str. 52.

²³ Berlin: *Four Essays on Liberty*, posebno str. 133, op. 1.

prihaja do mešanja teh dveh pojmov vse dotlej, dokler ne bo natančno opredeljeno, za čigavo in katero svobodo gre. Pisci, katerih očitki so najbolj glasni, jasno kažejo, da so imeli vseskozi v mislih svobodo relativno privilegiranih, medtem ko so govorili o svobodi nasploh. Če bi namreč njihova primarna skrb veljala svoboščinam ali pravicam tistih, ki so najmanj svobodni, ne bi moglo priti do konflikta med tema dvema vrednotama, namreč med svobodo in enakostjo.

Še več: Berlin graja Greena zato, ker je svobodo opredelil pozitivno, kot »pozitivno moč ali zmožnost, da storimo in uživamo nekaj, kar je vredno storiti ali uživati.« Kdo pa je tisti, se sprašuje Berlin, ki določa, kaj je vredno storiti ali uživati. Tako zelo se boji povezati pojem svobode s katerokoli idejo absolutne resnice ali pravice, da mora biti edina vrsta svobode, ki jo je pripravljen braniti, negativno opredeljena, npr.: kot svoboda pred prisilo, diktiranjem, vsiljenimi ideali, in zdi se, da bi še dodal, svoboda pred vsakim trdnim stališčem in prepričanjem.

Najbolj je Berlin Greenu zameril, ker je njegov ideal pozitivno opredeljene prave svobode »takšen, da bi marsikateri tiran lahko uporabil to formulo kot opravičilo za svoje najhujše zatiralno dejanje«. ²⁴

Mislím, da tiran lahko uporabi katerokoli formulo, tudi Berlinovo formulo negativne svobode, da bi lahko predvsem v našem času, ko z moderno tehnologijo komunikacij, ki jih posedujejo ali pa kontrolirajo, člani združene elite omogočili programiranje nagnjenj in preferenc večine, opravičili skoraj vse. Berlin ima v bistvu prav, ko pravi, da nisi samo krivičen, ampak da tudi želiš, če uvedeš prisilo, potem pa hočeš, da bodo njene žrtve verjele, da ta prisila predstavlja ali izraža njihovo svobodo. Čeprav lahko trdimo, da nekatere vrste posebnih ukrepov lahko koristijo mnogim ljudem, in da bo večina prisilnih ukrepov, ki omejujejo določene vrste obnašanja, avtomatično povečala svobodo nekaterih ljudi v tem smislu, da jim brez protesta ne bo treba prenašati takšnega obnašanja drugih. Kot primer prisile, ki koristi žrtvam prisile, vsaj v nekaterih primerih, bi lahko navedli obvezno šolanje ali pa šolanje, v katerega silijo starši otroke. Če bi morda otroka prisilil, da bi moral hoditi v šolo, pa vendar ne bi bil tako predrzen, da bi temu otroku dejal, da prisila ne krni njegove ali njene sedanje svobode.

Berlin pa gre mnogo dlje. Njegovo odločno odklanjanje pozitivne svobode v bistvu izključuje možnost, da bi, na primer, vzgoja obogatila človekovo svobodo s poglobljanjem njegovega znanja. Tako kot nekateri liberalni pluralisti zavzema tudi Berlin absurdno dogmatsko protidogmatsko stališče: *ne more biti resničnega jaza*, pa tudi ne nikakršnih objektivnih kriterijev, na podlagi katerih bi človek napravil najboljše iz sebe.

C. B. Macpherson, ki zelo pikro ocenjuje Berlinov esej, pravi, da je Berlin v svojem pojmovanju pozitivne svobode pravzaprav združil tri ideje, ki jih imenuje PS¹ (pozitivna svoboda¹), PS², PS³. PS¹ je ideja samo-

²⁴ Ibidem.

obvladovanja ali »sposobnost živeti v skladu s svojimi lastnimi zavestnimi cilji (nameni). »PS² je idealistična ali metafizično sprevernjena PS¹ v idejo, da nas lahko osvobodi le Resnica, kar pomeni vse tiste, ki domnevno predstavljajo Resnico; svoboda je tu potemtakem v tem, da prisiljujejo pravi ljudje. PS³ pa je »demokratski koncept svobode, ki pomeni delež pri nadzorovanju avtoritete«. ²⁵ Berlinova »negativna svoboda« je torej preveč nejasna, da bi jo lahko koristno uporabili v komparativni politični analizi. In Macpherson prepričljivo dokazuje, da bi jo bilo treba zamenjati s »counter-extractive liberty« (s protiizkoriščevalsko svobodo), pod pogojem, da je svoboda pred izkoriščanjem zdravilo proti ljudem ali organizacijam, ki iz posameznika skušajo iztisniti usluge (kot je delo), posest, pa tudi moč odločanja v korist drugih ali tretjih.

Z Macphersonovim konceptualnim prijemom postane izbor med prazno negativno svobodo in nevarno pozitivno svobodo, konceptom ali idealom, ki se je zdel v Berlinovi obravnavi kot nalašč krojen za tirane, popolnoma odvečen. Namesto tega govorimo o »proti-izkoriščevalski svobodi« (counter-extractive liberty) kot o najmanjši možni stopnji eksploatacije (ali o adekvatni individualni ali kolektivni moči, ki se upira eksploataciji), ki omogoča in se hkrati krepi z razvojno svobodo (PS¹); o svobodi, da se razvija in razrašča v skladu z notranjimi nagnjenji in samozbranimi cilji. Čim manjša je stopnja eksploatacije v družbi, tem večja je prav gotovo stopnja osvobajanja večine ljudi, ki jim je s tem dana možnost, da dosežejo polno človečnost, da najdejo svoj »pravi jaz«, da spregovorijo v jeziku, ki ga Berlin in mnogi liberalci gladko zavračajo.

3. *Kratkovidnost liberalizma: nič več vizija emancipacije*

Pokazali smo, da so liberalci kot Berlin, Hayek, Locke ali Bentham nenavadno togi in nerealistični v svojih predstavah o človeški naravi in temu primerno nedomiselni tudi glede možnosti za človeški razvoj in spremembe v boljših družbenih razmerah. Res je, da si žele razširiti človeško svobodo, vendar pa jih zanimajo le tiste vrste svobode, ki so pri srcu njihovim sodobnikom, strokovnjakom in poslovnežem: svoboda govora, enakost pred zakonom, zaščita privatne lastnine. Ker se jim je zdelo samo po sebi umevno, da bodo vsi ljudje še naprej ostali posesivni individualisti, ki jim bodo zasebne ugodnosti prva skrb, so ti pisci izključili kot nemogočo vsakršno stopnjo rasti (možnosti) človeške solidarnosti in celo usmiljenja do najbolj zatiranih razredov znotraj družb in za nacionalnimi mejami.

To odklanjanje socialne vizije prihodnosti človeštva ima pomembne psihološke in politične posledice. Skuša namreč upravičiti protisocialno obnašanje, ki se zdi razumljivo, če menimo, da je človeška narava nujno

²⁵ Glej C. B. Macpherson: »Berlin's Devision of Liberty« v njegovi *Democratic Theory: Essays in Retrieval* (Oxford: Clarendon Press, 1973), str. 95–119.

ravnodušna do potreb in interesov drugih ljudi. Tako na primer poskuša upravičiti družbeni sistem, ki dopušča, da ljudje, ki imajo lastnino in moč, izkoriščajo in prisiljujejo tiste, ki so brez moči. Kaj pa naj bi storili drugega? Če ni skupne vere v to, da je človeštvo sposobno odvreči zakone divjine in se razviti v aktivno in obvezujočo družbeno zavest, postanejo etična vprašanja zbolj akademska. Družba se tedaj zdi, kot da bi temeljila na pogajanjih in barantanju med interesi in ne na človeških skupnostih, ki si prizadevajo, da bi se razvijale v skladu z objektivnimi konceptijami pravičnosti.

Ker v našem družbenem redu ni aktivne in vidne predanosti socialni pravičnosti, je ekonomska moč vse bolj poskušala narekovati politiko močnejših strank; ta moč teži k odrejanju tistega, kar se razglaša za pravo vse dotlej, dokler ima podporo formalno-demokratskih pravil našega volilnega sistema. In prav naši pisci, zagovorniki liberalnega pluralizma, med katerimi sta tudi Hayek in Berlin, naj bi bili tisti, ki naj bi naše najbolj oškodovane razrede prepričali, da so svobodni in demokratično suvereni v najboljšem od vseh možnih svetov.

Čas je, da se vprašamo: kam sodi filozofija Johna Rawlsa? Med vsemi sodobnimi vplivnimi liberalnimi pisci je Rawls prav gotovo najbolj radikalen v boju proti družbeni neenakosti in najbolj sočuten v svojih načelih, s katerimi brani enakost življenjskih možnosti za vse, predvsem za tiste, ki so družbeno najbolj zatirani. Njegovo delo *Teorija pravice* (*A Theory of Justice*) je prav gotovo eno najbolj vplivnih del liberalne socialne teorije, ki so v zadnjih letih izšla v Severni Ameriki; zaradi tega nikakor ne moremo iti mimo njega.

Na prvi pogled se zdi, da je Rawls premagal konvencionalna liberalna stališča in pokazal pot, ki vodi k realnejšemu razvoju liberalne misli na področju svobode, hkrati pa nakazal novo smer liberalne teorije, ki razkriva nove možnosti na področju emancipacije. V pravični družbi bo, pravi Rawls, vsak človek »moral imeti enako pravico do najbolj razvejane sistema enakih temeljnih svoboščin, ki bodo hkrati skladne s podobnim sistemom svobode za vse.«²⁶

V svoji teoriji pravice imenuje to načelo Prvo načelo, ki ima določeno prioriteto, ki je sicer samo leksikalne narave,²⁷ pred drugim njegovim načelom. Le-to pa trdi, da so družbene in ekonomske neenakosti opravičljive samo toliko, kolikor pomenijo »največjo možnost korist najmanj privilegiranih« in so »v skladu z načelom pravičnega sistema varčevanja« (v nasprotju z večino liberalno-demokratskih piscev Rawls ni spregledal potreb in interesov prihodnjih, še nerojenih generacij, kar je prav gotovo zelo pomembno); prav tako pa zahteva tudi enakost glede možnosti v tekmovanju za javne (državne) službe in enakost v boju za uveljavljanje zasebne moči in statusa.²⁸

²⁶ John Rawls: *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), str. 250 in 302.

²⁷ *Ibidem*, str. 42–44.

²⁸ *Ibidem*, str. 302.

V zvezi s tem, kar smo pravkar povedali, je tudi njegova »splošna koncepcija«, v katero je večje vnesel obe omenjeni načeli, in se glasi: »Vse družbene primarne dobrine – svoboščine in priložnosti, dohodek in bogastvo, pa tudi osnove samospoštovanja – morajo biti porazdeljene enako, razen če neenaka razdelitev ene ali vseh teh dobrin koristi tistim, ki so v najmanj ugodnem položaju.«²⁹

To je prav gotovo človekoljubno in občudovanja vredno stališče, vendar abstraktno. Kakšne pa so Rawlsove določnejše predstave o svobodi in kateri vrsti svobode daje prednost?

Izkaže se, da tudi Rawls operira z izredno ozko koncepcijo svobode, ki nosi pečat razmišljanj v udobju živečih akademikov, ki jim je stvarnost najosnovnejših življenjskih potreb ljudi, ki živijo v nezaščitenem prostanstvu realnega sveta, na sploh nekoliko tuja. Če je človek preveč reven in preveč neveden, da bi lahko izrabil domnevno dosegljivo svobodo, za Rawlsa ni nič manj svoboden. Po njegovem to le negativno vpliva na vrednost, ki jo ima svoboda za te ljudi.³⁰ Toda v skladu z njegovim prvim prednostnim načelom pravičnosti naj bi kar najbolj razširili svobodo, ne pa vrednosti svobode in Rawls jasno pove, da glede na obe njegovi temeljni načeli skupaj cilj socialne pravičnosti zahteva, »da mora biti temeljna struktura razporejena tako, da bo povečala bogastvo (vrednost) tistih, ki so v celotnem sistemu svobode, ki vključuje vse, najbolj prizadeti«.³¹

Toda začnimo pri začetku; po Rowlsu optimalnega širjenja sistema svoboščin ne moremo zadrževati zato, da bi zmanjševali in blažili neenakosti v dostopnosti, ali, kot pravi sam, zaradi povečevanja enakosti v dojemanju vrednosti svobode različnih družbenih razredov.

Robert Paul Wolff je opozoril še na eno težavo, ki se pojavlja v Rawlsovi konstrukciji svobode: vse prej kot jasen je v tem, kaj naj konkretno pomeni »najbolj ekstenzivna svoboda«.³² Abstraktno pomeni Rawlsu svoboda končno vrednoto, ki naj bi jo v pravični družbi razvili do optimuma: kljub temu pa v določenem kontekstu obravnava svobodo v kategoriji, ki jo imenuje »primarne dobrine«: vse tiste stvari, »za katere domnevamo, da jih želi vsak racionalni človek, ne glede na to, kaj si še želi« – »stvari« kot »pravice in svoboščine, možnosti in pooblastila, dohodek in bogastvo« in »občutek lastne vrednosti«.³³ Rawls ne določa prednostne lestvice temeljnih primarnih dobrin, to prepušča posamezniku, ki naj si razporedi te prioritete v skladu s svojim »življenjskim načrtom«. Toda predstavljajmo si, pravi Wolff, da postanejo v skladu z življenjskimi načrti ljudi »politične svoboščine le sredstvo za doseganje

²⁹ Ibidem, str. 303.

³⁰ Ibidem, str. 204–205.

³¹ Ibidem, str. 205.

³² Glej Robert Paul Wolff: *Understanding Rawls* (Princeton: Princeton University Press, 1977), str. 91. Glej tudi H. L. A. Hart: »Rawls on Liberty and its Priority« v ediciji Normana Danielsa: *Reading Rawls* (New York: Basic Books, 1977) str. 230–252.

³³ Rawls: *A Theory of Justice*, str. 92.

privatnih ciljev in ne prednostnih ciljev samih³⁴, predstavljajmo si, da bi večina ljudi v sistemu, kakršen je naš, visoke plače in bogastvo cenila bolj kot politično svobodo?

Gre za bistveno nejasnost, ki je ostala nerazrešena v filozofski perspektivi, ki sprva postavlja optimalno svobodo za končno merilo pravičnega družbenega reda, zatem pa ne določi pravil prioritete teh vrst svoboščin. Rawls ni poskušal sistematično razlikovati med svoboščinami glede na pomen, ki ga posamezne vrste svoboščin imajo za najosnovnejše človeške potrebe; razen tega je tudi – na kar smo že opozorili – enakost dejanskega dostopa do svobode pri njem sekundarna glede na načelo enakosti hipotetičnega dostopa ali »najbolj ekstenzivne svobode« v abstraktnem smislu. Poleg tega v Rawlsovi teoriji tudi ne zasledimo poskusa razlikovati med vrstami svoboščin, ki zadovoljujejo avtentične človeške potrebe in tistimi, ki zadovoljujejo umetno ustvarjene želje in potrebe ter med interesi, ki so povezani s privilegiji posameznika ali razreda.

Rawls pozablja tudi na problem razredov v liberalno-korporacijskih družbah, na kar je opozoril C. B. Macpherson, ki ga moti predvsem ozkost nekaterih liberalnih opredelitev v zvezi z opredelitvijo splošne teorije pravičnosti.³⁵ Poleg tega pa je v obsežni kritiki Rawlsovega dela poudarjeno tudi to, da poskuša, tako kot večina liberalcev, imeti za samo po sebi umevno to, da je mogoče velike socialne neenakosti upravičiti z domnevnim interesom vseh, tudi revnih, za nenehno rast proizvodnje. To pa je za naš čas, ki se sooča z nujno potrebo po varčevanju energije in virov, varovanju okolja in preprostejšem stilu življenja vsaj v našem delu sveta, tako da bo mogoče čimprej zadovoljiti vsaj najosnovnejše zdravstvene potrebe vsega človeštva, prav gotovo zastarela opredelitev.

Toda temeljni filozofski problem liberalistične svobode, ki se večkrat pojavlja celo v zvezi z relativno humanim in prefinjenim Rawlsovim liberalizmom, je mnogo globlji. Nanj je v svojem zadnjem delu zelo jasno opozoril Donald J. C. Carmichael. John Plamenatz je pred mnogo leti imel v mislih prav isti problem, ko je v kritiki individualističnih postavk utilitarističnega pojmovanja dobre družbe vzkliknil: »Kaj le bi lahko bilo manj znanstveno kot skonstruirati idejo človeka, ločenega od družbe, potem pa razlagati družbo z željami tega človeka?«³⁶

Poglobljeno in mnogo bolj natančno opredeljeno, kot to lahko prikazem v tem kratkem odlomku, govori Carmichael o postavki *dejavnega individualizma* (agent-individualism), ki je globoko zakoreninjen v tistem, kar imenuje logiko liberalnega političnega razumevanja.³⁷ Na kratko:

³⁴ Wolff: *Understanding Rawls*, str. 93.

³⁵ Glej C. B. Macpherson: »Rawls' Distributive Justice« v Macpherson, *Democratic Theory*, str. 87–94.

³⁶ Primerjaj John Plamenatz: *The English Utilitarians* (Oxford: Blackwell, 1949), str. 52.

³⁷ Glej Donald J. C. Carmichael: »Agent – Individualism: A Critique of the Logic of Liberal Political Understanding« (doktorska disertacija, Univerza v Torontu, 1978.) Citiram Carmichaelovo lastno eksplicacijo tega koncepta, str. 1–2 in 3:

»Ta koncepcija, ki jo bom imenoval dejavni individualizem (=agentindividualism), vključuje dve domnevi. Prvič, posameznike razumemo kot dejavnike, kot bitja, ki si prizadevajo za določene cilje. Ti cilji postanejo tako osnovna izrazna

opredelitev dejavnega individualista sloni na tem, – in ta domneva je napačna, kar Carmichael v svojem delu jasno dokazuje – da so človeška bitja večinoma predvsem individualisti, in da morajo še naprej ostati individualisti, „maksimizatorji koristi“, ki so v bistvu ravnodušni do blaginje drugih in mnogo manj bitja, sposobna živeti in ravnati kot socialna bitja, katerih predstava o njih samih tudi v naši družbi lahko pogosto vključuje dobrobit drugih ali skupnosti.

To ontološko navezovanje na dejavni individualizem, kar Carmichael dokazuje in utemeljuje tudi v zvezi z drugimi področji politološke literature, zožuje liberalno politično misel na sterilno in neimaginativno upravičevanje družbenega reda, ki institucionalizira tekmovalnost in potrošniško miselnost ter hujska močne proti šibkim; izključuje vse druge realne možnosti za nove vrste institucij, ki bi lahko večini ljudi pomagale, da bi se ravnali v skladu z lastnimi instinkti solidarnosti in prispevali k blaginji skupnosti in k splošnemu blagru, ali pa k zadovoljevanju najpomembnejših potreb drugih, pa tudi k zadovoljevanju lastnih.

V poglavju, v katerem Carmichael posebej obravnava Rowlsa, dokazuje, kako je tudi ta izredno humani filozof ujet v svoje opredelitve dejavnega individualista. Z domnevo, da se tisti, ki zastopajo stališče »izhodiščnega položaja« (original position), ne zanimajo za interese drugih, zagovarja Rawls »načelo indifference«. ³⁸ Ta domneva siromaši obseg področja primarnih dobrin, ki naj bi se povezovale z Rawlsovo svobodo: »Implicitno omejuje obseg primarnih socialnih dobrin na tiste, ki bi ohranile svojo vrednost ne glede na to, ali so osamljene (izolirane) ali pa vstopajo v družbene odnose. Nasprotno pa iz razreda primarnih družbenih dobrin izključuje vse tiste vrednote, ki so lastne družbeni biti« (njegov poudarek). ³⁹

V razmišljanjih, ki se ukvarjajo posebej s svobodo, Carmichael ugotavlja, da se v bistvu nagibamo k temu, da želimo ali občudujemo človeško svobodo v okviru doseganja popolnosti v tistih dejavnostih, ki so vredne truda, v dejavnostih, ki resnično nagrajujejo in ne izrabljajo potreb in interesov drugih, ali pa v dejavnostih, ki hkrati koristijo tudi interesom drugih ali pa splošni blaginji (dobremu). Kljub temu pa Rawlsov postulirani dejavni individualizem zožuje svobodo na svobodo nevmešavanja v vsakršno dejavnost posameznika. ⁴⁰ Tako se Rawls, ne glede na vse

sredstva, s katerimi je mogoče dojeti dejavnikovo naravo in obnašanje. Drugič, vsak posameznik ima v tem smislu svoj lastni jaz. Kot posameznika ga torej razumemo ne le kot fizično bitje, ki se razlikuje od drugih, marveč tudi, in to bolj radikalno, po ciljeh, v katerih se zrcali njegova narava in razumevanje samega sebe. Na ta način razumemo individualne dejavnike kot različne substance socio-političnega reda... Temeljna omejitev te logike je v njeni ne-dialektični naravi. Ne upošteva družbene preobrazbe človekove narave, ki nastane v procesu, ki je globlji, kot je zgolj »družbeno determiniranje« v cilje, ki jih je do določene mere nemogoče samo relacijsko opredeliti glede na cilje drugih in glede na posebne odnose z njimi. S tem pa je zanemarjen imanentni socio-politični značaj človeške narave, kakor tudi možnosti za človeški razvoj znotraj obogatene družbenega bivanja. Predvsem pa ne upošteva dejstva, da je vsak človek s cilji svoje temeljne narave na določen način povezan z drugimi v odnosih, zgodovini in usodi svoje družbene formacije.«

³⁸ Glej Rawls: *A Theory of Justice*, str. 127, in Carmichael: »Agent – Individualism«, str. 310.

³⁹ Carmichael: »Agent – Individualism«, str. 317.

⁴⁰ Ibidem, str. 319–320.

zagovarjanje humanih vrednot, znajde na področju abstraktnega, v isti vrsti z Isaiahhom Berlinom, ki ima za vrednostni ideal edinole negativno svobodo, medtem ko možnost pozitivne svobode, v kateri bi se večina ljudi bogatila in se razvijala v pravo družbeno skupnost, a priori izključuje.

V sredini preteklega stoletja je John Stuart Mill v zadnjih vrsticah svoje knjige »O svobodi« (On Liberty) opozoril, »da bo država, ki zmanjšuje pomembnost svojih ljudi zato, da bi tako postali ubogljivejši in pokornejši instrumenti v njenih rokah, – pa čeprav je namen takega ravnanja dober – ugotovila, da z majhnimi ljudmi nikoli ne bo mogla izvesti res velikih stvari.«⁴¹

Mislím, da bi v zvezi z Carmichaelovo kritiko Rawlsa in njegovo implicitno kritiko večine liberalnega teoretiziranja o svobodi lahko podobno, čeprav morda ne tako elegantno, pa zato nič manj upravičeno rekli: vse dokler bo prevladovala opredelitev za dejavni individualizem, bo politična imaginacija našega časa ostala zaprta v ozkih mejah družbenih sistemov ter si prizadevala doseči le tekmovalne, zasebniške, lastniško-individualistične cilje.

Še enkrat bi rad poudaril, da je Rawls med vsemi liberalnimi teoretiki, katerih naziranja o svobodi smo obravnavali, najbolj human. Edina izjema je, in to bi rad poudaril še enkrat, Thomas Hill Green, zagovornik pozitivne svobode, ki posamezniku omogoča, da razvije v sodelovanju z drugimi vse najboljše, kar je v njem. Dejavni individualizem je temeljna, čeprav včasih prikrita tema, ontološka postavka, ki je še pričujoča povesod, ne le v glavnem liberalno-demokratskem miselnem toku, marveč tudi v sodobni pozitivistični družbeni znanosti, na kar je Carmichael jasno opozoril v drugih poglavjih svoje knjige.⁴²

Bil je čas, ko je bil liberalizem za relativno zatiran razred osvobajajoča filozofija. Najbolj privilegirani razred fevdalne družbe so bili – z ideološkega stališča – skrbno zavarovani s trditvami o nadnaravno dani pravici do superiornosti in o od boga dani premoči, vse dokler ni postal moderni racionalizem dovolj močan, da je lahko izzval do tedaj prevladujoče politične interpretacije božje volje. V rokah novih rodov liberalnih filozofov, ki so neposredno sledili Hobbsovi izzivalni teoriji o družbeni pogodbi, se je pojavilo močno orožje kritičnega razuma. Liberalni zagovorniki družbene pogodbe in utilitaristi so postali ideološka sila, ki je osvobajala svet od starodavnih, od boga danih privilegijev in od nadzora nad zemljo in preprostim ljudstvom.

Nova liberalna vera je vnesla v naš svet ogromne spremembe, ki so imele svoje dobre, pa tudi slabe strani. V novih, obsežnejših družbenih razredih sta se razvnela pohlep in zavist, hkrati s tem pa tudi ideje o uporu, moralnem idealizmu in politični imaginaciji. Odprava starih norm

⁴¹ Glej Mill: *On Liberty*, str. 141. Esej je bil prvič objavljen 1859. leta.

⁴² V petem poglavju razpravlja Carmichael o reprezentativni literaturi na področju mednarodnih odnosov, medtem ko v 6. poglavju razpravlja o reprezentativnih delih na področju političnega obnašanja.

je delovala izredno osvobajajoče, vendar samo za določene družbene razrede. V številnih bojih, ki so se v porajajočih se razredih še vneli med pohlepnostjo in idealizmom, je pogosto pohlep izšel kot zmagovalec. Ko pa je postala buržoazija dovolj močna, da je lahko prevzela nadzor nad državo, se je naučila zavijati in prikrivati pohlep in izkoriščanje pod praporom patriotizma in novega, sprva protestantskega boga, dokler se končno ta novi red ni začel predstavljati s simboli in z zahtevami po demokraciji in politični svobodi, ki so jo oznanjali moderni ideologi liberalizma.

Večina liberalnih teoretikov (z redkimi izjemami, kakršen je npr. T. H. Green), je poskušala prezreti velike izgube, ki jih je utrpelo človeštvo pod vladavino liberalno-kapitalističnih režimov, posebej še tako imenovani nižji razredi, med katerimi so bili najbolj prizadeti kmetje in dninarji celega sveta. Iz razlogov, ki so bili praktične narave, so jih v najboljšem primeru omejili na proizvajalna sredstva, v najslabšem pa na sredstva za porabo. Delavskemu razredu v industrializiranih družbah so dali liberalne simbole svobode, pozneje pa, ko se je zdelo varno, pa celo volilno pravico. Toda zato, da so si služili svoj vsakdanji kruh, so jih prisilili zapustiti domove, ki so jih imeli na deželi in oditi v džunglo neusmiljene konkurence, kjer je bilo malo služb, prehrana in stanovanja pa neprimerna. Njihovi novi vladarji – niti načelno – niso več priznavali objektivnih moralnih norm, h katerim bi se vsaj najbolj prizadeti lahko zatekali; darvinizem kot deskriptivno razlago evolucije živalskih vrst so spremenili v moralno opravičilo za žrtvovanje milijonov tistih, ki so v boju za obstanek izgubili in bili žrtvovani na oltarju svobode in napredka.

V Severni Ameriki so zmagovalci – najbolj uspešne podjetnike, tiste, ki so jih imenovali »robber barons« ameriško: bogataši, ki so obogateli na račun drugih (ime so dobili po angleških plemičih, cestnih roparjih, ki so v času fevdalizma ropali popotnike op. p.), sčasoma začeli častiti kot junake ameriške kulture in jih – v tej najbolj liberalni demokraciji med vsemi liberalnimi demokracijami sveta – postavili na mesto kraljevskih dostojanstvenikov. Pozneje so te sijajne »barone-roparje« zamenjali z bolj previdnimi izvršnimi organi in odbori velikanskih korporacij, ki uspešno izvajajo svoj socialni darvinizem, predvsem v državah tretjega sveta; v nekaterih predelih, kot v dolini Amazonke, so ga razširili v genocid, uničevanje domorodnih ljudstev, ki naj bi – po njihovih trditvah – zavirala razvoj! V Severni Ameriki so ideje o blagostanju in simboli pozitivne akcije blažili konflikte med delavci in delodajalci v tridesetih letih našega stoletja, pozneje, v šestdesetih letih, pa rasne konflikte in, kot kaže, jim je doslej (do 1980. l.) uspelo doseči začasno stabilnost; seveda pa je javno mnenje nezadovoljno zaradi vladine neučinkovitosti in visokih javnih dajatev (davki), ne zaveda pa se dovolj, kako velike dobičke si kujejo privatne korporacije, in kako velikanski so privatni davki na račun inflacije cen in obresti. Tej navidezni stabilnosti pa se, po mojem mnenju, nujno bliža konec in kmalu ko bo tudi v Severni Ameriki začelo korpora-

cijsko pustošenje ekoloških, pa tudi človeških virov, resno ogrožati gosto naseljena področja, se bodo spet začeli družbeni nemiri in prevrati. Prepričan sem, da bo ob koncu tega stoletja liberalna ideologija nenehne rasti izgubila še tisto malo zaupanja, ki ga še ima.

Za sklep: v srži prevladujoče liberalne ideologije gre za dve vrsti kratkovidnosti. Prvič štejejo svoboščine, ki zadevajo predvsem privilegirane razrede (kamor sodimo tudi mi; akademsko izobraženi posamezniki), svoboščine, kot so svoboda govora in svoboda podjetništva ter zaščita vseh lastninskih pravic, za pravice, ki jih je dolžna država brezpogojno ščititi. Po drugi strani pa svoboščin, ki zadevajo manj privilegirane razrede, kot, na primer, brezplačno zdravstveno varstvo, zajamčene možnosti za obstoj, pravica do človeka dostojnega življenja, preprosto sploh ne štejejo za osnovne zahteve liberalistične svobode, čeprav liberalistični režimi občasno razglašajo za primerno in včasih celo za moralno pravilno razvijanje zdravstvenovarstvene in socialne službe. Drugič, splošno prevladuje mnenje, da je »človeško naravno nemogoče spremeniti«, in da bodo zato ljudje v veliki večini ostali sebični individualisti, ki jih zanimajo le ozko razumljeni lastni interesi in interesi njihovih najbližjih, in da je časovna perspektiva interesov teh ljudi omejena le na nekaj let, ali največ na eno ali dve prihodnji desetletji. V tem ozkem privatizmu pa seveda ne vidijo nujnega odgovora na življenjske razmere, ki jih ustvarja liberalno korporacijski liberalizem, marveč dokaz za to, da so človeški naravi stalne slabosti lastne.

V svojem delu poskušam dokazati, da je vsekakor še prezgodaj, da bi človeštvo odpisali kot izgubljeno. Moja temeljna delovna hipoteza je, da so pomanjkljivosti, ki jih opažamo v človeškem obnašanju, predvsem odsev življenjskih razmer, s katerimi se ljudje soočajo, in ki jih morajo prenašati, nikakor pa ne pomanjkljivosti v genetiki človeškega rodu.

V naslednjem poglavju bom poskušal realistično analizirati nekatere najpomembnejše parametre svobode in zatiranja v naši sodobni družbi. Stvarna strategija osvobajanja zahteva – po mojem mnenju – predvsem kritično analizo vprašanja: kje smo v tem trenutku? V tej luči moramo tehtati adekvatnost (primernost) razpoložljivih virov politične misli pri našem iskanju ustreznih strategij v boju za osvobajanje človeštva.

(Prevedla Nuša Bulatović)

Speransovi dnevi na filozofski fakulteti

Prvi Speransovi dnevi na Filozofski fakulteti v Ljubljani (12. januarja 1982) so bili posvečeni temi *Narodnostno vprašanje in družbene vede*. Prav na tem področju je Kardelj zapustil dragocena teoretično-politična spoznanja, na katera se v trenutku, ko se v svetovnih in jugoslovanskih okvirih to vprašanje spet odločno postavlja na dnevni red, žal tudi pri nas vse preveč pozablja. Glede na to, da so delavci filozofske fakultete to tribuno posvetili delu in misli Edvarda Kardelja, so Speransovi dnevi priložnost za popularizacijo Kardeljevih spoznanj na tem področju, hkrati pa omogočajo tesnejše povezovanje teh spoznanj z aktualnimi potrebami nacionalnega vsakdanjika.

Osnova za razpravo so bili trije tehtnejši prispevki, in sicer: dr. Janka Pleterskega, *Stopinje Kardeljevega pisanja o narodu in nacionalnem vprašanju*, dr. Rudija Rizmana, *O aktualnosti in družbenem bistvu nacionalnosti in nacionalizma*, ter dr. Vekoslava Kremenška, *Etnologija in nacionalno vprašanje*.

Prispevek Janka Pleterskega si je postavil za cilj zaznamovanje poglobitvenih prelomnih trenutkov v Kardeljevem prodiranju v pojav naroda z vidika revolucionarnega boja za osvoboditev dela in človeka. Menil je, da Kardelju v tem pogledu ni šlo za oblikovanje kake nove doktrine ali novega nauka, še manj mu je šlo za napeljevanje na nekakšno večino osvajanja oblasti in njenega ohranjanja, temveč je revolucijo v prvi vrsti pojmoval kot način svobodnega gibanja človeka. Utemeljitev takega izhodišča je avtor naslonil na prikaz stališč do nacionalnega vprašanja iz prve dobe Kardeljevega pisanja, pa vse do njegovih zadnjih ustvarjalnih dni. V času pred letom 1939 je mogoče ugotoviti dve bistveni črti Kardeljevega razumevanja razmerja med revolucijo in naro-

dom: prvič, da sta narod in vprašanje njegove svobode stvar, ki zadeva celoto družbenih odnosov in da je za to predvsem delavski razred življenjsko zainteresiran; in drugič, da je narod tista človeška skupnost, ki omogoča, da delavstvo v njej izpolni pogoje vsake resnične revolucije, t. j., da začne samostojno akcijo na lastnih tleh.

V naslednji fazi slovenske zgodovine je, kot ugotavlja Pleterski, Kardelja zanimalo vprašanje boja razredov za vodilno vlogo v narodu, za uveljavitev razreda kot interesa naroda. Na boj za svobodo naroda in svobodo dela je gledal kot na enoten proces, kar je v bistvu nov argument proti t. i. teoriji o dveh etapah revolucije, prve narodnoosvobodilne in druge socialistične. V predgovoru k zadnji izdaji *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja* leta 1959 se je Kardelj spopadel s tendencami naraščajoče samozadostnosti države, ki so ji začeli postajati narodi odveč. Predgovor je resnično pomemben zagovor prihodnosti narodov nasploh in v Jugoslaviji posebej. V štirih svojih prispevkih je Kardelj branil ohranitev kontinuitete v nacionalni politiki jugoslovanskih komunistov ter svaril pred nevarnostjo, da bi komunisti lahko zgubili zaupanje svojih narodov, če bi to politiko podredili interesom velikodržavnega centralizma. Njegovi politični poudarki se stekajo v zagovor politične enakopravnosti in samoodločanja narodov na vseh področjih, še posebej na gospodarskem. Zanj samoupravno konstituiranje federacije ni bil proces preproste decentralizacije državnih funkcij, marveč je to predvsem samoupravno konstituiranje tudi narodov samih, republik in pokrajin.

V drugem prispevku Rudi Rizman zavrača krute ugotovitve, češ da je Evropa v načelnem zgodovinskem smislu že opravila z nacionalnim vprašanjem in sploh z etničnim členjenjem. Tudi procesi transnacionalnih koncentracij kapitala in vedno bolj izražena vloga države ne ukinjajo nacionalnih samobitnosti, odpirajo pa zato nove vidike nacionalnega in narodnostnega samoosveščanja.

Renesansa narodov in nacionalnosti in sploh težnje k policentrični in pluralistično zasnovani Evropi, pri čemer pa preostali svet ne more biti izvzet, ostaja bistveno omejeno, če ne teče vzporedno s poglobitvenimi procesi enakopravnega uveljavljanja narodnih in etničnih subjektov. Rizman opozarja, da so imeli narodi v tem pogledu nekaj več sreče pri svojem zgodovinskem utemeljevanju (preraščanju v države) kot ostali etnični subjekti (vzemimo narodnosti), kar nakazuje nujnost nove zgodovinske prioritete. Meje med nacionalnim in nacionalističnim ni vselej lahko potegniti. Medtem ko je treba v prvem primeru priznati osvobodilna razsežja in izražanje človeške pristne identitete, pa je nacionalizmu skupno dogmatično, egocentrično izražanje družbene zavesti, ki jemlje nacionalni ali narodnostni pluralizem za nekaj nenormalnega, patološkega.

Vekoslav Kremenšek je spregovoril o razmerju med etnologijo in nacionalnim vprašanjem. Že ime te discipline pove, da je nacionalno vprašanje dosti pomembna sestavina njenega zanimanja. Razvoj etnologije je povezan s samim nastankom in razcvetom narodov. Šele ob koncu preteklega stoletja je istovetenje ljudskega in narodnega začelo izgubljati na pomenu, kar je imelo za posledico, da je tudi etnologija začela izgubljati na svoji družbeni teži. V zadnjem času

je prišlo do več spodbudnih razmišljanj, ki so pri obravnavah nacionalnega vprašanja vidneje upoštevala nove ustvarjalne premike v etnološki vedi. Etnološke raziskave načina življenja nudijo priložnost za polnopravno vključevanje etnologov v razprave o narodnem vprašanju.

Omenjeni prispevki so spodbudili razgibano in tehtno razpravo, ki je odprla številna nova in plodna vprašanja: med njimi probleme, povezane z aktualiziranjem nacionalnega vprašanja v jugoslovanskem in še posebej v slovenskem prostoru, vprašanje prepletanja razrednega in nacionalnega momenta, o pretiranem optimizmu v zvezi z zblíževanjem in združevanjem narodov in narodnosti pri nas, o samostojnosti republik kot nujnem pogoju enotne in med seboj povezane Jugoslavije, o problemu razmejevanja med nacionalnimi in nacionalističnimi interesi, o aktualnih razsežjih nacionalnega in etničnega vprašanja v sodobnem svetu. Prispevki in razprave s Speransovih dnevov bodo objavljeni v letošnji številki *Anthroposa*, kar bo spodbudilo koristen prenos spoznanj o nacionalnem vprašanju in njegovem mestu v družbenih vedah v neposredno pedagoško prakso, bodo pa tudi izziv za temeljitejšo teoretične premisleke.

R. G.

BERISLAV ŠEFER

Socialna politika v socialistični samoupravni družbi

(*Delavska enotnost, Ljubljana, 1981*)

»Socialna politika ni ustrezno prisotna v obdobjih, ko so globalna ekonomska gibanja relativno ugodna... Ko pride do ekonomskih težav, z njimi pa tudi do omejitev socialnega razvoja, se družba v praksi vrača k socialni politiki.« (str. 48)

Morda je v tej avtorjevi misli eden od vzrokov za večjo pozornost, ki jo je v zadnjem času deležna socialna politika kot teorija in kot praksa. Slovenski prevod Šeferjeve knjige »Socijalna politika u samoupravnom socijalističkom društvu« je bil objavljen v relativno kratkem času po izidu originala. Sistematična dela o socialni politiki so na jugoslovanskem knjižnem trgu razmeroma redka. Za Kržišnikom in Stuparjem je poleg Lakičevića Šefer eden od redkih avtorjev, ki se v širšem obsegu ukvarja s teoretičnimi in praktičnimi problemi socialne politike. Njegov pristop se bistveno razlikuje od pristopa prej omenjenih avtorjev, ki so po osnovni izobrazbi večinoma pravniki, Šefer pa je ekonomist. Socialna politika se mu kaže predvsem kot »del razvojne politike samoupravne družbe« (str. 14), medtem ko avtorji, ki so pravniki, prikazujejo socialno politiko predvsem tako, kot se izraža v pravnih normah. Ekonomski pristop k vprašanju socialne politike je posebna vrednost tega dela, ker je svež, kritičen in izredno poučen. Pravne norme s socialnopolitično vsebino predpisujejo modele ravnanja, nič pa ne povedo o rezultatih. Prav te pa Šefer razgrinja v svojem delu, v katerem prikazuje socialni razvoj Jugoslavije v sedemdesetih letih, dolgoročne cilje socialne politike in

socialnega razvoja ter strategijo doseganja dolgoročnih socialnih ciljev.

Delo je bogato dokumentirano s statističnimi podatki, ki so bili ob izidu originala najnovejši. Dosledno so prikazani stanje, problemi, cilji, in sredstva socialne politike in socialnega razvoja za Jugoslavijo kot celoto, pri čemer avtor opozarja na posebne probleme manj razvitih območij ali manj akumulativnih panog. Obravnavanje jugoslovanske socialne politike kot celote izhaja iz narave stvari, vendar nanj posebej opozarjamo, ker opis dosedanjega socialnega razvoja kaže, da je razlog za marsikateri problem v razdrobljenosti in nekoordiniranosti ciljev in ukrepov, v administrativnem poseganju v gospodarske tokove, predvsem pa v nepovezanosti ekonomske in socialne politike.

Knjiga je razdeljena v pet delov.

Prvi del, ki obravnava socialno politiko v socialistični samoupravni družbi, je zanimiv predvsem iz teoretičnega vidika. V njem avtor opredeljuje značilnosti in prednosti socialne politike v socialistični samoupravni družbi v primerjavi z drugimi sistemi. Prednosti rezimira v naslednjem: da se socialna politika oblikuje kot teorija in politična praksa, ki zajema celoto življenjskih in delovnih pogojev; da se socialna in ekonomska politika integrirata kot medsebojno povezana dela integralne ekonomske politike v socializmu; da so nosilci socialne in ekonomske politike istovetni; da je mehanizme ekonomske politike mogoče izkoriščati tudi za namene socialne politike; da je socialna politika po svojem pomenu predvsem razvojna in da elementi preventive in kurative dobivajo vse manjšo vlogo; da prihaja do deetatizacije in debirokratizacije socialne politike, pri čemer se s svobodno menjavo dela deetatizira načelo solidarnosti ter med delavci v materialni proizvodnji in tistimi v družbeni dejavnosti nastajajo neposredni odnosi (str. 40).

Posebna točka tega dela je namenjena metodologiji na področju socialne politike.

»Dejstvo je, da je bilo na metodološkem področju socialne politike doslej narejenega zelo malo, tako da so bile analize, ki so služile kot temelj za sprejemanje odločitev na področju socialne politike, večinoma ad hoc, improvizirane. Raziskovanje metodologije se tako rekoč ni niti začelo in je na tem področju, kolikor vem, zelo majhno število raziskovanj in objavljenih del« (str. 42, 43). Izziv raziskovalcem, da se usmerijo na zahtevno in aktualno področje!

V drugem delu so prikazane socialne razmere in problemi socialne politike v začetku osemdesetih let. Analiza preteklega razvoja je kritična. Avtor navaja nedvomno velike ekonomske in socialne rezultate, ki so bili doseženi v preteklem desetletnem obdobju, obenem pa opozarja na napake in nekatera napačna pojmovanja. Ugotavlja, da odnos med ekonomskim in socialnim razvojem ni bil optimalen, kar bi bilo v skladu z značajem samoupravnega socialističnega sistema. Ekonomska podlaga zadovoljevanja potreb se je širila bistveno počasneje od rasti družbenega proizvoda (str. 162, 163). Do neučinkovitosti ekonomije je prišlo zaradi administrativnega usmerjanja gospodarstva (str. 165). Delitev po delu ni do kraja izvedena; predvsem so neupravičene razlike v osebnih dohodkih med panogami. Zanimarjeni sta bili proizvodnja hrane in stanovanj. Obravnavanje socialnega sektorja le kot potrošnje je povzročilo, da je izostal vzpodbujevalni vpliv socialnega razvoja na ekonomski razvoj. »Ekonomske razvoj vselej povzroča socialne probleme, toda jih tudi rešuje, v kolikor to dovoljujejo družbeno-ekonomski odnosi. Samoupravni družbeno-ekonomski odnosi to omogočajo« (str. 167). Obravnavanje socialnega sektorja zgolj kot potrošnje pa v praksi povzroča, da se ekonomski cilji, ki so v pogojih samoupravnega socialističnega sistema intermediarni, javljajo kot končni razvojni cilji.

Od analize, podane v drugem delu, prehaja avtor v tretjem delu na opredeljevanje dolgoročnih ciljev socialne politike in socialnega razvoja. Pretekli razvoj s svojimi nasprotji bo nedvomno vplival na bodočega. Eno od glavnih razvojnih protislovij postaja zaostajanje zadovoljevanja socialnih potreb za rastojo proizvodnih sil, kar bo potrebno reševati v naslednjih dveh desetletjih. Za to obdobje je pomembna formulacija globalnih ciljev socialne politike. V praksi je treba

zagotoviti izvajanje samoupravnega gospodarskega sistema, zlasti samoupravnega družbenega planiranja; zagotoviti integrirane ekonomske in samoupravnega razvoja na samoupravnih podlagah ter spremeniti vsebino in vlogo socialne politike. Ustvariti je treba pogoje za enakopravnost socialne politike z ekonomsko kot dveh plati razvojne politike, obe pa morata postati vse bolj samoupravni (str. 181). Krepitev je treba razredno delavski značaj socialne politike. Dolgoročni razvojni cilji pa bi morali biti naslednji: Programi razvoja morajo oblikovati socialne cilje kot temeljne razvojne cilje, ekonomske pa kot materialne pogoje za doseganje socialnega napredka. Večjo prioriteto morata dobiti proizvodnja hrane in stanovanj, dekoncentrirati je treba razvoj proizvodnih sil in zmanjšati pritisk na velika mesta, zaustaviti ogrožanje naravnega okolja ter samoupravno verificirati sedanje socialne pravice in jih selekcionirati (str. 183, 184). V bodočih dveh desetletjih bo prišlo do sprememb v socialno ekonomski strukturi in načinu življenja. V zvezi s tem avtor poudarja pomen vzgajanja socialističnih samoupravljalcev in občanov. Čeprav so zastavljeni cilji zahtevni, avtor meni, da so realni.

Četrti del se ukvarja s strategijo uresničevanja dolgoročnih socialnih ciljev. Poseben poudarek je na integralnem samoupravnem načrtovanju razvoja. Avtor ugotavlja, da že vrsto let načrtovanja, v njegovem vsebinskem pomenu kot elementa naše prakse, ni. Zaradi tega je zahteva naslednjih let usposobitev družbe in vseh njenih izpostav za planiranje (str. 231, 232). V okviru tega dela avtor obravnava še proizvodno politiko in socialni razvoj, politiko osebnih dohodkov in pokojnin, zmanjševanje socialnih razlik, razvijanje socialne varnosti, družbene dejavnosti, urbanizacijo, življenjsko okolje in stanovanje ter mehanizme in nosilce socialne politike. Četrti del knjige se zaključuje z obravnavanjem spremljanja in raziskovanja socialnega razvoja in socialne politike, kjer je ponovno poudarjeno, da je bilo raziskovanje socialnega razvoja doslej zanemarjeno. »Zanimivo je, da se v socialističnem samoupravnem sistemu, ki temelji na socialnih ciljih, očitno zapostavlja raziskovanje socialne problematike« (str. 288).

V zaključnih ugotovitvah avtor poudarja, da mora socialna politika v naslednjih dveh

desetletjih v razvoju samoupravnega družbenoekonomskega sistema in v uresničevanju socialističnih ciljev razvoja odigrati zelo veliko vlogo. V tem obdobju se mora razvoj, precej oboljš kot v preteklem obdobju, usmeriti k socialnim ciljem, torej k človeškim potrebam (str. 290).

Ni bil naš namen, da kakorkoli ocenjujemo delo prevajalca oziroma zasluge založbe »Delavska enotnost«, da je tako hitro poskrbela za prevod pomembnega dela v slovenščino in ga s tem približala širšemu krogu bralcev. Vendar moramo opozoriti, da je verjetno zaradi naglice prišlo do tega, da so tu in tam posamezni deli teksta izpuščeni. Tako npr. nista prevedeni točki 7.4. in 7.5. na str. 127 in str. 128 hrvatskosrbske izdaje, manjka tudi nekaj stavkov iz točke 7.6. in 7.7. Res je, da se avtorjeve misli včasih ponavljajo, vendar je kljub temu škoda, da niso zapisane tam, kamor jih je postavil.

Andreja Kavár-Vidmar

M. STROBL – I. KRISTAN – C. RIBIČIČ

Ustavno pravo SFR Jugoslavije

(Pravna fakulteta v Ljubljani, DDU Univerzum, Ljubljana 1981, 484 str.)

Pred meseci je izšel učbenik »Ustavno pravo SFR Jugoslavije«, ki ga je izdala Pravna fakulteta v Ljubljani. Gre za skupinsko delo treh avtorjev – dr. Majde Strobl, dr. Ivana Kristana in dr. Cirila Ribičiča – ki so po pokojnem prof. dr. Maksu Šnuderlu (delo posvečajo njegovemu spominu) nosilci in izvajalci predmeta »Ustavno pravo« na Pravni fakulteti v Ljubljani, hkrati pa uspešni raziskovalci sistema socialistične samoupravne demokracije, v katerem opravljajo tudi odgovorne družbenopolitične funkcije. To se mi zdi pomembno navesti, ker se delu pozna, in to je nedvomno njegova kvaliteta, da njegovi avtorji ne ostajajo zgolj pri razlagi ustavnih norm, temveč jih osvetljujejo tudi politološko in dopolnjujejo s pomembnimi spoznanji in novostmi po l. 1974, pri tem pa ves čas uporabljajo dialektično me-

todo (vzroki ustavnih sprememb, njihova vsebina, uresničevanje v praksi, predlogi de lege ferenda). Učbenik vsebuje tudi rezultate njihovih znanstvenoraziskovalnih prizadevanj, o katerih so avtorji sicer že veliko pisali v samostojnih publikacijah ter pogostih člankih in razpravah v TiP, Pravniku, Občanu itd.

Učbenik doživlja že tretjo dopolnjeno izdajo, je obsežen (najbrž je to skrajni obseg za študente v prvem letniku PF), razporeditev snovi pa v veliki meri nadaljuje Šnuderlov pristop.

Uvodnim pojmom in zgodovinskemu razvoju družbene ureditve Jugoslavije je namenjena približno četrtnina učbenika, druge tri četrtnine pa obravnavajo veljavno družbeno ureditev, kot jo določa ustava iz leta 1974. Učbenik vsebuje tudi sheme, ki prikazujejo samoupravno in oblastni organiziranost delovnih ljudi in občanov od TOZD do federacije, ter stvarno in imensko kazalo, v opombah in na koncu pa so navedeni temeljni viri in literatura, ki so jo avtorji uporabljali ali pa jo priporočajo tistim, ki si želijo poglobiti znanje o posameznih sestavinah našega ustavnega sistema. Pomembnejši pojmi in opredelitve so v tekstu poudarjeni z debelejšim tiskom, kar je bralcu nedvomno v veliko oporo, saj je besedilo tako bolj pregledno.

Na učbenik dajemo tudi nekatere konkretnejše pripombe in predloge, ki bi lahko koristile pri prihodnjih izdajah. Čeprav ima skupinsko delo nedvomno velike prednosti, je opozoriti, da se avtorjem ni docela posrečilo uskladiti medsebojnih pristopov pri obravnavanju snovi, zato se je najbrž tudi zgodilo, da so nekatere institucije političnega sistema (npr. samoupravne interesne skupnosti) obdelane manj obširno kot druge. Nekatere opredelitve v delu še niso dovolj precizirane, sporna je lahko v nekaterih primerih tudi razporeditev snovi v določena poglavja (npr. krajevna skupnost je obravnavana v poglavju o občini). Ponekod bi bilo mogoče ustavnopravni vidik še bolj dopolniti z drugimi vidiki (npr. pojem ustave, ki pri nas ni le najvišji pravni akt, temveč tudi temeljna listina o samoupravljanju in programski dokument socialistične samoupravne graditve) – to bi avtorjem tudi prihranilo neupravičene kritike, češ da obravnavajo ustavno pravo predvsem normativistično.

Zgodovinski del, ki se nanaša na ustavni razvoj bivše Jugoslavije, je ustrezno ome-

jen. Morda bi kazalo nekoliko bolj opredeliti vzroke za razhajanje med normativnim (npr. določbe v vidovdanski ustavi o svoboščinah in pravicah) in stvarnim ter jasneje povedati, da je bila kraljeva vladavina v bivši Jugoslaviji kljub drugačnim ustavnim določbam ves čas pravzaprav diktatura.

Nastajanju nove Jugoslavije med NOB je posvečena precejšnja pozornost in tu se zdi, da avtorji priznavajo in v veliki meri nadaljujejo delo, ki ga je pri obdelavi tega obdobja opravil pokojni prof. Snuderl. Pri tem bi morda bilo zanimivo, če bi obravnavanje odnosa KPJ do fašizma na kratko prikazalo tudi stališča drugih KP – zlasti ob paktu med Nemčijo in SZ.

Ob obravnavanju dvojnega značaja NOB bi kazalo še nekoliko obsirnejše pojasniti marksistična gledišča o proletarski revoluciji ter opozoriti na podobnosti in razlike med jugoslovansko in drugimi (zlasti sovjetsko) proletarskimi revolucijami.

Obdobje ljudske demokracije (1946–1950) je jedrnatno obdelano, morda bi bilo treba nekoliko več povedati o boju z notranjo in zunanjo kontrarevolucijo, pri obravnavi spopada z infombirojem pa opozoriti na trajno aktualnost načel, ki jih je takrat zastopala Jugoslavija, in na kršitve načel o enakopravnih odnosih med socialističnimi državami od takrat do danes. Spopad z infombirojem se namreč pogosto obravnava zgolj kot dogodek v preteklosti, pozablja pa se, da kljub slovesnim proklamacijam izbira samostojne poti v socializem v praksi odnosov med socialističnimi deželami in SZ še danes ni priznana, da se srečujemo z neostalinizmom in da se še zmeraj grobo kršijo načela, ki naj bi veljala med socialističnimi državami in njihovimi vodilnimi subjektivnimi silami.

Prehod v obdobje socialistične demokracije z uvedbo samoupravljanja l. 1950 je temeljito obdelan; morda bi bilo smotno nekatere prikaze še bolj skrajšati, saj je veliko naštevanja (raznih ustavnih, zakonskih in drugih) dokumentov in datumov, to pa študentom pri študiju večkrat dela hude težave, tako da izgubljajo rdečo nit – krepitev človekovega samoupravnega položaja. Zdi se, da bi bilo mogoče v tem delu besedila (pre)veliko obloženost z različnimi podatki odpraviti na podoben način, kot je to storjeno v opisu razvoja socialistične demo-

kracije od leta 1963 do sprejema ustave leta 1974 (str. 105–109).

Kot že rečeno, je največji del učbenika posvečen veljavni ustavni ureditvi. Avtorji začenjajo ta del z obsežnim in izčrpnim poglavjem o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana. Pri pisanju tega poglavja so bila avtorjem v veliko oporo tudi Kardeljeva razmišljanja o teh vprašanih v Smereh razvoja. Ko avtorji razvrščajo svoboščine, pravice in dolžnosti, v posamezne skupine, bi nemara vendarle lahko bolj utemeljili takšno razvrstitev oziroma opozorili na njeno pogojnost.

Težišče poglavja o družbenoekonomski ureditvi je na delu delovnih ljudi s sredstvi v družbeni lastnini (ta je tukaj tudi obsežnejše obdelana), svobodnem združenem delu, dohodku, združevanju dela in sredstev, družbenem planiranju, samostojnem osebnem delu itd. Govor je tudi o SIS. Menim, da bi bilo zelo pravilno in nujno že tu govoriti tudi o krajevni skupnosti kot bistveni sestavini samoupravnih družbenoekonomskih odnosov.

Avtorji so precej prostora namenili temeljem družbenopolitičnega sistema (vrstni red obravnave snovi v učbeniku sledi ustavnim razporeditvi). Tu so uporabili tudi svoje znanstvenoraziskovalne izsledke. Velik podarek so dali zlasti samoupravljanju v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih – v TOZD, KS in SIS, položaju DPO v ustavnem sistemu in delegatskem skupščinskem sistemu. Obravnavanje vloge DPO močno upošteva Kardeljeva opozorila iz Smeri razvoja, lahko pa bi imelo na začetku krajši teoretični uvod o marksističnem gledanju na vlogo subjektivnega dejavnika, odnosu med zavestnim in spontanim, razlikah med dogmatskim in našim gledanjem itd. Pri ZK, SZDL in sindikatih bi avtorji lahko opozorili, da so se te organizacije s svojo organiziranostjo in delovanjem še bolj približale življenju (hišni, ulični, vaški odbori SZDL – izkušnje OF, aktivni ZK v skupnostih stanovalcev in novost v teritorialnem organiziranju sindikatov – koordinacijski odbori sindikata v KS). Zanimivo bi bilo tudi podrobneje obdelati Kardeljevo trditev, da obstajajo pri nas še nekateri elementi enopartijskega sistema.

Razlaga delegatskega sistema je obogatena z izsledki, ki jih je prineslo uresničevanje tega sistema v dosedanjih dveh mandatnih

obdobjih. V tem poglavju sta temeljito prikazani tudi Titova pobuda in vsebina osnutkov ustavnih dopolnil o kolektivnem delu in odgovornosti (ta dopolnila so zdaj že sprejeta).

V poglavju o varstvu političnega sistema so obdelani instituti kot ustavnost in zakonitost, odgovornost, družbena kontrola in družbeni nadzor, javnost in obveščenost, rotacija in reelekcija, nezdružljivost funkcij, ustavno sodstvo, sodišča, javno tožilstvo, družbeni pravobranilec samoupravljanja, pravna pomoč, družbena samozaščita in ljudska obramba. Zadnji dve področji bi morda kazalo razširiti, pri ljudski obrambi pa spregovoriti tudi o novosti – komitejih za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito in vlogi ZK.

Obraavnava družbenopolitičnih skupnosti se začneja z občino, ki je prikazana zgodovinsko teoretično, ustavno in aktualnopolitično. Moti uvrstitve krajevne skupnosti v ta okvir; bralca lahko navede k preozkemu pojmovanju krajevne skupnosti, tako utegne spregledati, da je krajevna skupnost (ob TOZD) temeljna celica celotne družbe in tudi nujni pogoj in konstitutivni element (baza oblasti in samoupravljanja) komune.

Četrtna učbenika (poglavje pred shemami) je namenjena širšim družbenopolitičnim skupnostim – federaciji, republiki in avtonomnim pokrajinam. Vrstni red bi bil morda lahko obrnjen. Zlasti federacija je izčrпно obdelana, kar je spet posledica posebnega zanimanja avtorjev za to problematiko. Tudi tu pa bi kazalo nekoliko prostora posvetiti kritiki izvajanja ustavnih načel o urejanju skupnih zadev v federaciji in še posebej odnosu med skupščino SFRJ in ZIS.

V zvezi z republiko bi bilo zelo zaželeno, ko bi avtorji podrobneje osvetlili njen značaj države in samoupravne skupnosti, saj gre za *nasploh manj obdelano problematiko*, poleg tega pa se v praksi pogosto srečujemo s slabim poznavanjem teh dveh značilnosti. Podobno velja tudi za SAP, zlasti bi bilo dobro nekoliko razširiti uvodni del, saj ravno zdaj potekajo zelo polemične razprave o njenem statusu. Ker se avtorji tudi s tem vprašanjem posebej ukvarjajo, o njem na predavanjih gotovo obširneje govorijo. Vseeno pa bi lahko v učbenik vključili več gradiva iz svojih razprav o SAP, tako bi bilo to poglavje tudi bolj v sorazmerju z obravnavanjem drugih vprašanj v učbeniku.

Učbenik sklepa dvajset temeljito izdelanih shem, ki prikazujejo naš skupščinski sistem na delegatskih temeljih.

Učbenik Ustavno pravo SFRJ Jugoslavije, ki ga dopolnjuje še Praktikum za ustavno pravo, je gotovo temeljito znanstveno in strokovno delo. Čeprav se navadno takim delom očita, da se preveč ukvarjajo z ustavnimi normami in njihovo razlago, menim, da je v tem delu precej zastopana tudi družbena praksa, proučevanja sistema pa je ob ustavi zajelo tudi vse druge pomembne vire – od del drugih naših teoretikov in raziskav samih avtorjev do dokumentov DPO. Zlasti študenti prava, pa tudi drugi delovni ljudje in občani morajo ustavo temeljito poznati, da bi razumeli vse drugo, kar iz nje izhaja, in da bi jo, seveda, uresničevali. Ni »duha« ustave, je njena vsebina, ki pa jo pogosto premalo poznajo tudi tisti (npr. v družbenopolitični praksi), ki bi jo v prvi vrsti morali.

Tu navedene pripombe in predlogi so le utrinki, ki so se mi porodili ob prebiranju tega obsežnega dela in pa seveda, ob mojem bolj aktualnopolitičnem ukvarjanju s sistemom socialistične samoupravne demokracije v SFRJ.

Stane Vlaj

FRANCE BUČAR

Upravljanje

Knjiga z gornjim naslovom je leta 1981 izšla pri Cankarjevi založbi v Ljubljani, v zbirki Misel in čas. Avtor je vsebino razdelil na dvanajst poglavij. Naslovi poglavij – kot najkrajša informacija o vsebini knjige – so naslednji: 1. Sistemska dogajanja, 2. Upravljanje in politika, 3. Upravljanje kot sredstvo za družbeno integracijo, 4. Upravljanje kot informacijski proces, 5. Izvori družbene moči in legitimnosti, 6. Pridobivanje in uporaba družbene moči, 7. Mesto odločanja v sistemu, 8. Odločanje v dinamiki časa in prostora; 9. Povezovanje ravnanja in posledic, 10. Sprožitev upravnega procesa, 11. Izvrševanje odločitev ter 12. Ocena upravnega delovanja.

Avtor že v Predgovoru sam ugotavlja, da je njegovo delo naravnano k problemom, čeprav je bilo prvotno zamišljeno kot učbenik za študente prava. Problemi pa so navadno multidisciplinarni, zato so k obravnavanju problemov, ki sicer po svoji naravi nedvomno spadajo v pravno problematiko, pritegnjeni še drugi vidiki: zlasti sociološki, ponekod pa tudi filozofski, psihološki itd. Zato ima Bučarjeva knjiga nedvomno širši pomen in smisel.

Delo se ukvarja s problematiko upravljanja v družbi oziroma upravljanja družbe. Pri tem tudi v glavnem ostaja na ravni občin, širših družbenih problemov upravljanja. Avtor se pa ne omejuje zgolj na splošno družbeno raven in ponekod posega tudi na področje upravljanja v organizacijah združenega dela. Kljub temu pa je večina problemov, ki jih obravnava, vendarle povezana s funkcijo in delovanjem javne ali »državne« uprave. Način obravnavanja je problemski, vsaj v pretežni meri. Zato avtor pri obravnavanju posameznega problema poseže na vsa področja, za katera meni, da jih problem obsega oziroma vključuje.

Kot metodološki pripomoček je Bučarju pri obravnavanju problemov upravljanja služila tudi sistemska teorija. Tako tudi svoje delo začne s prikazom nekaterih vidikov sistemske teorije, predvsem seveda tistih delov in področij, ki jih kasneje uporabi za obravnavanje problemov upravljanja.

Bučar je problemsko obravnavo izbral namenoma. »Če hočemo rešitve, moramo biti najprej sposobni in zadosti pogumni, da postavimo vprašanja,« pravi v predgovoru (str. 12). Problemska obravnava ima nedvomno nekatere pomembne prednosti pred drugimi vrstami obravnave. Zdi se, da te prednosti Bučar v tej knjigi uspešno izrablja.

Predvsem mu ni treba problemov olepševati, »zavijati v celofan« ipd. Odpira jih naravnost, brez predsodkov, da se nekaterih stvari v naši družbi »ne sme omenjati«. Tako, recimo, zelo jasno poveže problem upravljanja s politiko in strukturo družbene moči. Upravo sicer opredeljuje predvsem kot instrumentalno, torej kot sredstvo za doseganje ciljev tistega, ki ima družbeno moč. Torej politike, saj politiko definira kot proces, prek katerega pridobivamo družbeno moč, jo ohranjamo in jo uporabljamo (recimo na str. 58, pa tudi še kasneje). Ven-

dar pa navede tudi vrsto možnosti in nevarnosti osamosvajanja uprave in njene politizacije. Prav tako razvije tezo o nujni povezavi politike z znanostjo in o njenem začasnem, nujnem partnerstvu, ki je prisiljeno in zato nestanovitno. Itd.

Problemska obravnava je nadalje zanimivejša tudi za bralca, saj ga angažira, izzove njegove reakcije, ga spodbuja k lastnemu razmišljanju, k iskanju argumentov za in proti postavljenim tezam v tekstu itd. Tak način avtorju tudi omogoča nekoliko bolj obsežno problematiko obravnavati na sorazmerno malo prostora in zato izpostavljati oziroma pretirano poudarjati samo nekatere vidike problema, brez običajnih omejevanj posameznih trditvev (v naslednjem stavku). Bučar v tem delu poskuša jasno opredeliti temeljne probleme upravljanja oziroma družbenega usmerjanja in njihove pogosto kontroverzne vsebine. Pokaže, kako se posamezno dogajanje ali delovanje nekega družbenega podsistema, ki je bil vzpostavljen za razreševanje določenih problemov človeka, lahko spremeni v še večje breme od prvotnega problema. Tak je primer analize vloge organizacij v razvoju človeštva, ki so bile oblikovane zato, da bi človek v večji meri obvladal naravo in svojo odvisnost od nje. To se mu je s pomočjo organizacij sicer posrečilo, vendar je s tem postal podrejen organizacijam, ki jih je zasnoval sam. Ali, recimo, problem družbene integracije med revolucijo in po njej; problem delovanja obveščevalnih služb itd. itd.

Tako bi lahko našteali še vrsto prednosti problemske obravnave tudi v konkretni knjigi. Vendar pa ima problemski pristop očitno tudi nekatere nevarnosti, ki se jim Bučar ni uspel v celoti izogniti. Poglejmo nekatere in tudi uporabimo problemski pristop.

Problemska obravnava že sama po sebi terja, da avtor določeno vsebino prikaže kot problem. Torej, da poudari in razvije zlasti njene problemske, torej nerazrešene, protislovne itd. sestavine; da poudari tudi negativne oziroma nezaželene ali nerazkrite posledice nekega ukrepa itd. Zdi se, da je v primeru Bučarjeve knjige bil to eden bistvenih, če ne edini vzrok za to, da knjiga zapusti nekoliko pesimističen vtis. V celoti gledano Bučar na nekaj mestih daje dokaj črnogledno oceno celotnega dosedanjega razvoja človeštva in njegovih organizacij. To daje vtis,

kot da perspektive ni oziroma je nujno problematična. Je to naredil iz prepričanja, ali zato, da bi bralcem prikazal dejanske družbene nevarnosti, ki se pojavljajo tudi pri nas, ali zato, da ne bi ustregel poprečnim željam po »rožnati prihodnosti«?

Vprašanje seveda ostaja odprto; v knjigi je mogoče najti podlage za vse navedene in najbrž še kakšne razlage. Vendar naj navedem le nekaj takšnih mest oziroma vsebin za utemeljitev problema. Najprej morda problem vloge organizacij v razvoju in dejavnosti človeštva (okrog strani 30). Res je, da organizacija zahteva podrejanje posameznika pravilom organizacije in s tem zmanjšuje možnosti za alternativno obnašanje. Vendar je obenem res tudi to, da je razvojno gledano vse manj prisilnih organizacij, in da si člani vse bolj sami definirajo svoja pravila organizacije in s tem v večji meri oblikujejo organizacije po svojih potrebah. Ali Bučarjeva ugotovitev na str. 266: »Vse bolj nas vodi tok dogodkov«. Ne gre za iztrgano ugotovitev, ker je v to smer naravnanih še več trditev v knjigi. V zgodovini in sedanjosti človeštva so tudi dogodki, ki jih je mogoče uporabiti kot potrditev pravilnosti pesimističnega pogleda ne le na dosedANJI, temveč zlasti na njegov prihodnji razvoj, obenem pa je mogoče najti vrsto prepričljivih dokazov, da velja ravno nasprotno. Konec koncev živimo vedno dlje, zadovoljujemo vedno več potreb, smo bolj neodvisni od narave in ponekod vsaj tudi vedno bolj svobodni v družbi. Avtorjev »pesimizem« pa je sprejemljiv tudi, če ga razumemo kot poziv na kritično vrednotenje običajnega »uradnega optimizma«.

Naslednja »past« problemske obravnave je v tem, da teži po generalizaciji, in da je vanjo težko vgraditi dinamičnost, spremembe v času. Tako tudi Bučar izpostavi in osvetli vrsto problemov upravljanja v družbi in v delovni organizaciji, manj pa pokaže na dinamiko in na način razreševanja teh problemov. Tako recimo glede problematike upravljanja v družbi, po mojem mnenju, premalo pozornosti nameni socializmu nasploh in še posebej jugoslovanskemu samoupravnemu socializmu – predvsem z vidika novih možnosti, ki jih ta model ponuja. Da

se razumemo, Bučar na nizu mest piše tudi o socializmu in o jugoslovanskem še posebej in nakazuje vrsto novih možnosti za razreševanje problemov upravljanja, ki jih ta družbena ureditev daje, vendar pa ostaja vtis, da je ta plat razreševanja problemov družbenega usmerjanja v samoupravni socialistični družbi bila deležna le sorazmerno malo pozornosti. Kljub temu, da problemska obravnava pomeni predvsem odpiranje vprašanj. Seveda ob novih možnostih, ki jih Bučar vidi v samoupravnem socializmu, nastaja vprašanje, koliko so postavljeni problemi še, in kateri problemi so – predvsem – še aktualni v spremenjenih družbenih razmerah. Koliko je, recimo, politika še zgolj proces pridobivanja, ohranjanja in uporabe družbene moči, in koliko instrument delovnih ljudi za spreminjanje razmer in osvobajanje človeka (pri čemer je zlasti vztrajal Kardelj)? Ali, koliko je naš upravni aparat, ob vseh pripombah na račun njegovega delovanja, vendarle tudi sredstvo za uresničevanje nekaterih skupnih interesov občanov? Ali, koliko je že dejansko prišlo do sprememb glede porazdelitve moči v organizacijah združenega dela – ob tem, da nekoliko starejše raziskave, nekako do leta 1975, vedno znova opozarjajo na hierarhično porazdelitev, in da nekatere novejšje raziskave (po letu 1978) nakazujejo bistvene spremembe (recimo zbor delavcev v temeljni organizaciji kot vrhovno »oblast«)? Itd.

Ni mogoče mimo ugotovitve, da Bučar v svoji knjigi načenna vrsto družbenih problemov (upravljanja, usmerjanja), ki so vsaj z nekaterimi elementi ali pa v celoti navzoči tudi v naši sodobni družbi. Knjiga odseva tudi visoko stopnjo znanja avtorja, saj je napisana dokaj koncentrirano, posebej na nekaterih mestih. Spodbuja k razmišljanju, k iskanju odgovorov na postavljena in neodgovorjena vprašanja, včasih navaja tudi k odprtemu nestrinjanju z avtorjem. Vendar je očitno avtor prav to tudi hotel doseči. Problemi družbenega upravljanja in usmerjanja bodo še dolgo obvladovali vsebino številnih družbenih znanosti, ne le prava, temveč zlasti politologije in sociologije.

Bogdan Kavčič

SOCIOLOGIČESKIE ISSLEDOVANJA
(ZSSR)

ŠT. 2/1981

Revijo izdaja inštitut za sociološka raziskovanja pri Akademiji znanosti ZSSR, in sicer izhaja šele od leta 1974. Relativna »mladost« revije morda kaže tudi na odpor, na katere je – iz dobro znanih razlogov – naletelo priznavanje sociologije kot posebne znanosti v Sovjetski zvezi.

Zato je razumljivo, da sovjetski sociologi zelo pogosto poudarjajo uporabnost in potrebnost sociologije pri razvoju sovjetske socialistične skupnosti in o povezanosti teorije in prakse. V reviji imajo tudi stalne rubrike z naslovom »Uporabni izsledki«.

Harčev A. G.: Predmet in struktura sociološke vede

Med ta prizadevanja je treba vključiti pričujoči članek. (Mimogrede, avtor članka je tudi glavni urednik revije.) Članek je del širše razprave in je napisan na podlagi sklepov okrogle mize z naslovom »Predmet in struktura sociološke vede«, ki so bili objavljeni v prejšnji številki revije. Za izhodišče mu služijo besede generalnega sekretarja CK KPSZ L. I. Brežnjeva o stalni in aktivni vlogi znanosti v družbi ter sklepi XXVI. kongresa KPSZ. Ta je »poudaril nujnost poglobitve povezave s prakso, in to ne samo uporabnih temveč tudi fundamentalnih raziskovanj, zato ker so tako kot v znanosti tudi v praktični dejavnosti navzoče različne ravni, in torej tudi po svojem značaju različne uporabe znanstvenih podatkov. Razen tega ima lahko medsebojno vplivanje znanosti in prakse ne samo neposredni, marveč tudi mnogokratni posredovalni značaj, s tem ko temeljno raziskovanje spodbuja uporabne obdelave ali pa ko postajajo eksperimenti, nakopičeni v procesu sorazmerno ozke uporabe znanj, predmet temeljnih posplošitev, uporabnih v državnem planiranju in upravljanju« (str. 58).

Avtorju se zdi pomembno pojasniti, kakšen boj je treba bojevati za to, da se te zahteve in usmeritve sprejmejo in izpolnijo. Predvsem je potrebno izboljšati položaj znotraj same znanosti – stroke, dvigniti strokovnost, bolje izbirati tematiko, izogibati se nekakšnemu podvajanju zmogljivosti, navašanju vedno istih števil, dejstev in citatov. Skratka, zahteve, ki tudi naši sociologiji niso tuje. Gre za probleme sociološke konceptualizacije, enotne metodologije, problem informacij in organizacije.

Izrazoslovje, predmet in temu primerne značilnosti znanosti določajo njen položaj v sistemu znanstvenega znanja. Znanost se je diferencirala zaradi sistematičnega razširjanja znanstvenoraziskovalne dejavnosti. Ta proces naj bi utemeljeval tudi razvoj sociologije.

V obravnavanju predmeta sociologije se zdi avtorju pomembno polemizirati z »buržoaznimi sociologi in njihovim nepravilnim obravnavanjem odnosa med filozofskim in sociološkim znanjem«. Ti znanji nista ločeni med sabo, temveč tesno povezani. Drugo in za določanje predmeta sociologije in njene povezanosti s prakso pomembno področje, ki naj bi ga buržoazni sociologi tudi narobe obravnavali, je enotnost znanosti in komunistične partijnosti v sociologiji. Tako je vprašanje o predmetu sociološke znanosti povezano z ideološkim bojem.

Socialistična družba je globoko zainteresirana za družbena znanja že zato, ker ima njen razvoj planski, zavestni značaj in se uresničuje skladno z objektivnimi zgodovinskimi zakoni (str. 60). Znanost in njeni izsledki so zato bistveno povezani z družbenim razvojem, kar se še najbolj kaže v njeni vlogi pri »predvidevanju«. Čim bolje bo znanost odkrivala objektivne zgodovinske zakone, tem bolje bo predvidevala (planirala) in s tem ugodno, pozitivno vplivala na komunistično graditev.

Sociologija se tako s svojimi teoretičnimi raziskavami uspešno vključuje v družbena prizadevanja in je na ta način povezana s prakso. Če strnemo avtorjeve misli, ki izra-

žajo tudi širša mnenja sociologov v Sovjetski zvezi, je sociologija nastala iz družbene potrebe – iz potrebe ljudi, da spoznajo družbo in njene zakonitosti, zato da bi lahko vplivali nanjo, da bi njen razvoj podredili objektivnim zgodovinskim zakonom, potrebam in ciljem graditve komunizma ter ga usmerjali v skladu z njimi. Zato ima sociologija velik pomen za praktično človekovo dejavnost; potrebno je le odstraniti nekaj ovir znotraj same znanosti in jo bolje vključiti v družbeno prizadevanja v skladu z definiranim predmetom.

Zanimiva je tudi povezava, ki jo vidi avtor med sociologijo in »znanstvenim komunizmom«. Sociologijo, po avtorjevem mnenju, zanima neposredno raziskovanje ožje zgodovinske dobe (sodobnosti), medtem ko znanstveni komunizem proučuje široke družbeno-razvojne procese. Znanstveni komunizem ima seveda globalen pomen. V pričujočem članku najdemo tudi za sovjetske sociologe (družboslovce) že kar neizogibno temo in tezo – prednost marksistično-leninistične (sovjetske) sociologije (družboslovja) pred tistim, kar imenujejo

»buržoazna sociologija«. Seveda se tozadevno obravnavanje tudi v pričujočem članku ne razlikuje od podobnih sestavkov. Prednosti so v boljši metodi – znanstveni, dialektični, ki daje večjo možnost spoznavanja družbenih zakonitosti.

Prepogosto obravnavanje te teme sovjetski (ali katerikoli drugi) sociologiji dolgoročno najbrž ne koristi dosti. Polemika (ki seveda najpogosteje to ni) spada med teme, o katerih avtor v uvodu govori, da »dokazujejo dokazano« in da ne omogočajo napredka znanosti. Seveda ne more biti dvoma o prednosti marksizma v družboslovju, toda to prednost je treba znati tudi izkoristiti, ne pa mahati z njo kot z zastavo. Ta prednost se lahko izkaže ob konfrontaciji z drugimi teorijami, toda le na podlagi izsledkov in rezultatov. Le tako lahko razumemo avtorjevo zahtevo po ideološkem boju kot o nečem pozitivnem. V drugačnih pomenih je ta ideološki boj lahko razumljen le kot negacija sociologije in marksizma, oziroma bolje rečeno, kot njuno nazadovanje.

(Pripravil P. Južnič)

Politička misao (Zagreb)
št. 3/1981

Za *politologijo* (diskusija o politični znanosti ob knjigi dr. A. Bibiča. Za politologiju. CKD SSO Zagreb 1981): NAJDAN PAŠIĆ: O položaju, vlogi in perspektivah politologije; JOVAN MIRIĆ: O dosežkih naše politične znanosti; BRANKO CARATAN: Lažne dileme o politični znanosti; BOŠTJAN MARKIĆ: Družbena angažiranost politične znanosti; NIKOLA VISKOVIĆ: Znanost politike in prava pri nas; ADOLF BIBIĆ: O odnosu med politično in pravno znanostjo; TOMISLAV JANTOL: Monizem ali pluralizem družbenih znanosti; VUČINA VASOVIĆ: Politična znanost in družbena praksa; DIMITAR MIRČEV: Politologija med politično družbo in podružbljeno politiko; ĐEMAL SOKOLOVIĆ: Politična znanost in samoupravna skupnost; ADOLF BIBIĆ: Opredelitev politike; IVAN ŠIBER: Empirična analiza in politična znanost; *Mednarodni odnosi*: RADOVAN VUKADINOVIĆ: Kitajski cilji in interesi v Afriki; MIHAJLO V. STEVOVIĆ: Integralni program za surovine in skupni fond – ključni instrument novega mednarodnega reda; IVAN PUHEK: Socialistične oblike družbene zaščite v revolucionarnih obdobjih; *Iz zgodovine in teorije politične misli*: LEONARD T. HOBHOUSE: Prvine liberalizma; *Prikazi in recenzije*.

Pregled (Sarajevo)
št. 11–12/1981

Samoupravljanje – pot osvobajanja dela: DUŠAN PIREC: Pristop k nekaterim vprašanjem nove mednarodne ekonomske ureditve; FRANCE VREG: Samoupravno komuniciranje in informiranje; DUŠAN VELJKOVIĆ: Nekateri pojavne oblike birokratsko-etatiističnih, tehnokratskih in liberalističnih pojavov in teženj v naši družbeni praksi; *Sodobne mednarodne razmere in boj za socializem v svetu*: ALEKSANDAR

GRLIČKOV: Mednarodne razmere in boj za socializem v svetu; VLADO SULTANOVIĆ: Kapital in ideologija (osnovne teze); VJEKOSLAV CVRLJE: Katoliška cerkev v sodobnem svetu; MUHAMED FILIPOVIĆ: Marksizem in problem strategija boja za socializem v mednarodnih odnosih; MITAR MILJANOVIĆ: Kriteriji in merila socializma; BOŽICA BLAGOVIĆ: Idejno-politični temelji politike neuvrščenih danes; JANEZ STANIĆ: Pomen sovjetske teorije o družbi razvitega socializma za odnose v mednarodnem delavskem gibanju; RADOVAN RADONJIĆ: Jugoslovanska teorija in praksa v sodobnem boju za socializem in demokracijo; TODOR TODOROV: Mesto in vloga transnacionalnih družb v sistemu in strukturi mednarodnih ekonomskih odnosov; ĐORĐE POPOV: Nove oblike kapitalistične dominacije in ekonomski temelji socialističnih preobrazb v deželah v razvoju; KOSTA KOSTOV: Socializem, tehnika, humanizem; *Članki*: DRAGOLJUB STOJANOV: Evropski monetarni sistem; SRĐAN JANKOVIĆ: Neka znanstvena razprava pred tisoč leti; *Iz kulturne zgodovine BiH*: LJUBOMIR CVIJETIĆ: Kako je Riza Ramić pojmoval družbeno vlogo književnika; Prevod: AGNES HUBERT: Tekstil – preglavica Evrope; *Prikazi*.

Pogledi (Skopje)
št. 7/1981

Okrogla miza '81: Socializem, znanost, tehnologija in strategija razvoja; MILOJKO DRULOVIĆ: Uvodna beseda za okroglo mizo; RAJKO TOMOVIĆ: Družbeni vidiki sodobne tehnologije; BOGDAN KAVČIĆ: Tehnologija in samoupravljanje; ELE ALENIUS: Tehnologija – izziv socialistični ideologiji; YORGE BEINSTEIN: Znanost, tehnologija, razvoj (elementi za socialistično kritiko); *Članki, razprave*: MIHAJLO APOSTOLSKI: Boj narodov in narodnosti Jugoslavije – temelj njene neuvrščenosti; HRISTO ANDONOV-POLJANSKI: Re-

volucionarne tradicije – spodbuda za svobodoljubne ideje ljudske in socialistične revolucije; BORČE ATANASOVSKI: Aktualna vprašanja uveljavljanja minulega dela v delitvi; *Prikazi*.

Gledišta (Beograd) št. 1–2/1981

Tema številke: Hegel, Marx, Husserl; HANS FRIEDRICH FULDA, DIETER HEINRICH: Raziskovanje Hegla; HANS FRIEDRICH FULDA: K logiki fenomenologije iz leta 1807; MIROSLAV MILOŠEVIĆ: Variacije Heglove logike; LUDVIG LANDGREBE: Problem zgodovinskega življenja in Husserlova fenomenologija; ANTE PAŽANIN: Prevladovanje protislovnosti idealizma in marksizma pri Husserlu in Marxu; *Esej:* ĐURO ŠUŠNJIĆ: Kaj je religija?; *Prevod:* STEFAN MORAVSKI: O etosu boja in etosu tolerance (II); *Dogajanja:* MIROSLAV PROKOPIJEVIĆ: Oblike praktičnega filozofiranja; *Recenzije*.

Mednarodni problemi (Beograd) št. 4/1980

Članki, razprave: RADOVAN VUKADINOVIĆ: Ameriška zunanja politika in Karibi; DŽEMAL HATIBOVIĆ: Gospodarska rast in gospodarski razvoj v razmerju do skupne rasti in skupnega razvoja; NEMANJA BOŽIĆ: Združene države Amerike in SALT II.; BLAGOJE BABIĆ: Tuji zasebni kapital v nerazvitih deželah in nova mednarodna gospodarska ureditev; OLGA ŠUKOVIĆ: Klavzula največjih ugodnosti v luči dela komisije ZN za mednarodno pravo; *Pogledi:* JELENA STEVOVIĆ-BUHA: Globalna politika Evropske gospodarske skupnosti do držav Sredozemlja; DRAGOMIR RADENKOVIĆ: Transfer tehnologije in nova mednarodna ekonomska ureditev; *Prikazi*.

Socijalizam (Beograd) št. 12/1981

Študije in članki: MILOŠ PRELEVIĆ: Klasiki marksizma o spopadih med sociali-

stičnimi državami in izvozu revolucije; JELICA KURJAK: ZSSR in druge države »socialistične skupnosti« o neuvrščenosti; MILADIN KORAC: Samoupravni sistem planiranja; ASIM STRANJAK: Narava lastnine in denar; FUAD MUHIĆ: O odnosu med demokratičnim centralizmom in partijskim federalizmom; MIODRAG ŽIVANOVIĆ: Filozofija in samoupravljanje; *Pri-spevki:* ANTON JEKAUC: Samoupravljanje in tehnično-tehnološki razvoj; STOJAN T. TOMIĆ: Komuna med aktualnimi trenutki in strateško usmeritvijo razvoja in spreminjanja; TOMISLAV Ž. NIKOLIĆ: Administrativno nasproti ekonomskemu lotevanju ekonomske stabilizacije; MILAN PETROVIĆ: Mednarodni monetarni sistem: evolucija, zdajšnje stanje in alternative; *Prikazi*.

Opredeljenja (Sarajevo) št. 1/1982

Tematska številka: Kmetijstvo in podeželje: ZVONKO PETROVIĆ: Uvodna beseda; SVETOZAR LIVADA: Pred XII. kongresom ZKJ; VLADIMIR STIPETIĆ: Kmetijstvo in gospodarska nestabilnost Jugoslavije; ŽAK FINCI: Agrarna komponenta v družbeno-ekonomskem razvoju Jugoslavije; JOKO SPARAVALO: Nekateri temeljni problemi v razvoju jugoslovanskega kmetijstva; ABDURAHMAN TUPARA: Komparativne prednosti BiH v proizvodnji hrane; IVAN CIFRIĆ: Pogled na aktualni trenutek razvoja kmetijstva in podeželja; RAJKO BABIĆ: Kmetijstvo in podeželje danes; SMAJO BEŠLIJA: Možnosti napredka samoupravnega organiziranja in združevanja kmetovalcev; RADENKO STANIĆ: Pogoj za akcije – jasni programi; MILAN ŽUPANČIĆ: Sodelovanje in združevanje zasebnega in družbenega sektorja kmetijstva kot pogoj hitrejšega razvoja kmetijstva in podeželja; SENAD MALOHODŽIĆ: Znanstvene raziskave – komponenta razvoja kmetijstva; TOMO KNEZOVIĆ: Nekatera vprašanja samoupravne prakse in medsebojnega povezovanja organizacije združenega dela agroindustrijskega kompleksa in organizacije združenega dela kmetovalcev na dohodkovnih odnosih; BRANISLAV MILOVANOVIĆ: Razvoj živinoreje – prva naloga agroindustrije Voj-

vodine; STOJAN T. TOMIĆ: Komuna in vas (vas v komuni); DRAGAN KOKOVIĆ: O vsakdanu in načinu življenja vasi v delu Sretena Vukosavljevića; *Diskusija; Prikazi.*

Naše teme (Zagreb)
št. 12/1981

Tematska številka: *Trenutek jugoslovan-ske družbe*: SLAVEN RAVLIĆ: Za javno kritično diskusijo: DUŠAN BILANDŽIĆ: O osnovnih tendencah družbenega razvoja; NAJDAN PAŠIĆ: Interesi in politični sistem; JOVAN MIRIĆ: Aspekti samoupravne demokracije; ĐORĐE PRIBIČEVIĆ: Dimenzije gospodarskih težav; IVO PERIŠIN: Vzroki naše neučinkovitosti; BRANKO HORVAT: Republiška gospodarstva in republiška suverenost; SLAVEN LETICA: Republiški interesi in jugoslovanška skupnost; VOJMIR FRANIČEVIĆ: Zveza komunistov, kriza in ekonomisti; JOSIP ŽUPANOV: Aktualni družbeni trenutek; JANEZ JEROVŠEK; LOJZE SOČAN: Kaj zavira integracijske procese v gospodarstvu; DANIJEL ĐUREK: Tehnologija boja za dohodek; IVAN ŠIBER: Človeški dejavnik v samoupravljanju; MLADEN ZVONAREVIĆ: Pop-koncerti in obnašanje mladih; VLADO PULJIZ: Naša kmetijska vprašanja; VOJAN RUS: Idejnost, politika in filozofija; RADOVAN RADONJIĆ: Kritično i kritiki; PREDRAG MATVEJEVIĆ: Kultura in razvoj samoupravljanja; TENA

MARTINIĆ: Kulturni modeli in kulturna politika; ALEKSANDAR FLAKER: Trenutek književnosti; *Kazalo Naših tem 1957–1981.*

Savremenost (Novi Sad)
št. 12/1981

V žarišču: Znanost v družbenem razvoju; *Politična dogajanja*: JOSIP BROZ TITO: O znanosti: *Teoretsko osmišljanje politike*: BORIVOJE PUPIĆ: Nekaj opomb o stanju in tendencah na področju družbenih znanosti; ATILA SAM: Teoretski dosežki družbenih znanosti in revolucionarna pripravljenost delavskega razreda; MIROSLAV FRANCUSKI: Nekatera aktualna vprašanja razvoja družbenih znanosti, posebej političnih ved: *Izkustva prakse*: NEDA MARKO: Nekatero izkušnje iz sodelovanja znanosti in gospodarstva Vojvodine; *Pogledi in mnenja*: RADIŠA JOVANOVIĆ: Vloga proučevanja družbenih znanosti in združeno delo: BOŽO MILOŠEVIĆ: Epistemološki pogledi jugoslovanških znanstvenikov na teoretsko-metodološke osnove kibernetike in teorije sistema; SAVA ILIĆ: Prispevek k dialektično-materialističnemu pojmovanju zakonitosti družbenega razvoja; JOSIF PAVLOVIĆ: Urbana protislovja »poznega kapitalizma«; WERNON W. RUTTAN, YUJIRO HAYAMI: Kmetijstvo v teorijah gospodarskega razvoja (II); Izbor iz del Stevana Doronjskega; *Bibliografija tekstov o Georgu Lukaczu.*

LAVRAČ, dr. Ivan: A Contribution to the Study of the Category of Past Labour
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. 19, No. 3, p. 337-353

E. Kardelj introduced a specific notion of past labour in order to retain the function of capital as a factor of increasing labour productivity and income, whereas he eliminated its historically conditioned social function as a factor of appropriation of surplus labour by non-workers. Similarly as a more fertile land creates a differential rent regardless of property relations, capital draws income. With the utilization of social capital and due to increased labour productivity, the real social income increases. According to Kardelj self-managers should be stimulated to rational management of social capital since their nominal personal income depends on their current as well as past labour. According to the author of this article, the distribution of income should involve – with regard to the complementarity of the productive factors in production – three categories from which the first two should be a matter of social agreement. These categories are the following: a) equal personal income for equal quality and quantity of direct productive labour at the working place; b) uniform degree of accumulation with regard to social capital spent in basic organizations of associated labour as the source of means for expanded reproduction; and the rest of income management profit representing a reward for the management of past labour or social capital. Categories b) and c) could thus represent a conventional indicator of the income generated by the past labour.

UDC 141.8:327.55(049)

PRIBIČEVIĆ, dr. Branko: Socialism and Non-alignment
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. 19, No. 3, p. 362-380

In the polemic with some theories advocating the thesis that socialism and non-alignment are worldwide phenomena emerging, developing and having influence on different levels (socialism is said to be a conception of radical change of relations within societies while non-alignment mainly a way of settling international relations), the author tries to shed light on this problem and analyse their manifold interrelatedness, interdependence and feed back effects. He defines their origin, social foundations and goals. He rejects the assertion that their relation is unilinear, socialism being the only active factor while non-alignment merely a receptor of positive impulses radiated by socialism. The author proves that the rise of socialism decisively influenced the emergence and expansion of non-alignment, and that at the same time, the consolidation of the non-alignment movement directly made way for further penetration of socialism both in individual countries as well as in international relations. The broadest common basis of socialism and non-alignment is seen by the author in the resistance to all kinds of inequality and exploitation of men and nations, in the hegemony of the great powers and in the settlement of conflicts by force. Since world capitalist system is a fortress of such relations, non-alignment bears, apart from its anti-colonialist orientation, also a more or less clearly expressed anti-capitalistic character.

UDC 374.7:301.173.7:32.01

JELENC, Zoran: Political Culture of Socialist Self-management and Adult Education
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, Vol. 19, No. 3, p. 389-399

The Education of adults represents a dynamic element in the development of the self-management socialist society; it emerges as a result of the development of this society and is simultaneously an important impetus of social changes. With it develops the political culture of socialist self-management. Particular possibilities for the implementation of this particular role of education represents informal adult education, a field which is among all fields of education most variform, alterable and dynamic. Within it education and training are interwoven with information, practical activity and shaping of human personality. Adult education is the agent (factor) which enforces relations and connections between society and its units. We uphold the thesis according to which the efficiency of education is most closely related with the degree of participation in activities the man is trained for, as well as his active participation in other related activities. In this regard education in the political culture of self-management acquires a particular, new dimension; it creates possibility for a new type of education: self-managmental, socially committed education. The possibilities for this kind of education can be most successfully realized in the particular model of education organized on the basis of selfmanagement, presented at the end of the study.

LAVRAČ, dr. Ivan: Prispevek k proučevanju kategorije minulo delo
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št. 3, str. 337–353

Kardelj je uvedel specifičen pojem minulega dela, da bi ohranil funkcijo kapitala kot faktorja večanja produktivnosti dela in dohodka, odstranil pa njegovo zgodovinsko pogojeno družbeno funkcijo kot faktorja prilaganja presežnega dela po nedelavcih. Podobno kakor ne glede na lastniške odnose rodovitnejše zemljišče ustvarja diferencialno rento, priteguje kapital k sebi dohodek. Z uporabo družbenega kapitala se zaradi večanja produktivnosti dela povečuje realni dohodek družbe. Kardelj se zavzema za to, da bi samoupravljalci bili stimulirani za racionalno gospodarjenje z družbenim kapitalom, s tem, da so njihovi nominalni osebni dohodki odvisni tako od njihovega tekočega kakor tudi njihovega minulega dela. Avtor tega sestavka se glede na komplementarnost produkcijskih faktorjev v produkciji nagiba k temu, da se v razdelitev dohodka uvedejo tri kategorije, od katerih bi bili prvi dve predmet družbenega dogovora, in sicer: a) enak osebni dohodek za enako kvantiteto in kvaliteto neposredno produktivnega dela na delovnem mestu; b) enotna stopnja akumulacije na družbeni kapital, uporabljen v organizacijah združenega dela, kot izvor sredstev za razširjeno reprodukcijo; in c) ostanek dohodka, ki bi kot upravljalski dobiček predstavljal nagrado za gospodarjenje z minulim delom ali družbenim kapitalom. Kategoriji b) in c) bi tako lahko predstavljali konvencionalni indikator dohodka od minulega dela.

UDK 141.8:327.55(049)

PRIBIČEVIĆ, dr. Branko: Socializem in neuvrščenoost (zasnova njenega razmerja)
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št. 3, str. 362–380

V polemiki z nekaterimi teorijami, ki zagovarjajo tezo, da sta socializem in neuvrščenoost svetovna pojava, ki nastajata, se razvijata in učinkujeta na različnih ravneh (češ, da je socializem koncept radikalnega spreminjanja odnosov znotraj družb, neuvrščenoost pa predvsem način reševanja mednarodnih odnosov), se avtor loti osvetljevanja in razčlenjevanja mnogoterih njenih medsebojnih vezi, sorodnosti, soodvisnosti ter povratnih učinkov. Opredelel njun nastanek, socialne temelje in cilje. Zavrne trditev, da je nujno razmerje enosmerno: da je le socializem aktivni dejavnik, neuvrščenoost pa receptor pozitivnih impulzov, ki jih socializem izžareva. Dokaže, da je vzpon socializma bistveno vplival na nastanek in razmah neuvrščenoosti, prav tako pa je krepitev gibanja neuvrščenoosti neposredno širila prostor za nadaljnji prodor socializma – in to v posamičnih deželah kot tudi v mednarodnih odnosih. Najširši skupni temelj socializma in neuvrščenoosti vidi avtor v uporu proti vsem vrstam nenaakopravnosti in izkoriščanja ljudi in narodov, hegemoniji velikih sil ter reševanju sporov z nasiljem. In ker je svetovni kapitalistični sistem trdnjava takih odnosov, ima neuvrščenoost poleg protikolonialistične naravnosti v sebi tudi bolj ali manj jasno izražene protikapitalistične naboje.

UDK 374.7:301.173.7:32.01

JELENC, Zoran: Politična kultura socialističnega samoupravljanja in izobraževanje odraslih
Teorija in praksa, Ljubljana 1982, let. XIX, št. 3, str. 389–399

Izobraževanje odraslih je dinamičen element razvoja samoupravne socialistične družbe: nastaja kot posledica razvoja te družbe in hkrati pomembno pospešuje družbene spremembe. Z njim se razvija politična kultura socialističnega samoupravljanja. Še posebne možnosti za uresničevanje take vloge izobraževanja ima neformalno izobraževanje odraslih, ki je med vsemi področji izobraževanja najbolj variabilno, gibljivo in dinamično. V njem se prepleta izobraževanje z informiranjem, vzgajanjem, aktivnim delovanjem in oblikovanjem človeka. Izobraževanje odraslih je dejavnik, ki pospešuje medsebojne povezave med družbo in njenimi enotami. Zagovarjamo teze, da je človekovo izobraževanje tem učinkovitejše, kolikor bolj je človek udeležen v dejavnosti, za katero se izobražuje, in tudi kolikor bolj je aktivno udeležen v drugih sorodnih dejavnostih. To daje izobraževanju v politični kulturi samoupravljanja posebno, novo razsežnost; nastaja nov tip izobraževanja: samoupravno, družbeno zavzeto izobraževanje. Možnosti takega izobraževanja se najbolj uresničujejo v posebnem modelu samoupravno organiziranega izobraževanja, ki je prikazan na koncu prispevka.

PREJELI SMO V OCENO

Andrej Berden: Družbenolastninska in premoženjska razmerja (splošni del), izdal in založil ČZ Uradni list SRS, Ljubljana 1982, 260 str.

Bogdan Kavčič: Samoupravna organizacija dela, izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1982, 250 str., (zbirka: Družboslovje).

Društveno i materijalno vrednotenje proizvodnog i stvaralačkog rada (poruka četrnaestog susreta samoupravljača »Crveni barjak«), izd. GRO »Nikola Nikolić«, Kragujevac 1982, 20 str.

Vloga in naloge sindikatov pri uveljavljanju delavcev kot nosilcev socialne politike (stališča in usmeritve 3. konference sindikatov Slovenije), izd. Delavska enotnost, Ljubljana 1982, 143 str., (knjižnica: Sindikati št. 43).

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Božidar Debenjak: Zveza komunistov in družbene vede

Vladimir Lavrač: Uveljavljanje deviznega sistema (pozicija republike v plačilni in devizni bilanci Jugoslavije)

Andrej Rant: Problemi delitve v plačilnobilančnih in deviznobilančnih pozicijah republik in avtonomnih pokrajin

Albin Igličar: Krajevna skupnost v delegatskem sistemu

Tomaž Mastnak: Položaj marksistične literature

Radovan Vukadinović: Kriza popuščanja mednarodne napetosti